

**T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

**TÜRK SİYASAL HAYATINDA
FEMİNİZM VE SİYASET
İLİŞKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

Filiz TAŞTAN

Danışman

Doç. Dr. Yavuz ÇİLLİLER

İSTANBUL-2021

TEZ TANITIM FORMU

YAZARIN ADI SOYADI	: Filiz TAŞTAN
TEZİN DİLİ	: Türkçe
TEZİN ADI	: Türk Siyasal Hayatında Feminizm ve Siyaset İlişkisi
ENSTİTÜ	: İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
ANABİLİM DALI	: Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
TEZİN TÜRÜ	: Yüksek Lisans Tezi
TEZİN TARİHİ	:28.09.2021
SAYFA SAYISI	:142
TEZİN DANIŞMANLARI	: Doç. Dr. Yavuz ÇİLLİLER
DİZİN TERİMLERİ	: Feminizm, Kadın Hareketleri, Türk Siyasal Yaşamında Kadın
TÜRKÇE ÖZET	: Bu tez ile; Türkiye’de, siyasete etki açısından dalgalı bir seyir izleyen feminist hareketlerin, kadının siyasetteki konumuna dönemsel bakış açılarını tespit etmek ve Türk siyasal yaşamında kadının siyasetteki konumunun revizesine ne boyutlarda katkı sağladıklarını belirlemek amaçlanmıştır. Osmanlı Devleti son dönemi ile Cumhuriyet dönemindeki kadın hareketlerinin nitelikleri ve bu hareketlerin siyasal yansımaları dönemsel ve uluslararası karşılaştırmalara da yer verilmek suretiyle analiz edilmiştir.
DAĞITIM LİSTESİ	: 1. İstanbul Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü 2. YÖK Ulusal Tez Merkezine

Filiz TAŞTAN

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

TÜRK SİYASAL HAYATINDA
FEMİNİZM VE SİYASET
İLİŞKİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Filiz TAŞTAN

Danışman

Doç. Dr. Yavuz ÇİLLİLER

İSTANBUL-2021

BEYAN

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğu, kullanılan verilerde herhangi tahrifat yapılmadığını, tezin/dönem projenin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez/dönem projesi olarak sunulmadığını beyan ederim.

Filiz TAŞTAN

.../.../2021

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Filiz TAŞTAN'ın Türk Siyasal Hayatında Feminizm ve Siyaset İlişkisi adlı tez çalışması,
jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Uluslararası ilişkiler anabilim dalı, Siyaset Bilimi ve
Uluslararası İlişkiler bilim dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan _____

Doç. Dr. Yavuz ÇİLLİLER

(Danışman)

Üye _____

Dr. Öğr Üyesi Zeynep ŞENTÜRK DIZMAN

Üye _____

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Zeynep ÖZKURT

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

... / ... / 2021

İmzası

Prof. Dr. İzzet Gümüş

Enstitü Müdürü

ÖZET

Kadının toplum içindeki yeri ve konumu, geçmişten günümüze, her toplumda farklı düzeylerde gelişme göstermiştir. Toplumsal yaşamda kadınların maruz kaldığı ataerkil tahakkümün ortadan kaldırılmasına yönelik kadın hareketleri, günümüzde siyasal ideolojilerden biri olarak kabul edilen feminizme zamanla evrilmiş, böylece feminizmin siyasete etkisi konusu, hem akademik alanda hem de uygulama sahasında daha görünür hale gelmiştir. Bu çerçevede Türkiye’de de feminizmin siyasete olan etkisi her ne kadar uluslararası gelişmelerden etkilenmiş olsa da, kendine özgü nitelikte ve hızla seyretmiştir. Bu nedenle, Türkiye’deki feminizm-siyaset ilişkisinin kendine özgün niteliklerinin ortaya konulması, uluslararası gelişmeler ile benzerliklerin ve farklılıkların anlaşılması ve ulusal dinamiklerin açıklanması önem arz etmektedir.

Bu tezde; Türkiye’de, siyasete etki açısından dalgalı bir seyir izleyen feminist hareketlerin, Türk siyasal yaşamında kadının siyasetteki konumunun revizesine ne boyutlarda katkı sağladığının belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Feminizm, Kadın Hareketleri, Türk Siyasal Yaşamında Kadın

SUMMARY

The place and position of women in society has developed from past to present at different levels in every community. In time, woman's movements aimed at eliminating the patriarchal domination women are subjected to in social life have evolved into feminism acknowledged nowadays as one of, the political ideologies, thus the issue of feminism's impact on politics has become more visible in both academic and practical fields. In Turkey, in this context, the effects of feminism on politics, have evolved in its unique qualities and pace although influenced by international developments. For this reason, it is important to reveal the unique characteristics of the feminism-politics relationship in Turkey, to understand the similarities and differences between international developments, and to explain the national dynamics.

In this thesis, it is aimed to determine to what extent feminist movements, following a fluctuating course in terms of their impact on politics in Turkey, contribute to the revision of women's position in politics in Turkish political life.

Keywords: Feminism, Women's Movements, Women in Turkish Political Life

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
SUMMARY	ii
KISALTMALAR	v
TABLolar LİSTESİ.....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

FEMİNİZİM KAVRAMI VE TANIMLANMASI

1.1. Feminist Kadın Hareketlerin Tarihsel Gelişimi	5
1.1.2. Birinci Dalga Feminist Hareket	7
1.1.3. İkinci Dalga Feminist Hareket.....	9
1.1.4. Üçüncü Dalga Feminist Hareket.....	12
1.1.5. Dördüncü Dalga Feminizm.....	14
1.2. Feminizm Çeşitleri	15
1.2.1. Liberal feminizm.....	15
1.2.2. Marksist feminizm	18
1.2.3. Radikal feminizm.....	20
1.2.4. Kültürel feminizm.....	21
1.2.5. Postmodern feminizm	23

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ MODERNLEŞME DÖNEMİNDE KADIN HAREKETLERİ

2.1. Tanzimat Dönemi Osmanlı Toplumunda Kadın ve Kadın Hakları.....	28
2.1.1. Tanzimat döneminde eğitim alanında kadına yönelik getirilen yenilikler	32
2.1.2. Tanzimat döneminde hukuk alanında kadına yönelik getirilen yenilikler	37
2.1.3. Tanzimat döneminde kadına yönelik toplumsal değişimler ve kadının toplumsal konumu.....	40
2.2. II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Toplumunda Kadın ve Kadın Hakları.....	44
2.2.1. II. Meşrutiyet dönemi fikir akımlarının kadınlara bakış açısı	48
2.2.2. II. Meşrutiyet dönemi kadınların eğitimi ile ilgili gelişmeler.....	52
2.2.3. II. Meşrutiyet dönemi hukuk alanında kadınlara yönelik getirilen düzenlemeler.....	56

2.2.4. II. Meşrutiyet döneminde kadınların toplumsal konumunda gerçekleşen gelişmeler.....	58
2.2.5. II. Meşrutiyet döneminde kurulan kadın dernekler ve bu derneklerin kadın haklarına etkileri	60
2.2.6. II. Meşrutiyet dönemi kadın dergilerinin kadın meselesine bakışı.....	63
3.2.7. II. Meşrutiyet dönemi önemli kadın yazarlar ve kadın konusuna yaklaşımları.....	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDEN GÜNÜMÜZE KADININ SİYASETTEKİ YERİ VE KADIN HAREKETLERİNİN SİYASETE ETKİSİ

3.1. Milli Mücadele Dönemi ve Cumhuriyetin Başlangıcında Kadınların Genel Durumu.....	68
3.1.1. Milli mücadelenin kazanılmasında kadınların etkisi	68
3.1.2. Cumhuriyetin kuruluş döneminde kadın hakları ve feminist hareket.....	73
3.1.3. Cumhuriyet döneminde kadınlarının siyasal kazanımları	77
3.2. Çok Partili Döneme Geçişte Kadınların Siyasal Konumu (1950-1960)	83
3.3. 1960-1980 Arası Dönemde Kadının Siyasetteki Konumu ve Kadın Hareketlerinin Siyasete Etkisi	86
3.5. 1980 Sonrası Türkiye’de Feminist Uyanış: II. Dalga Feminizm	90
3.4. 1990’dan Günümüze Kadar Geçen Dönemde Kadınların Siyasetteki Konumu ve Kadın Hareketi.....	93
3.4.1. Günümüzde Türkiye’deki kadınların siyasal alana katılımları ve partilerin cinsiyet kotası	97
3.4.2. Türkiye’de üçüncü dalga: Kimlik feminizmi.....	100
3.5. Küresel Anlaşmaların Kadın Haklarının Gelişimine Katkısı ve Türkiye’nin Taraf Olduğu Önemli Anlaşmalar	103
3.5.1. Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW)	104
3.5.2. Kadınların siyasal hakları konusunda Birleşmiş Milletler Sözleşmesi... 105	
3.6. Türkiye Siyasetinde Kadının Temsili ve Kadınların Siyasette Yer Almalarının Önündeki Engeller.....	106
3.6.1. Sosyo- kültürel ve ekonomik yapı	108
3.7.2. Politik engeller ve siyasette erkek egemenliği.....	109
3.7.3. Kadınların siyasete ilgi duymaması.....	109
SONUÇ.....	111
KAYNAKÇA	115

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletler
AKKD	: Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
AP	: Adalet Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
CEDAW	: BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi
CGP	: Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
ÇYDD	: Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
GREVIO	: Kadınlara Yönelik Şiddetle ve Aile İçi Şiddetle Mücadele Konusunda Uzmanlar Grubu
İKD	: İlerici Kadınlar Derneği
LGBT	: Lezbiyen, Gey, Bioseksüel ve Transseksüel
KA-DER	: Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği
KADEM	: Kadın ve Demokrasi Derneği
KHF	: Kadınlar Halk Fırkası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBP	: Türkiye Birlik Partisi
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TKB	: Türk Kadınlar Birliği
TUKP	: Türkiye Ulusal Kadınlar Partisi
MC	: Milliyetçi Cephe
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
UDFK	: Enternasyonal Demokratik Kadınlar Federasyonu
YAZKO	: Yazarlar ve Çevirmenler Kooperatifi
YTP	: Yeni Türkiye Partisi
WSM (Women Suffrage Movement)	: Kadınlara Oy Hakkı Hareketi

TABLÖLÄR LİSTESİ

Tablo 3.1. 29 Mart 2009 Tarihli Mahalli İdareler Seçim Sonuçları.....	81
Tablo 3.2. İlk Milletvekili Kadınlar ve Seçildikleri İller.....	83
Tablo 3.3. Kadın Milletvekillerinin Meclisteki Dağılımı.....	89
Tablo 3.4. KA-DER Ankara Siyasal Partilerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini İzleme Kriterleri.....	96
Tablo 3.5. Türkiye’de Yıllara Göre Meclisteki Milletvekillerinin Oranları.....	98
Tablo 3.6. TBMM Milletvekilleri Cinsiyete Göre Dağılımı.....	100
Tablo 3.7: TBMM’de Siyasal Partilere Göre Seçilmiş Kadın Milletvekili Oranı...102	

ÖNSÖZ

Feminist Kadın hareketleri, gerek Batı gerekse de Doğu toplumlarında farklı düzeylerde sosyal ve siyasal dönüşümler yaratmış, özellikle kadınların kamusal alana katılımını sağlamaya yönelik önemli kazanımların elde edilmesine olanak sağlamıştır. Bu çalışmada, Osmanlı Devletinin son dönemleri ile Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde, feminist kadın hareketlerinin ne gibi toplumsal dönüşümler yarattığı ve kadınların siyasetteki konumlarının revizesine etkileri tartışılmaktadır. II. Meşrutiyet Dönemi ile başlayan erken dönem kadın hareketleri, kadınlara ilişkin sorunların tartışıldığı, kadınların konumunun değiştirilmesine yönelik önemli girişimlerin olduğu, eşitlik fikrinin tohumlarının atıldığı bir dönem olarak tanımlanmaktadır. Cumhuriyet döneminde ise kadınların toplumsal yaşama katkıları ve buna karşın siyasetteki konumları önemle üzerinde durulan ve tartışılan diğer bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma ile; Türk siyasal ve toplumsal yapısının farklı dönemlerindeki, feminist kadın hareketlerinin sergilenen mücadele sonucunda demokratik değerlerin oluşturulmasına ve geliştirilmesine katkılarının ortaya konulması amaçlanmıştır.

Tezimi yazdığım süre boyunca benden desteğini esirgemeyen ve beni cesaretlendiren danışman hocam Doç. Dr. Yavuz ÇİLLİLER ile değerli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Fatma Zeynep Özkurt ve Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Şentürk Dızman'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca sevgili ailem ve arkadaşlarım Fatma Mutlu ile Osman Burak Demir'e de çok teşekkür ederim.

GİRİŞ

Kadının siyasetteki konumuna ilişkin tartışmaların en önemli sorunsalı, kadının toplumsal yaşamda ve siyasette belirleyici bir aktör olup olmadığıyla ilgilidir. Siyasetin eril olması ise yüzyıllardır süregelen bir gerçekliktir. Ataerkil ideolojinin toplumsal yaşama sirayet etmesi, kadının kamusal alandan uzak tutulmasına, geleneksel aile yapısı bağlamında eve hapsedilmesine ve dolayısıyla da hiçbir dönemde siyasette istenilen düzeyde yer alamamasına yol açmaktadır.

Günümüzde her ülkenin gelişmişlik düzeyine göre değişen kadının temsil sorunu, ülkemizde de dönem dönem farklı değişimlere bağlı olarak gelişmeler kaydetmiştir. Aydınlanma ve Modernizmin, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kadının toplumsal yaşamdaki konumunda değişimler yarattığı görülmektedir. Özellikle Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı Devletinin, kadın haklarının geliştirilmesine yönelik girişimleri olmuştur. Erken Cumhuriyet Dönemi ile birlikte ise kadının siyasal yaşamda yer alabilmesi adına devrimsel nitelikte önemli değişikliklerin gerçekleştirildiği görülmektedir.

1960’lı yıllara gelindiğinde Batılı devletlerde başlayan ikinci feminist dalga Türkiye’de ancak 1980’li yıllarda etkili olmaya başlamış ve Feminist Kadın Hareketlerinin etkisiyle siyasal iktidarın kadın politikaları ciddi eleştirilerin odağı haline gelmiştir. 1980 Darbesi ile depolitize olmuş topluma rağmen Türkiye’de başlayan kadın hareketleri önemli bir ivme kazanmış, bu hareketler kadının siyasette önemli görevlerde yer almasına katkıda bulunmuştur.

Bu çalışmada; Türkiye’de, siyasete etkisi açısından dalgalı bir seyir izleyen feminist hareketlerin, Türk siyasal yaşamında, kadının siyasetteki konumunun revizesine hangi boyutlarda katkı sağladığının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda çalışma üç bölüm olarak tasarlanmıştır. Birinci bölümde; kavramsal açıdan feminizmin kapsamı, tarihsel olarak gelişim aşamaları ve feminizmin türleri ele alınmıştır. Kadın hareketlerinin ilk olarak ortaya çıktığı Batılı devletlerde feminizmin seyrinin ve 19. yüzyıldan bugüne kadar geçirdiği dönüşümlerin, çalışmanın ilerleyen kısımlarında mercek altına alınan Türk kadın hareketlerine ışık tutacağı düşünülmüş ve böylelikle Türkiye’deki benzer süreçlerin tespitinin ve gelişen bu süreçlerin Batıdaki muadillerinden farklılıklarının anlaşılmasına katkıda sağlayacağı değerlendirilmiştir. İkinci bölümde Osmanlı Devletinde başlayan modernleşme

hareketleri ile birlikte kadının toplumsal konumunun nasıl değiştiği ve hangi alanlarda gelişmeye başladığına, ayrıca Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerindeki kadın hareketlerinin bu gelişmelere katkılarının neler olduğuna değinilmiştir. Türkiye’de feminist kadın hareketlerinin temellerini atan ve I. Dalga feminist hareket olarak anılan geç Osmanlı dönemi kadın hareketinin, toplumsal ve siyasal dönüşümlere etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Son bölümde ise feminist kadın hareketlerinin erken Cumhuriyet döneminden itibaren Türk siyasal yaşamında, kadının siyasal konumuna nasıl bir etkisi olduğu incelenmiş, birinci, ikinci ve üçüncü dalga feminist hareketlerin, kadınların siyasal talepleri üzerinde yarattığı değişimler ele alınmıştır. Ayrıca kadının siyasetteki konumunun gelişimini engelleyen kronik sorunlar ortaya konularak, bu sorunların giderilmesine yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Yöntem açısından çalışmanın ilk bölümünde, literatür taraması ve deskriptif (tasvir edici, tanımlayıcı) yöntem ile kronolojik olarak feminizm olgusu ele alınmıştır. İkinci bölümde retrospektif (geriye dönük) analiz ile Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde gelişen kadın hareketlerine yer verilmiş ve Osmanlı döneminde gerçekleşen değişim ve dönüşümlerin Cumhuriyet dönemine etkileri ortaya konulmuştur. Osmanlı dönemi kadın hareketi ve feminizm, Tanzimat ve Meşrutiyet olmak üzere iki dönemde incelenmiştir. Bu iki dönem tarihsel olarak ardışık bir sıralama içerisinde birbirinin devamı olarak görölse de, aslında nitelik olarak mevcut olan farklılıkları ortaya konulmuştur. Her iki dönemde başlayan toplumsal değişim ve dönüşümlerin kadın mücadelesine etkileri, kendine özgün faaliyetleri ve nitelikleri bu bölümde detaylı olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise etki-tepki bağlamında Türkiye’deki feminist hareketlerin siyasette yarattığı değişimler sebep-sonuç ilişkisi incelenmiştir, bu hareketler ile hem Batılı devletlerde gelişen kadın hareketleri, hem de Cumhuriyet dönemi öncesi kadın hareketleri karşılaştırılarak anlaşılabilirliğin arttırılmasına çalışılmıştır. Günümüzde kadının siyasetteki konumunun gelişimini engelleyen kronik sorunlar tespit edilerek, öneriler geliştirilmiştir. Birincil ve ikincil kaynaklara başvurularak hem olgusal hem de yargısal veriler kullanılmıştır.

Bu çalışmada; her ne kadar Türk siyasal hayatında özellikle kadının siyasi konumuna etki eden kadın hareketlerine yer verilmesi düşünölmüşse de, her iki olgu arasında korelasyon düzeyinin ispatlanmasındaki zorluk, üzerinde konsensüs sağlamış, yargısal verilere güvenmeyi zorunlu kılmıştır. Sözelimi, sınırlı oy hakkına geçişte kadın hareketlerinin, devletin modernleşme çabasının veya uluslararası

baskının etki derecelerinin ölçülmesi gözükmemektedir. Bununla birlikte konu bütünlüğünün korunması kaygısı ve kümülatif bir etki olasılığı, doğrudan siyasal alana etkisi görülmeyen kadın hareketleri kapsamındaki bazı faaliyetlerin de kapsama dahil edilmesine neden olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

FEMİNİZİM KAVRAMI VE TANIMLANMASI

Feminizm kavramı, Taş'a göre; Latince' de kadın anlamına gelen 'femine' kelimesinden türemiştir (Taş, 2016, s. 165). Feminizmi, kadının kadın olmasından kaynaklı, karşı karşıya kaldığı her türlü baskı ve zorlukları inceleyen bir bilim alanı olarak tanımlamak mümkündür. Kadının toplumsal yaşamın her alanında, özgürlüğünü savunan bu ideolojinin amacı, tüm cinsiyet eşitsizliklerinin ortadan kaldırılmasını sağlamak olarak görmekteyiz. Kadın sorunları bağlamında mücadele veren bu düşünce sistemi, aynı zamanda günümüz koşullarında yaşanan tüm toplumsal sorunlara da kayıtsız kalmayan bir anlayıştır. Çünkü feminizm ideolojisi, eşitlik üzerine kurulmuş bir düşünce sistemini savunmaktadır. Bu nedenle feminizm ideolojisini, kadın cinsiyeti üzerinden, eşitlik taleplerini dile getirmeye çalışan bir toplumsal hareket olarak nitelendirmek mümkündür.

Her toplumun kendine özgü yapıları ve gelişmişlik düzeyleri vardır. Birbirinden farklı olan bu yapılar neticesinde, farklı feminist anlayışların ortaya çıkması da kaçınılmaz olmuştur. Bu nedenle ortak bir tanımın yapılması oldukça zorlaşmıştır. Ancak her feminist yaklaşımın birleştiği temel obje kadın olgusu olmaktadır ve her feminist yaklaşım eşitlik ilkesine dayanmaktadır.

Feminist hareketi, her türlü ayrımcılığa karşı mücadele eden ve kötü koşulların ortadan kaldırılması için çalışan bir toplumsal hareket olarak görmek mümkündür. Bu anlamıyla kadın ve erkek eşitliği kuramına dayanan bu teori, kadınların toplumsal ve siyasal konumunun değiştirilmesini amaç edinmektedir.

Kadının toplumsal konumuna ve kadın sorunlarına yönelik çokça tartışmalar yürütülmüş, çözüm önerileri geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu tartışmalar ışığında ve edinilen bilgiler neticesinde başlangıçtan bu yana erkeklerin biyolojik üstünlüğünün yarattığı ayrıcalıkların, toplumsal yaşamda kadın- erkek eşitsizliğinin temelini oluşturduğu görülmüştür. Biyolojik üstünlük, kadın ve erkek arasında ezen ezilen olarak tanımlanabilecek sınıfsal ayrıma da yol açmış, toplumsal cinsiyet farklılığı toplumsal düzlemde erkeğin birincil, kadının ise ikincil ve zayıf olarak görülmesine, sonuçta baskılanmasına neden olmuştur. Taş'a göre; *“kadınların toplumdaki statüsünü, ev içi ve dışındaki rolleri kadının ezilmişliği ve sömürüsü cinsiyet*

farklılıkları, ataerkil toplum yapısı ve erkek egemen iktidar yaklaşımları ve baskıları geniş ölçekte tartışılan konulardır” (Taş, 2016, s. 164).

Kadın hareketlerinin, kadınların en temel haklarında bile, bu gün dahi uzun uğraşları ve mücadeleleri sürmektedir. Sosyal bir varlık olan kadın, bireysel kimliği ile toplumun öznesi olma isteğinin önüne geçememiş, bu durum zamanla feminist hareketlerin uluslararası ilişkiler disiplinde önemli yer edinmesine olanak sağlamıştır. Ancak bu yeterli düzeyde bir ilerleme değildir. Feministler tarafından dile getirilen cinsiyet temelli eleştirilerde, iktidarın erkekler tarafından kullanılması nedeniyle, kadınların toplumda ve devlet içinde rollerinin sınırlı kalmasına yol açmakta olduğu için, her alanda olduğu gibi uluslararası ilişkiler disiplinde de kadınların değişim ve dönüşüm talepleri dikkate alınmamaktadır (Heywood’a göre) üzerindeki her türlü tahakkümün ortadan kaldırılması ve kadının sosyal-siyasal yapıda görünür kılınması, patriyarkal yapının değiştirilmesine yöneliktir. Geçmişten günümüze dek birçok feminist kuramcı, kadınların eşit yurttaş ve erkekler ile aynı haklara sahip olduklarını dile getirmiş, kadın özgürlüğünün gerekliliği konusuna dikkat çekmiştir. Feminizmin temellerini atan Mary Wollstonecraft’ın ‘Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi’ adlı eserinde değindiği kadının toplumsal konumuna ilişkin eleştirisi, dönemin şartlarına uygun olarak kadın haklarına yöneliktir. Wollstonecraft, özellikle kadın ve erkeğin birlikte eşit koşullarda aldığı eğitim ile kadının erkeğin akıl arkadaşı olacağına atıfta bulunmaktadır. Ona göre, bilgi ve erdemün önündeki en büyük engel eğitimsizliktir. Yani eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanabilmesi, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı etkili bir arayış ya da yöntem olabilir. Bu talep, kadının insan olmasından kaynaklı haklarına da vurgu niteliği taşımaktadır. Yine bu doğrultuda, Simon de Beauvoir’a göre; ‘*kadın doğulmaz, kadın olunur*’ fikri tüm toplumlarda kadının erkeğin ötekisi, başkası olarak ele alındığı iddiasıyla şekillenmiştir (Kalın, 2016, s. 233). Devrimsel olarak tanımlanabilecek bu fikirler ve girişimler ışığında kadın hareketleri, geçmişten günümüze değin kadının toplumsal ayrımcılığa karşı mücadelesine öncülük etmektedirler.

1.1. Feminist Kadın Hareketlerin Tarihsel Gelişimi

İnsanlık tarihi boyunca var olagelen kadın erkek eşitsizliği, günümüzde de önemli bir sorun olarak mevcudiyetini devam ettirmektedir. Geçmişten günümüze devreden bu sorunsalın cevabı henüz tam olarak bulunamamış olsa da, buna yönelik

kadınının gösterdiği çaba ve mücadeleler sayesinde kat edilen mesafe önemlidir. Kadının, erkek ile eşit konuma sahip olabilme isteğinin düşünsel tarihi ise oldukça eskidir. Erkekler kadar sosyal bir varlık olan kadınların ‘ki bu onun insan olmasından kaynaklıdır’, özgürlük ve eşitlik taleplerinin, tarihten günümüze değin, tüm olumsuzluklara rağmen, toplumsal düzeyde farkındalık yaratabilmesi için büyük uğraşlar verdiklerini görebilmekteyiz. Çünkü bu mücadelenin başlangıcında, kadınların en temel haklarına dahi ulaşabilmesini engelleyen bir anlayış söz konusudur. İnsani tüm temel hakları elinden alınmış kadınların, yaşam alanı sadece ev ve çocuk olarak biçimlendirilmiştir. Ancak bu durum karşısında kadının sessiz kalmasını beklemek mümkün olmamıştır. Başta kadınlar, sosyalleşme ve toplum içinde yer almanın önündeki engellere, eşitsizliklere ve eğitime erişim imkânlarının kısıtlanmasına karşı mücadele ettikleri görülmektedir. Alp’e göre; feminizm, kadın emeğine özgü yapısal sorunları ele almakla kalmayıp, kadınların sosyal, siyasal ve sendikal hayata eşit katılımı ile ilgili tüm sorunları irdellemektedir (Alp, 2019, s. 94).

Kadın örgütlenmesi özellikle Aydınlanma Çağının (XVIII. yy) başlamasıyla birlikte gelişme kaydetmiş, kadınlar sosyal, siyasal, ekonomik ve hukuki birçok alanda taleplerini dile getirerek, eşit haklar ve özgürlükler için seslerini yükseltmişlerdir. Aydınlanma ve Akılcılık çağı olarak adlandırılan bu dönemde Amerikan Bağımsızlık Bildirisi (1776) ve Fransa’nın İnsan Hakları Bildirisi’nin (1789) getirdiği eşitlik ve özgürlük fikirleri, erkeklerin sahip olduğu doğal hakların kadınlarında sahip olabileceği düşüncesinin oluşumuna zemin hazırlamıştır (Çak, 2010, s. 102). Kadınların eşitlik talepleri, Mary Wollstonecraft’ın ‘*Kadın Haklarının Müdafası*’ eserine kadar, daha önceden geliştirilen herhangi bir siyasi teori tarafından desteklenmemiştir (Heywood, 2015, s. 77). Mary Wollstonecraft bu eseriyle feminist hareketi teorik bir temel üzerinde somutlaştırmış, kadınların eşitlik taleplerini daha etkili bir şekilde ifade edebilmeleri konusunda umut olmuştur.

Heywood’a göre, I. Dalga feminizmin savunduğu kadınların oy kullanma talepleri 1840’lar ve 1850’lere kadar geniş kitlelere ulaşmamıştır (Heywood, 2015, s. 77). Ancak, ardından gelecek olan 2. Dalga feminist hareket, bu gidişatı durdurabilmiştir. 1960’lı yıllarda gelişerek büyüyen 2. Dalga Feminist Hareketin, farklı teorik yapılarına rağmen devrimsel özellik taşıması onu farklı kılmaktadır. Esas itibarıyla kadın özgürlüğünü temel alan feminist kadın hareketinin, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ortadan kaldırmaya ve erkek egemen yapının yıkılmasını sağlamaya

yönelik bir amaç içinde olduğu görülebilir. Heywood farklı teori ve görüşlere sahip olan feminist kadın hareketlerinin başlıca hedefinin, kadınların toplumsal haklarının kazanılmasına ve eşit olmayan patriyarkal sistemin ortadan kaldırılmasına yönelik olduğuna dikkat çekmektedir (Heywood, 2015, s. 69) .

18. yüzyılda eşitlik ve temel hakların elde edilmesi için ortaya çıkan feminizm, zaman içinde farklı konuları odağına alarak, sorunları sistematik olarak sorgulayan bir yapıya dönüşmüştür. Ataerkil düzene karşı yapılan eleştiri zaman içinde daha kapsayıcı bir ideoloji haline alarak, etkili bir siyasal oluşuma evrilmiştir. Feminizm böylece güncel politik konulara ilişkin yaptığı eleştirilerle politik kararların sorgulanmasına imkân sağlayan ve farkındalık yaratan bir hareket haline gelmiştir.

1.1.2. Birinci Dalga Feminist Hareket

Birinci Dalga feminist hareketin etkili olmasında, Aydınlanma Çağının getirdiği fikirler etkili olmuştur. 18 yüzyıldan itibaren kadınlar pek çok alandaki toplumsal eşitsizliklere karşı mücadele etmiş, bunun sonucunda 19. yüzyıldan itibaren feminizm kavramı da oluşmaya başlamıştır.

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında belirginleşen I. dalga feminist dalga, Wollstonecraft'ın "Kadın Haklarının Savunusu" (Vindication of the Rigths of Women) adlı eserindeki çizmiş olduğu talepler üzerine inşa edilmiştir (Taş, 2016, s. 167). Mary Wollstonecraft'ın bu eserinde kadınların taleplerini içeren bir takım haklardan söz etmiş, yaşadığı dönemin koşullarında kadın haklarının savunusunu yapmıştır. Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirgesinin hazırlanırken kadınlardan hiç söz edilmemiş olmasına karşı çıkan Wollstonecraft, bu anlayışa da ağır eleştiriler yöneltmiştir. Eşitlikçi ve özgürlükçü fikirleriyle Mary, Fransız devrimcilerinde yeni bakış açısı oluşturmuş, kadınların sivil haklarına ve siyasal düşüncelerine kavuşması gerektiği düşüncesinin temelini atmıştır. Duman ve Beriş'e göre; "*Mary Wollstonecraft'ın siyasal düşünceler tarihinde hak ettiği yeri yeteri kadar alamadığını söylemek mümkündür*" (Duman & Beriş, 2016, s. 724). Kendi döneminde yeterince anlaşılabilen ve karşı çıkılan fikirleri, bir sonraki radikal nesiller üzerinde derin etkiler bırakmış ve eserleri birçok dile çevrilmiştir.

Birinci Dalga Feminizm 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başında belirginleşmiştir. Birinci dalga feminist hareketin başlıca talepleri; kadınların oy kullanma hakları, kadınlara mülkiyet haklarının tanınması, kamu kurumlarında

çalışma ve eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması gibi konulardır. Oy kullanma hakları çerçevesinde gelişen kampanyaların başlıca görüşü, kadınların erkekler ile aynı hukukî ve siyasi haklara sahip olması gereğidir. Bu anlamda Heywood'a göre, kadınların oy kullanmaları cinsiyet ayrımcılığının ortadan kalkmasına olanak sağlayacaktır (Heywood, 2018, s. 551). Bu dönemde talep edilen haklar, kadınlar açısından önemli bir gelişmedir. Birinci dalga feminist kuramcılar kadınların eşitlik taleplerine kayıtsız kalmamıştır. Çavuşoğlu, *“ilk defa John Stuart Mill, 1867 yılında İngiliz parlamentosunda kadınlara oy hakkı tanınması için önerge vermiş, isteği 73'e 194 oyla geri çevrilmiştir”* der (Çavuşoğlu, 2015, s. 39). Fransız devriminden etkilenen ve bu dönemde devrimde yer alan kadınlar, devrimden sonra umduklarını bulamadıkları için, erkekler ile aynı hakları alabilmek amacıyla yeniden mücadeleye girişmişlerdir. Bilhassa oy haklarını isteyen kadınlar, bu dönemde siyasette yer almalarının gereğine de vurgu yapmışlardır. Bu dönemde kadınların örgütlenmesi Fransa'da engellenmiş, hatta yasaklanmıştır. Çavuşoğlu'na göre; “Kadınların oy hakkı kazanmaları, hukuk sistemine dâhil edilmeleri, siyasal ve toplumsal haklara sahip olabilmeleri tüm dünyada kadınlar yönünden büyük çabalar gerektirmiştir” (Çavuşoğlu, 2015, s. 40). Kadına seçme hakkının verilmesiyle kadın ile erkek arasındaki cinsiyet ayrımının sona ereceği görüşü bu dönemin en çok savunulan konusu olmuştur.

Siyasal demokrasinin güçlü olduğu ülkelerde kadın hareketleri de güçlü olmaktadır. Özellikle ABD'de köleliğin kaldırılmasıyla birlikte, 1840 yıllarından itibaren kadın hareketleri daha da güçlenmeye başlamıştır. 19-20 Temmuz 1848 tarihinde ilk girişim olarak kabul edilen Seneca Fall, Eizabeth Cady Stanton tarafından kaleme alınmıştır. New York'da yayınlanmış olan bu bildiride, kadınların erkekler ile eşit haklara sahip olarak dünyaya geldikleri, söz konusu eşit hakların bir yaratılış gereği herkese eşit olarak verilmesi gerektiği gibi ifadeler yer alır. “Bu bildiriye ortalama yüz kadın ve erkek imzalayarak, kadınların özgürlük eşitlik taleplerine vurgu yapmışlardır” (Baki, 2019, s. 19). Bu bildirin kabulü ile birlikte artık ABD'de de kadın hareketinin temelleri atılmış oldu.

Birinci dalga feministler; kadın-erkek arasındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine karşı çıktıkları ve kadınların sosyal hayata katılımını savundukları için liberal feministler olarak adlandırılmaktadırlar. Ancak bu feministler, kadınların toplumsal eşitsizliğine derin bir eleştiri getirememiş, kadınlara verilecek bazı temel haklar ile toplumsal eşitsizliklerin giderilebileceğini düşünmüşlerdir. Temelde

reformist özellik taşıyan Birinci Dalga Feminist Hareket, eşit hak ve özgürlükler ile eğitim hakkının elde edilesi, kamusal yaşam alanının yeniden düzenlenmesiyle kadının hukuki ve siyasi statüsünün yükseltilmesi amacını taşımaktadır. Bu ilk dalga zor koşullara ve imkânsızlıklara rağmen, söylemleri ile kadınların toplumsal hayatta en çok ihtiyaç duydukları kazanımları elde etmesi açısından önem arz eder. Hareketin en önemli yanı ise, ataerkil toplumsal yapının değiştirilmesine yönelik başlattığı düşüncenin devrim niteliğinde ilk girişim olmasıdır.

19. yy sonlarında başta Avrupa, Amerika ve Avustralya olmak üzere dünyanın pek çok yerinde başlayan ilk kitlesel kadın hareketi olan birinci dalga, Türkiye’de ilk defa II Meşrutiyet sonrasında başlamış, 1935’te Türk Kadınlar Birliğinin kendisi feshetmesine kadar sürmüştür (Bora, 2020, s. 508).

1.1.3. İkinci Dalga Feminist Hareket

II. Dünya Savaşının ardından, 1947 yılında BM ‘Kadınların Konumunu İnceleme Komisyonu’ tarafından kadınlar ile erkeklerin evliliklerinin bitirilmesi durumunda, eşit haklara sahip olduklarını kabul eden Kadın Hakları Beyannamesini yayımlamıştır. 1975 ve 1985 yılları arasında ise, BM “*Kadın On Yılı*” ilan etmiş, *Mexico City, Kopenhag ve Nairobi’de olmak üzere uluslararası üç konferans düzenlemiştir* (Walters:2009, akt.Karahan, 2018, s. 28).

Heywood, “*İkinci Dalga Feminizm, siyasî ve hukukî hakların elde edilmesinin kadın sorununu çözemediğinin farkına varılmasıyla ortaya çıkmıştır*” der (Heywood, 2018, s. 551). İkinci Dalga Feminizm 1960-70 yıllarında, kadınların özel yaşamlarına dair özgürlük taleplerinin daha çok radikal olarak ifade edildiği bir dönemdir. İkinci Dalga Feminist Hareketin radikal olarak ifade bulmasının nedenlerinden biri, bu dönemde sosyalizm gibi radikal düşüncelerin önem kazanması ve toplum üzerinde etkilere yol açması olarak gösterilebilir. Diğer bir neden ise, Birinci dalga feminizmde ‘eşit hakların’ güvence altına alınmasından sonra dahi, kadınların toplumsal düzlemde karşılaştıkları her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılamamış olmasıdır. *İkinci dalga feminizm ile birlikte kadınların toplumdaki yeri daha detaylı bir biçimde sorgulanmış ve araştırmalar bu dönemde yoğunlaşmıştır* (Şahin & Oğultürk, 2020, s. 93). *Betty Friedan’ın 1963’te yazdığı ‘Kadınlığın Gizemi’ adlı kitabında kadınlara “evlenip çocuk yapmanın dışında kendi bireysel kimliklerini de bulmalarını önermiştir* (Gökhan, 2020, s. 33). Yine İkinci dalga feminizmin önemli bir diğer düşünürü Simon

de Beauvoir olmuştur. 1946 yılında yayımlanan ‘İkinci Cinsiyet’ adlı eseri feminizmin önemli eserleri arasında kabul edilmekte ve günümüzde hala güncelliğini korumaktadır. De Beauvoir, “*kadın doğulmaz, kadın olunur*” ifadesi ile kadınların doğuştan sahip olduğu cinsel kimliklerini ataerkil yapıya karşı savunmuş, kadınları kendi kararlarını alabilen bir iradeye sahip bireyler olarak tanımlamış, bu gerçekliği de varoluşçuluk yaklaşımı ile harmanlayarak ortaya koymuştur. Simon de Beauvoir’ın “*kadın doğulmaz kadın olunur*” söyleminden temellenen, var olan cinsiyet rollerinin yıkılması gerektiği ve kadının aşkın yönlerinin yüceltilmesini vurgulayan, kadınların erkeklerden farklı olan yanlarının onların özgürlüğünün anahtarı olduğunu düşünen bir anlayış, diğer yandan kadın cinselliğini özgürleştirme girişimlerine yönelik yeni sistem arayışları ile karakterize edilebilen bu dönem politik kimliklerin de belirginleşmesini içermektedir (Çavdar & Boyacıoğlu, 2019, s. 287). De Beauvoir, kadınların geçmişten günümüze maruz kaldığı cinsiyet rollerini ele alarak, bu rollerin toplumun dinamiklerine göre şekillendiğini dile getirmektedir. Bu nedenle ev içine itilen kadınlar, birçok toplumsal alanda güç kaybetmiş, sadece annelik ve ev işlerinden sorumlu bir konumda kabul edilerek kimliklerinden uzaklaştırılmışlardır. Bu eserin güncelliğini koruma nedeni olarak, De Beauvoir’ın diğer kadınlar ile aynı sorunları deneyimlemiş olmasından ileri geldiğini söylemek mümkündür.

İkinci dalga feminizm amacı; kadına salt siyasi özgürlüklerin verilmesinin ötesinde, kadın özgürlüğünü savunmaktadır. Eskiden siyaset ve feminist mücadele dışı görünen kürtaj hakkı, doğum kontrol araçlarına bedava erişim ve çocuk bakımı gibi konular temel konular haline gelmiştir (Özüdoğru, 2018, s.s. 308-309). İkinci Dalga Feminist Hareket, kadının tamamen özgürleşmesinin siyasi ve hukuki reformlar ile mümkün olamayacağını, çok geniş kapsamlı, nitelikli bir sosyal değişiminde gerektiğinin altını çizmektedir. Birinci Dalga Feminizm, daha çok eğitim, mülkiyet, oy kullanma, siyasal ve çalışma hayatı gibi kamusal alanlarda kadınlar ve erkekler arasındaki hukuki engellerin ortadan kaldırılması ile ilgilenmişken, İkinci Dalga Feminizm, kadın bedeninin özgürlüğünü savunmuş, ev ve aile hayatı gibi özel alanların yeniden düzenlenmesi gereği üzerinde durmuştur. İkinci dalga feminizm döneminde, “kişisel olan politiktir” sloganı sadece kamusal alanda değil, özel alanda da ve cinsiyete dayalı iş bölümünde de dönüşüm talebinde bulunuyordu (Atan, 2015, s. 6). İkinci Dalga feminizm, kadın-erkek arasındaki cinsiyet farkından kaynaklı aile içindeki güç yapılarındaki eşitsizliklerinin yanı sıra kamusal alandaki güç yapılarını

da sorgulamaktadır. Savcıya göre, “Kadınlar bu dönemde erkeklerle eşit politik düzlemde olmamalarını biyolojik cinsiyet farkıyla değil, eril iktidarın varlığı ve erkekler lehine var olan çeşitli politikaların uygulanışı nedeniyle olduğunu dile getirmişlerdir” (Savcı, 2019, s. 11).

Bu feminist yaklaşıma göre, kadının toplumsal konumunu belirleyen etkenin, ataerkil yapının yarattığı sistemsel olgu olmasıdır. Savcı, İkinci dalga feminist hareket, dönemin politik, ekonomik ve sosyal farklılıklarının da etkisiyle kendi içinde ayrıştığını ve radikal, sosyalist feminizm gibi akımların gelişimine olanak sağladığını ve toplumsal bilinçte oldukça etkili bir değişim yarattığına dikkat çeker (Savcı, 2019, s. 13). Bu nedenle toplumsal yapıya daha eleştirel bakan İkinci feminist dalga içerisinde, Marksist, sosyalist ve radikal feministleri görmek mümkündür. Radikal feministlere göre; ataerkil yapıda kadınlar, erkekler tarafından evlere hapsedilmeye çalışılmakta, erkeklerin aldıkları kararlar neticesinde kadınların siyasal yaşamda söz sahibi olmaları engellenmektedir. Marksist feminizme göre, var olan toplumdaki eşitsiz cinsel iş bölümü çalışan kadınların çifte yük altında ezilmesine yol açar; bir yandan evde ücretsiz ev içi emeklerine kocaları ya da eşleri tarafından el konulmaktadır, diğer yandan ise cinsiyet ayrımcılığının hüküm sürdüğü emek piyasalarından en düşük ücretli, düşük statülü mavi ve beyaz yakalı işlere mecbur bırakılarak ezilirler (Erdoğan, 2014, s. 11). İkinci dalga feminist hareket, dönemin sosyo-ekonomik, politik koşullarında önemli bir ivme yakalayarak, kadının bilinçlenmesini sağlamış, oldukça etkili dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. Kadınların kolektif mücadele alanı içinde birlikte hareket etmelerine olanak sağlayan İkinci dalga feminist hareket, kadınların önemli kazanımlar elde etmesinde ve kadınların ataerkil yapıda görünür güç olarak ortaya çıkmasında çok etkili olmuştur.

İkinci dalganın, Türkiye’de 1980’li yıllardan sonra yükselen bir dalga haline gelmeye başladığı görülmektedir. 12 Eylül 1980 Darbesine rağmen ikinci dalganın, bu denli etkili olmasındaki nedeni, 12 Eylül öncesi sol hareketlerin politik niteliğinin etkisinde gerçekleşmesinde gösterilmektedir. İkinci dalga feminist hareket, 1990’lı yıllardan itibaren kendini daha iyi tanımlayan ve kendini yeniden keşfeden bir harekete dönüştüğü görülür. Davutoğlu’na göre; “ Türkiye sosyal politika yazınının cinsiyete duyarlı bir hale evrilmesi içinse yirmi yıl daha beklemek gerekmiştir” (Davutoğlu, 2017, s. 162). Türkiye’de ikinci dalganın başladığı yıllarda, kadın feministler ‘kız kardeşlik’ kavramını dile getirmemiş olsalar da, kadınlar arasındaki dayanışmanın

önemine sıkça değinmişlerdir. Örneğin; İstanbul’da 1987 yılında ‘*Kadınlar Dayağa Karşı Dayanışmaya*’ kampanyası ile geniş ve yatay bir örgütlenme ile çok sayıda kadının bir araya gelmesi sağlanmıştır (Taylı, 2020, s. 516). Daha sonra Mor Çatı Vakfının açılması sonucunda kadınların bir arada sistematik olarak hareket etmesi daha kolay olmuştur.

1990’lı yıllar ile birlikte Türkiye’deki kadın hareketleri, kendilerini farklılıklarıyla tanımlamaya başlamışlardır. Kadınlar artık kendilerini Kürt, Müslüman, LGBT, sosyalist gibi kimlikler ile ifade etmektedirler. Örneğin, 1997 yılında kurulan KADER, ‘*her partiye eşit mesafede oluşunu*’ açıklamış, yaygın bir örgütlenme ağı sağlayarak, farklı görüşte kadınları bir araya getirmiştir (Taylı, 2020, s. 516). Türkiye’de ortak talepler amacıyla farklı platformlarda bir araya gelebilen feminist kadınlar, bu sayede kız kardeşlik kavramını tanıma imkânını bulabilmişlerdir.

1.1.4. Üçüncü Dalga Feminist Hareket

Üçüncü dalga feminizm, 1990 yılında Amerika’da ortaya çıkmıştır. Rebecca Walker’ın Ms Magazine dergisinde kaleme aldığı “*I am Third Wawe*” (Ben Üçüncü Dalgayım) isimli makalenin, hareketin başlangıcında ilk işaret fişeği olduğu kabul edilmektedir. (Şahin & Oğultürk, 2020, s. 93). Bu dalga Soğuk Savaşın bittiği yıllarda ortaya çıktığı için, bu dönemde etkili olan değişimler, Üçüncü dalga feminist hareketi de etkilemiştir. *Üçüncü dalga feminizmin temel konularının başında cinsel kimlik ve farklılıklar konusunun geldiğini ve bu nedenle ‘Queer Feminizmi’ olarak da bilindiğini söyler* (Şahin & Oğultürk, 2020, s. 94). Queer teorisini geliştiren Monique Wittig ve Judith Butler’dir. Monique Witting kadının biyolojik ve toplumsal kimliğine karşı kuşku ile bakmaktadır ve kendisini kadın olarak değil, lezbiyen olarak tanımlamaktadır. Anlaşılacağı üzere Witting, geleneksel kurallara karşı bir tutum içerisindedir. Witting, cinsiyet kategorisinin “*toplumun heteroseksüel olarak kurduğu politik bir kategori*” olduğuna dikkat çekmiştir (Tekin, 2003, s. 8). Judith Butler ise, Witting’den biraz daha farklı olarak, tartışmaya yeni bir boyut katmıştır. Butler’e göre biyolojik olduğu söylenen cinsiyet de, toplumsal cinsiyetten başka bir şey değildir (Oralgül, 2016, s. 51). Bu açıdan Butler, iktidar mekanizmalarının eleştirilerek, farklılıkların göz ardı edilmesine karşı çıkmaktadır. Simon de Beauvoir’in “*kadın olarak dünyaya gelinmez, kadın olunur*” görüşüne karşı olarak kadının, erkek egemen toplumda kendisini ifade edemeyen, kendi olamayan bir noktada olduğuna işaret eder

ve erkeğin istediği ölçüde kadın olunabileceği eleştirisini yapmaktadır. İlder'e göre cinsellik ise; *"iktidarın, söylemin, bedenlerin ve duygulanırlığın tarihsel olarak özgül bir düzenlenişidir"* (İlder, 2014, s. 47). Kireşçi'ye göre; *"Teoriyi oluşturan temel kaynaklardan biri olarak Foucault'nun queer kuramına katkısı, kimliklerin 'bilginin tasnif edilmesi, düzenlenmesi' diyebileceğimiz, 'iktidar' kavramından bağımsız düşünülemez bir süreç içinde inşa edildiği yönündeki görüşüdür"* (Kireşçi, 2018, s. 51). Queer kavramı günümüzde, bir şemsiye tanım olarak cinsel yönelim ve cinsiyet kimlikleri için kullanılan bir terimdir (Kireşçi, 2018).

Üçüncü dalga feminizmin ortaya çıkması, aslında ikinci dalga feminist harekete duyulan tepkiden kaynaklanmaktadır. Bu hareket, İkinci dalga feminist hareketin, üst ve orta sınıf beyaz kadınlara yönelik taleplerin gerçekleştirilmesi bakış açısına karşı çıkarak, daha geniş bir zeminde kadının varlığını sorgulamayı hedeflemiştir. İkinci dalga feminist hareketin 'kız kardeşlik' kavramı 1980'li yıllardan itibaren sorgulanmaya başlamış, 1990'lı yıllardan itibaren de siyahlık, lezbiyenlik gibi öznel farklılıkların değerine vurgu yapılmıştır. Üçüncü dalga feminist hareket, özellikle kadınları baskı altında tutmaya çalışan genel sorunlardan öteye, kadının bireysel sorunlarıyla da yakından ilgilidir. Toplumsal dönüşümlerin gerçekleşmesine olanak sağlayan eğitimleri sayesinde kadınlar, gelişen bir bilinç düzeyi ile daha iyi organize olmuş, dünya geneline yayılan iletişim ağlarını da kullanarak daha farklı bakış açılarına ulaşabilmişlerdir.

İkinci dalga feminist hareket daha çok kadının toplumsal cinsiyet temelinde eşitliğine vurgu yaparken, Üçüncü dalga feminist hareket, kadının cinsel kimliğine ve farklılıklarına gereken önemin verilmediğini dile getirmiştir. Bu dönemde kadınlar önceki dönemlerde gerçekleştirilemeyen her türlü isteklerini yinelemiş, kadına şiddet, cinsel saldırı, gebeliği sonlandıran bilimsel yöntem gibi pek çok kadın sorunlarını gündeme getirip tartışmışlardır. Kadınlar birbirleriyle, kadın dergi ve gazeteleriyle iletişime geçerek örgütlenebilmişlerdir. Yine bu dönemde kadınlar uluslararası platformlarda çeşitli konferanslar, kongreler düzenleyerek seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Eşcinseller ise, queer kavramını kendi kimliklerinin hatırlatılmasında kullanmış, cinsel sınıflandırmaya karşı çıkmışlardır. İlder, Butler'ın da vurguladığı gibi heteroseksüellerin homoseksüelleri/eşcinselleri aşağılamak, suçlamak için kullandığı, birçok olumsuzluğu karşılayan Queer kavramının, homoseksüeller tarafından bilinçli ve stratejik olarak sahiplenildiğine vurgu yapar (İlder, 2014, s. 48). Queer kavramı

aslında LGBT' den farklıdır. Bunun nedeniyse sistem karşıtı her türlü hareketin queer olarak algılanmasıdır. Ancak her sistem karşıtı eylem queer değildir. Yani feminizm ve queerin ters düştüğü noktalar vardır. İlter'e göre; "*Queer Kuramı LGBT'lerden farklı olarak, cinsel yönelimi kültüre bağlamaktadırlar*" (İlter, 2014, s. 54).

Birinci ve ikinci feminist hareketin kadınların varoluş serüvenindeki etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Ancak her eksiklik diğer bir oluşumun da tetikçisi olmaktadır. Bu nedenle bu hareketler birbirinden farklı fikirleri barındırsa da bağımsız değildirler. Bu nedenle feminist hareketler için, tarihsel süreçte gelişen feminist söylemlerin ortak ürünüdür denilebilir. Türkiye'de ise üçüncü dalganın feminist hareketin ne zaman başladığı konusu kesin değildir. Türkiye'deki feminist aktivistlerin söylemlerinden üçüncü dalgan feminist hareketin kullanımının, ikinci feminist harekete göre daha sığ olduğu anlaşılmaktadır. Feministler, kadınların temel sorunlarına çözüm bulmak için ürettikleri önerilerde çok büyük farklılıklar yaratamaması, bu durumun nedeni gösterilebilir. Taylı'ya göre, üçüncü dalga feminist hareketin tarih aralığının belirlenmesi yerine kız kardeşlik kavramının kullanılmasına yol açan bazı eğilimlere bakmak daha uygun olur (Taylı, 2020, s. 518). 1990'lı yıllardan itibaren lezbiyen gruplar, gay gruplar tarafından yönetildiklerini düşündükleri için kendileri için kurumsallaşma yolunu tercih ettikleri görülür. Dalaman bu durumun 1995'te Türkiye'nin ilk lezbiyen girişimi olan Venüs'ün Kızları'nın kurulmasına neden olduğunu belirtmektedir (Dalaman, 2020, s. 126).

1.1.5. Dördüncü Dalga Feminizm

Günümüzde henüz yeni yeni şekillenmekte olan dördüncü dalga feminizm hakkında pek çok farklı görüşler bulunmaktadır. Bu nedenle keskin çizgilerle çizilmiş bir ideolojiden bahsetmek mümkün değildir. Feminist yazar Jessica Valenti, dördüncü dalga feminizmin, internet ile başlatıldığını söylemesinin ardından, dördüncü dalga feminizmin ana fikirleri internet ortamında başlamıştır (Aydemir & Özdemir, 2019, s. 1709).

İnternet ortamı feminist aktivistlerin düşüncelerini paylaşabildiği bir platforma dönüşmüştür. Böylece feminist aktivistler sosyal medya organları aracılığıyla gerçekleşen olaylara karşı tepkilerini ortaya koyabilmekte ve internet aracılığıyla planlanan aktivitelerini dışarıya yani sokağa taşıyabilmektedirler. Özdemir 2013

yılında dördüncü dalgaya girilmiş olduğunu ve bunun Guardian'da sıklıkla yazıldığını belirtmektedir (Aydemir & Özdemir, 2019, s. 1709).

Dijital ortam, sokak hareketlerinin aksine, sanal ortam üzerinden dünyanın her yerinde insanlarla iletişim kurabilmektedir. Böylece aynı düşünceleri paylaşan birçok kişi oturduğu yerden karşıt fikir sunabilmekte veya bir şeyleri değiştirme olanağına ulaşabilmektedir. Ekim 2017'de New York Times, Hollywoodlu yapımcı Harvey Weinstein'ın bir dizi cinsel suç işlediğini haber yapmış, cinsel taciz suçlamaları halkın gözünde diğer erkeklere karşı da yönetilmiştir (Aydemir & Özdemir, 2019, s. 1709). Bu olayların, sosyal medya organları aracılığıyla dile getirilmesi tüm dünyada büyük yankı uyandırmıştır. Dalaman'a göre, İnternet üzerinden gerçekleştirilen çevrimiçi diyaloglar, kadınların sorunları hakkında farkındalık yaratan ve insan haklarını geliştiren güçlü bir uluslararası hareket haline gelmektedir (Dalaman, 2020, s. 1710).

Başta Twitter, İnstagram, Facebook gibi sosyal medya araçları günümüzde, sıkça karşıt fikirlerin dile getirildiği mecralar olmaktadır. Kadına yönelik şiddete, taciz ve tecavüz olaylarına, kadına yönelik yapılan her türlü ayrımcı politikalara karşı, feminist farkındalığı arttırmaya yönelik bilgi enformasyonu oluşturmak ve feminist bileşenleri harekete geçirmek gibi birçok neden için artık dijital ortam kullanılmaktadır. Türkiye'de de bu sosyal medya mecraları sıkça kullanılan mecralardır.

Feminizmi kronolojik yaklaşımla farklı dalgalar halinde incelemek, dalgaların özgün niteliklerini anlamak için yeterli derinliği sağlayamayabilir. Bu nedenle dönemin etkin ideolojiler ile işbirliğine giren feminist hareketleri, bu ideolojiler bağlamında değerlendirmek de feminizmin kavranmasına şüphesiz katkı sağlayacaktır.

1.2. Feminizm Çeşitleri

1.2.1. Liberal feminizm

Feminizmin ilk türüdür. Her ne kadar liberalizm ve feminizm kavramları birbirinden uzak iki kavram olarak görülse de, liberal feministler kadın ve erkek arasındaki eşitliği sağlamayı amaç edinmiştir. Liberal feminizm, liberalizmin temel ilkelerinden yola çıkarak kadının da erkek gibi insan olmasından kaynaklı, bireysel haklarının olduğunu ve bu hakların kazanılmasıyla kadının özgürleşebileceğini ileri

sürmektedirler. Liberal feministlerde liberaller gibi bireyi ön plana çıkarmaktadır. Onlara göre bireyin bağımsızlığı önemlidir. Altınbaş, Liberal feminizmin, liberalizmin temel ilkelerinden yola çıkılarak anlaşılabilirliğini dile getirmektedir. (Nye 1988: akt.Altınbaş, 2010, s. 24).

Liberal feminist hareket, temelde kadın ve erkek arasındaki bireysel eşitsizliklerin ortadan kaldırılması hedeflemektedir. Erkeklerin sahip olduğu tüm haklara kadınların da sahip olması gerektiğini savunan liberal feminizm, aynı zamanda kadının özel alan ile sınırlanmasına da karşı çıkar. Toplumun değişim ve dönüşümünü sağlayacak en önemli şeyin eğitim hakkı olduğuna vurgu yapmaktadır. Böylece kadın özgürleşebilecek, entelektüel bilgiye sahip olabilecek ve özgürleşebilecektir.

Özellikle Aydınlanma çağı ile birlikte eşitlik ve özgürlük fikirleri yayılmaya başlamış, feministlerde bu fikirlerden yararlanmıştır. Ancak 1789 Fransız Devrimi, özgürlük ve eşitlik kavramlarına vurgu yapmasına rağmen, kadınları dışarda bırakmıştır. Kadınlar Fransız Devrimi fikirlerinin, kadın haklarının elde edilmesinde etkili olabileceği görüşünde hem fikir olmuşlardır. Olympe de Gouges, kadınların Fransız devriminin getirdiği eşitlik anlayışına dâhil edilmediğinin farkına ilk varanlardan biri olmuştur. Altınbaş, 1791 yılında “*Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirgesinin*” yayımlandığı ve kadın hakları için kampanyalar düzenlemiş olan Gouges’in “*kadın cinsine yakışmayacak biçimde politika yapması*” nedeniyle giyotine gönderildiğini belirtir (Nye 1988: akt.Altınbaş, 2010, s. 24).

17.ve 18. Yüzyıllarda kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik birçok düşünür olmasına rağmen, liberal feminizmin en önemli ismi olarak Mary Wollstonecraft gösterilmektedir. Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi (A Vindication of the Rights of Women-1792), liberal feminizmin ilk eseri olma özelliğini taşımaktadır. Wollstonecraft Liberal feminizmin öncüsü kabul edilir. Mary, kadınların tıpkı erkekler gibi yeteneklerini sergilemek için dünyaya gönderildiklerine ve kadınları insan ırkının ışığında incelenebileceğine vurgu yapar (Mary Wollstonecraft, 2002, s. 47). Wollstonecraft’a göre kadınlar da erkekler gibi eğitim almalı, kadınların zihnen gelişmelerinin önü açılmalıdır. Kadınların oy kullanabilmeleri ve ekonomik bağımsızlık kazanabilmeleri için eğitim almaları gerekmektedir. Yazar aynı zamanda, kadının sahip olduğu yeteneklerin eğitimsizlikle köreldiğini, bu nedenle kapasitelerini kullanamadıklarını belirtmektedir. İlk feminist teorisyen olarak kabul edilen Wollstonecraft’ın, eğitim konusuna özellikle vurgu yaptığını görmekteyiz. Yazara

göre, kadınlar ile erkeklerin Tanrı tarafından yaratılması, onları hem zihinsel hem de ruhen eşit yapar ve ruhun da cinsiyeti yoktur. Aynı zamanda Wollstonecraft, kadınların da kendi çıkarları için köle ruhlu olmamalarını, kendilerini geliştirecek ve zekâlarını artırabilecek zihinsel aktivelere yönelmelerini tavsiye etmektedir.

Altınbaş, Nye'a göre, kadın haklarının ilk ayrıntılı ve sistematik savunusunu yapanların John Stuart Mill ve Harriet Taylor'ın kabul edildiğini belirtir (Nye 1988: akt.Altınbaş, 2010, s. 30). Mill, kadın ve erkek arasındaki eşitliği savunmasına rağmen, kadınların erkeklerden farklı olduğuna işaret etmektedir. Altınbaş, Mill'e göre kadınların erkeklerden daha az mantık yürütebildiğini, daha pratik hareket edebildiğini ve genel ilkelerden somut gerçeklerle daha ilgili olduklarına dikkat çekmektedir (Altınbaş, 2010, s. 32). Taylor ise, kadının seçme hakkına sahip olması, aile ekonomisine katkıda bulunması, kadını erkekle aynı konuma getirebileceğini savunmuştur. Taylor'a göre, şayet kadının demokrasi sürecinden dışlanmasının nedeni kadının fiziksel zayıflığı ise oy vermek fiziksel kuvvet gerektirmez; şayet bunun nedeni gelenek ise, gerçekleştirilen sosyal değişikliklerde geleneklerin yok olmasına neden olur (Alkan, 2018, s. 5). Liberal feministlerin oy ve eğitim hakkı ile başlayan mücadelesi, daha sonra serbest piyasada eşit rekabet talepleriyle devam etmiştir. Liberal feministler, kadınların erkekler ile eşit şartlarda çalışmalarının, kadınlara özgürlük sağlayacağını düşünmüşlerdir. Ancak kadınlar günümüzde pek çok haklara sahip olsalar da, iş hayatında, pek çok sorunla uğraşmak durumunda kalmaktadırlar. Alkan'a göre; "*Toplumda kadın sorununun çözülebilmesi ve kadın-erkek arasında toplumsal ve hukuki eşitliğin sağlanması için kadınların ev dışında bir konum elde etmesi gerekir*" (Alkan, 2018, s. 16). Bu gün dahi devletlerin kadın haklarını korumaya yönelik politikaları yetersiz kalmakta, kadın hem ev hem de iş sorumluluğu altında ezilmektedir. Aynı zamanda liberal feminizm, liberalizm felsefesinden etkilendiği için, cinsiyet olgusunu görmezden gelmesi noktasında çokça eleştirilmektedir.

Liberal feminist söylemin önde gelen dergileri *Kadınca* ve *Çağdaş Kadın* olmuştur (Kara, 2006, s. 30). Türkiye'de 1980'lerden sonra liberal kadın hareketlerin, kadınların toplumsal ve siyasal sorunlarına eğildikleri görülmektedir. Kadınlara seçme ve seçilme hakkının verildiği 5 Aralık gününü Kadın günü olarak kutlayan Atatürkçü kadınlar, 1986 yılından sonra 8 Mart Dünya Kadınlar Günü kutlamalarına başlamışlardır (Kara, 2006, s. 30). Bu duruma diğer bir örnek de Türkiye'nin CEDAW'ı 1985'te onaylaması gösterilmektedir. 1990'lardan sonra Kadının Statüsü

ve Sorunları Genel Müdürlüğünün katılımıyla 8 Mart Dünya Kadınlar Günü, devlet destekli kutlanmaya başlanmıştır (Kara, 2006, s. 30). Bu dönemde liberallerden destek alan Necla Arat gibi bir grup feminist, Medeni Kanununu incelemiş, kadınların aleyhine bazı maddelerin tespitini sağlamışlardır.

Kara, liberal feminist olan ve dönemin *papatyaları* olarak bilinen başta Semra Özal ve çok sayıda bakan, milletvekili ve üst düzey bürokrat eşlerinin, siyasi ağırlıklarını kullanarak kadın konusunu, “Türk Kadınının Güçlendirme Vakfı” adı altında eşitlikçi, liberal bir yaklaşımla kadın sorunlarına eğildikleri ve kadınların erkeklerin seviyesine çıkarmaya çalıştıkları görülmektedir” der (Kara, 2006, s. 34).

1.2.2. Marksist feminizm

19.yy da ortaya çıkan liberal feminist kuramın düşünceleri, tartışmalara neden olmuş, liberal feministlerin kadınların sorunlarına ve kadın- erkek eşitliğine çözüm getirip getirmediği konusu sorgulanmaya başlanmıştır. 20 yy’ da Marks ve Engels’in fikirleri Marksist feministlerin de ilham kaynağı olmuştur. Marksist feministler, bir yandan kendilerini sınıf, güç veya ekonomik çıkarları ne olursa olsun sadece kadın oldukları için, kadınların çıkarlarını savunmaya adanmışken, diğer yandan da sömürülen işçi sınıfının çıkarları için mücadele etmekle sorumlu olduklarını düşünmektedirler. Marksist feministlerin bu anlayışı liberal feministler ile aralarındaki ayrımı net bir şekilde ortaya koymaktadır. Marksist feministler, liberal feministlerin erkek- kadın eşitsizliği söylemine karşılık, kadınların ezilme nedenini sınıfsal farklılık olduğuna vurgu yaparlar. Onlara göre sınıf farklılıklarının var olduğu her toplumda, eşitlikten bahsetmek mümkün olmayacaktır. Marksistlere göre kadının ezilmesinin nedeni kapitalizm ve ataerkil sistemdir. Kadınlarda diğer tüm ezilenler gibi ancak sosyalist sisteme geçilince, ekonomik olarak bağımsız olacaklar ve erkek egemenliğinden kurtulacaklardır (Dikici, 2016, s. 526).

Marksist feminizme göre var olan toplumdaki eşitsiz cinsel işbölümü, çalışan kadınların çifte yük altında ezilmesine yol açar (Erdoğan, 2014, s. 8). Marks kadın sorununu özel olarak ele almamış olmasına rağmen, fikirleriyle Engels’e ışık olmuştur. Bu durum Engels’in kadın sorununa çözüm bulmasına etki etmiştir. Engels’in temel tezi ataerkilliğin tarih öncesi komünist anaerkilliği nasıl yok ettiği ve anaerkilliğin yerine nasıl geçtiği üzerinedir (Dikici, 2016, s. 527). Fakat Marksist feministler ataerkil sistemin nedenleri üzerinde durmamış, kadın ezilmişliğini daha çok sınıf

farklılığı üzerinden okumuştur. Onlara göre, sınıflı toplum yapısı kadın erkek ilişkilerine yansımış, bu durum fırsat eşitliğinin ortadan kaldırılmasına sebebiyet vermiştir.

Marksist feministlere göre patriyarkanın, kapitalizmden ayrı düşünülmemeyeceğini vurgulamanın yanı sıra esas olarak sömürünün yeniden nasıl üretildiğine odaklanmıştır (Walby, 2016:15, akt Sağlam, s. 403). Sağlam'a göre, "sermayenin sınıfsal sömürü ilişkisi ile erkeğin kadın üzerindeki sömürsünü sınıf cinsiyet ilişkiselliği üzerinden okurlar" der (Sağlam, 2020, s. 403). Kapitalist sistemde kadın erkekten daha fazla ezilmektedir. Çünkü kadınların iş hayatı sonrasında yükümlü oldukları ev sorumlulukları ve çocuk bakımı görevleri eşitsizliğin boyutlarını ortaya koymaktadır.

Marksist feministler, sınıflı toplum yapısı içerisinde, kadınların ayrı bir sınıf olup olmadıkları sorusuna cevaben ayrı kadınların bir sınıf olmalarının mümkün olmadığına kanaat getiriler. Kadınların üretimdeki yeri, sahip oldukları bilinç ve mülkiyet ilişkilerindeki yerleri buna engeldir. Engels, "*kapitalist düzende kadınların ev işleriyle sınırlı tutuldukları sürece toplumsal düzeyde erkeklerle eşit olmalarının imkânsız olduğunu*" ifade etmektedir (Dikici, 2016, s. 528). Marks'a göre; "*Toplumsal devrimin başlıca görevlerinden biri ailenin ortadan kaldırılmasıdır*" (Dikici, 2016, s. 527). Marksist yaklaşım, kadın sorununa çözüm olacak tek yöntemin, sınıfsız toplumun yapısına ulaşmakla mümkün olabileceğini yönündedir. Çünkü kapitalist sistemde, kadınların emek gücü sömürülmektedir. Hem ev hayatında hem de iş hayatında ezilen kadınların kurtuluş yolu ancak sınıfsız bir toplumda bağımsız olmaktan geçer.

Türkiye'de Marksist feminizmin ilk adımı olarak, İlerici Kadınlar Derneğinin kuruluşu gösterilmektedir. Bu dernek, TKP yöneticileri tarafından kurulmuştur. İKD, kadınların toplumsal konumu ve bilhassa işçi kadınların sorunlarına eğilmiştir. İKD feministlere karşı kurulmuş, ancak sol gruplar tarafından feminist olmak ile suçlanmıştır. Sol görüşteki kesime göre, kadın örgütüne gerek yoktur ve kadın-erkek omuz omuza birlikte sınıf mücadelesini vermeleri görüşündedir. İKD'nin yayın organı olan Kadınların Sesi, İKD'nin hedeflerini şöyle dile getirmiştir: "*Eğitimde, iş bulmada, terfide gerçek eşitliğin sağlanması; analığın toplumsal bir iş sayılması; eşit işe eşit ücret; var olan yasal hak ve eşitliklerin hayata geçirilmesi ve yasalardaki aşağılayıcı maddelerin düzeltilmesi; kanunların barış, demokrasi, ulusal bağımsızlık*

ve toplumsal ilerlemenin uyanık savunucuları haline gelmesi” (Kara, 2006, s. 21). 12 Eylül 1980’e kadar İKD faaliyetlerine devam etmiştir.

Marksist feministler ile sosyalist feministler arasında ciddi fikir ayrılıkları olduğunu söyleyebiliriz. Sosyalist feministlere göre Marksizm tek başına bir ekonomik üretim kuramı olarak kadınların yalnızca ekonomik sömürsünü açıklayabilmektedir (Erdoğan, 2014, s. 16). Bu nedenle sosyalist feministler kadınların daha kapsamlı bir kuram ile desteklenmesin gerektiğini savunmaktadırlar.

1.2.3. Radikal feminizm

Radikal feminizm, Liberal ve Marksist feminizme göre daha yeni bir akım olarak, 1960’ların sonu, 1970’lerin başlarında ortaya çıkmış ve ilk olarak New York ve Boston’da görülmüştür. Bu akım daha sonra İskandinav ülkelerinde kurumsallaşmış örgüt faaliyeti şeklinde varlık göstermiştir. Dikici’ye göre, *“1970’lerden sonra kadın komünlerin kurulması suretiyle, radikal feminizmin merkezi Amerika olmuştur”* (Dikici, 2016, s. 528).

Radikal feminizmin ortaya çıktığı dönemlerde Batı dünyasında genel anlamda radikal tepkilerin gelişmekte olduğu görülmektedir. Bir döneme damgasına vuran 68 Kuşağı öğrenci olaylarının ardından sıkça söz ettirdiği bu yıllarda, anti-nükleer ve çevreci protesto hareketlerinin, Vietnam Savaşı’nın sonucunda oluşan savaş karşıtı tepkilerin yaşandığına ve aynı zamanda da bilime karşı kuşkunun ortaya çıktığı anti-bilim hareketlerine tanık olmaktadır (Dikici, 2016, s. 528).

Simon de Beauvoir, ‘İkinci Cinsiyet’ adlı eseriyle Radikal feminizmin temelleri atmıştır. De Beauvoir bu eserinde, kadının insanlık tarihi boyunca erkekler tarafından dışlandığını ve kadının erkeğin ötekisi olarak tanımlandığını söyler. Yani kadın ikincil olma konumundaki ‘ötekidir’. Radikal feministler kadının ezilme sebebinin ataerkil sistem olduğunu söylerler. Bu sistemde yalnızca kadın emeği değil, kadın bedeni ve doğurganlığı, cinselliği de denetlenmektedir. Özyön’e göre; “Kadının erkeğe benzemesi, kadın hareketine vurulacak en büyük darbedir. Bu nedenle radikal feminizmde kadınsı kültür yüceltilir” (Özyön, 2018, s. 263).

Radikal feminizm, ataerkil sistem yalnızca erkeklerin çıkarlarını koruduğu görüşündedir. Babadan oğula geçen mülkiyet ile kadının aile içinde güvencesi yoktur. Özellikle ikinci feminist dalganın önemle vurguladığı ‘kız kardeşlik’ kavramı, ataerkil sistemin yarattığı çelişkilerin hedefine konulmuştur. Siyah-beyaz kadın farklılıklarını

kullanıp hem cinsler arasında zıtlışmalara neden olmuştur. Beyaz kadınların işlerinin de siyah kadınlar tarafından yapılıyor olması siyah kadınları öfkeliendirmektedir. Atan'a göre; *“Erkekler, kadınları erdemleri, yaşları, güzelliikleri ile kıyaslayarak birbirlerine rakip hale getirerek onları etkisizleştirmektedir”* der (Atan, 2015, s. 10).

Radikal feminizm kadınların baskı altı tutulmasının ve sömürülmesinin temelinde biyolojik farklılıkların olduğunu altını çizer. Radikal feminist teori en iyi ifadesini, Kate Millett'in *“Sexual Politics”* (Cinsel Politika) ve Shulamith Firestone'un *“The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution”* (Cinselliğin Diyalektiği: Feminist Devrimin Meselesi) adlı eserlerinde bulmuştur (Dikici, 2016, s. 529). Radikal feminizme göre otorite ve güç erkek egemenli sistemin elindedir. Bu durumun düzeltilmesi ise ancak toplumun kökten değiştirilmesiyle mümkün olacaktır.

Türkiye'de eylem düzeyinde kendini pek gösteremeyen radikal feministler, sınırlı da olsa küçük gruplar halinde varlık gösterebilmişlerdir. 1990'lı yıllar ile birlikte, bireysel olarak seslerini çıkardıkları görülmektedir. Aslında bu dönemde farklılıklarını dile getiren her feminist radikal olarak kabul edilmektedir. Radikal feministlerin bu dönemdeki en temel sorunu, erkek egemenliğidir ve bu duruma şiddetle karşı çıkmaktadırlar. Diğer feministler gibi Ankara Kadın Dayanışma Grubu ile Perşembe toplantılarına katılmaktadırlar. 'Feminist dergi' aracılığıyla da seslerini duyurmaya çalışmaktadırlar. Bu dönemde, Feminist Dergisinde yazan Ayşe Düzkan'a neden soyadını kullanmadığı sorulduğunda; *“Benim taşıdığım soyadı babamın. Yani bana ait bir şey değil. Bu yüzden de bürokratik işlemler dışında soyadı kullanmıyorum.”* cevabını vermiştir (Kara, 2006, s. 19). 2000'li yıllar ile birlikte radikal feministlerin artık eskisi kadar görünür olmadıklarını ve kendi eylemlerini yapmak yerine diğer feminist kadın örgütlerini desteklediklerini görmekteyiz.

1.2.4. Kültürel feminizm

19. yüzyılda Birinci dalga feminist hareket içinde önemli yere sahip diğer bir feminist kuram olan Kültürel feminizm, kadını farklılıkları ile tanımlar. Bu akım siyasal alandaki değişimlerden ziyade daha çok kültürel dönüşümü arzulamaktadır. Yani kadının doğasından hareketle kadınların özsel niteliklerini yeniden tanımlanmak gerektiğini düşünür. Kültürel feminizm, kadınlar ile erkekler arasındaki farklılıklardan yola çıkarak, kadınlık değerlerini savunur ve kadın ile erkeğin iki eşit cinsiyet oldukları gerekçesiyle eşit olduklarına inanır. Bu nedenle kadının siyasetteki

konumunun aksine toplumsal anlamdaki konumuna daha çok odaklanırlar. Margaret Fuller, 19. yüzyılda Kadın (Woman in the Nineteenth Century) adlı eserini 1845'te yayımlar ve kültürel feminizmin başlatıcı olarak anılır (Özdemir, 2019, s.81) Bu teoride anaerkil bakış açısının yarattığı dişil etki neticesinde, kadın toplumu yeniden yaratma amacıyla olduğu sezilir. Fuller, kadınların toplum tarafından kurallara uymaya zorlanmaları neticesinde yeteneklerini ve kimliklerini kaybettiğini düşünür. Bu nedenle kadınlar kendilerini yeniden keşfetmek zorundadır. Kadınlar ve erkekler kendi kimliklerini seçemez, farklılıkları da doğaları gereğidir. Kadın ve erkek özellikleri, birbirini tamamlayan bütünlerdir. Ancak kadınların doğası gereği sezgisel güçleri kadınları daha önemli kılar.

Kültürel feminizm, kadınların aile ve dini kurallar çerçevesinde ikincil olma görüşüne karşı çıkar. Elisabeth Cady Stanton da, Hıristiyanlıkla ilgili yaptığı eleştiriler ile kadını değerli kılmaya çalışmaktadır (Özdemir, 2019, s. 81). Kadının İncili' isimli eserinde, kutsal metinlerin, kadınların ezilmesine yol açtığını ifade ederek, kadını değersizleştiren 10 emre de karşı çıkmıştır. Stanton, kadın ve erkeklerin eşit haklara sahip olarak yaratıldığını, Tanrı tarafından onlara eşit haklar verildiğini savunur. Fakat eşitlik söyleminin ötesine bakıldığında, radikal bir fikir söz konusudur. Ona göre, *“Mevcut dinler erkek ağzından konuşur. Oysa Tanrı çift cinsiyetlidir ve kadının kurtuluşu için örgütlü dinin ortadan kaldırılması gerektiğini, ölümü kutsayan erkeğin dini yerine yaşamı kutsayan kadının dini yazılmalıdır”* (Güneş, 2018, s. 147). Stanton, dini bir devrim sonucunda kadınların hâkim olabileceği anaerkil bir düzenden bahseder. Stanton, Anaerkillik eserinde ise, medeniyeti oluşturan ilk başarıların kadınlar tarafından yapıldığını, anaerkilliği; barışın ve bolluğun altın çağı olarak değerlendirdiğini belirtmiştir (Özdemir, 2019, s. 82).

Kültürel feminizm, kadınların erkekler karşısında gelenekler, dini öğretiler ve kamusal düzenlemeler aracılığıyla dezavantajlı bir noktaya getirildiğini, erkek egemen zihniyetin çizdiği alan içerisinde hapsedildiği bir düzenden bahseder. Oysaki kadını erkekten üstün kılan duygusal özellikleri vardır. Bu nedenle kadın üstünlüğüne dayalı sistem olan anaerkil yapı önerilmiştir. Bu açıdan kültürel feminizmin temel amacının kadının hak ettiği saygınlığa ve özgürlüğe sahip olmasına çalışmak, kadınlara doğası gereği gibi öğretilen düzenin ortadan kaldırılmasına katkı sunmaktır. Böylece kendi potansiyelinin farkına varan kadınlar omuzlarına binen fazla yüklerden kurtulacak, aile içinde daha huzurlu olmaya başlayacaktır.

Ataerkil baskının yarattığı korku, kadının ayrıcalıklı birçok özelliğinin kaybolmasına neden olmuştur. Kendinin farkına varan kadın, omuzlarına yüklenen birçok yükten kurtularak, kendi varlığını ortadan kaldıran her gayenin farkına varacaktır. Güneş'e göre, "*kültürel feminizm açısından aile kurumu, mevcut ataerkil kurgusu itibarıyla kadını eve hapsedip olası potansiyelini baskılayan, doğal vasıflarını sadece hizmetkârlık temelinde ve bir bağımlılık çerçevesinde kullanarak sadece kadını değil, çocuğu, erkeği ve bütün olarak toplumu daha iyi bir deneyimden mahrum bırakan yapı işlevi görmektedir*" (Güneş, 2018, s. 148). Erkeklerin saldırgan, rekabetçi davranışlarının topluma, ekonomiye ve siyasete zarar verdiğini düşünen Kültürel feminizm, kadınların doğal yapısı gereği yardımsever ve işbirlikçi özelliğinin, topluma daha çok yarar sağlayacağını düşünmektedir.

Radikal feminizm aileyi, ataerkil düzenin kurumu olarak gördüğü için ret ederken, kültürel feminizm, aileyi kadın merkezli bir yapıya dönüştürmeyi hedeflemektedir. Yine liberalizmin yükselttiği akla karşın, kültürel feminizm, kadının sahip olduğu duyguya ve sezgilere vurgu yapar (İlic & Yıldırım, 2018, s. 204). Kültürel feminizm, doğuştan gelen özelliklere değindiği için 'özcü' ve 'bireyci' bir anlayışa sahiptir. Ancak liberal feminizme göre bu bireycilik biraz daha silik kalmaktadır. İlic'e göre, kültürel feminizmde doğuştan gelen özellikleri, biyolojik determinizmi, özcülüğü ve bireyciliği nedeniyle geleneksel metodolojiyi aşacak bir alet çantası sağlayamadığı iddia edilebilir (İlic & Yıldırım, 2018, s. 204).

1.2.5. Postmodern feminizm

20.yüzyılda modernleşme, endüstri ve demokrasinin gelişmesine bağlı olarak birçok alanda olduğu gibi kadın hakları konusunda da bir ivme yaratmıştır. Sanayi devrimi ve endüstrileşme hızlı biçimde ülkeler arasında egemenlik yarışını başlatmıştır. Yaşanan savaşlar sonucunda sanayi sektöründe kadın işçilerde kaçınılmaz olarak yerini almıştır. Kadınlar erkekler ile aynı işi yapmalarına rağmen kendilerine verilen düşük ücret ve kötü muamele karşısında sonraki yıllarda buna duruma karşı örgütlenme yoluna gitmişlerdir. New York'da düşük ücretlere karşı bir tekstil fabrikasında çalışan kadın işçiler, 8 Mart 1857 yılında grev başlatmış, yaşanan olaylar silsilesinde yaklaşık olarak 120 kadın işçi yaşamını kaybetmiştir. Bu nedenle, Clara Zetkin'nin önerisiyle 1911 yılında Almanya, 1912 yılında Fransa, ardından Hollanda ve İsveç'te Mart ayının ilk haftası 'Uluslararası Kadınlar Günü' olarak kutlanmaya başlamıştır (Kozlu, 2009, s. 4).

Modernleşme hareketleri özellikle 1930'lu yıllardan sonra kadınları da etkilemeye başlamıştır. Birçok iş alanında yer almaya başlayan kadınlar, sendikalarda da örgütlenmeye başlamışlardır. Ayrıca kendilerini geliştirecek ve başarılarını arttıracak bilim, edebiyat ve sanata da yöneldiler. Örneğin; Maria Cruie 1903 yılında 'Nobel Fizik Ödülünü' alırken, 1906 yılında Bertha von Suttner barış için yazdığı Silahları Bırakın adlı romanıyla 'Nobel Barış Ödülünü' almaya hak kazanmıştır (Kozlu, 2009, s. 4).

Postmodernizm, modernizme tepki olarak 1950'li yıllarda ortaya çıkmıştır. 1980'li yıllarla birlikte ise adından sıkça söz ettirmiştir. Kimi bakış açısına göre modernizme eleştiri, kimi bakış açısına göre ise modernizmin devamı niteliğindedir. Postmodern feminizm, post modern kuramdan beslenir. Birçok alanda etkili olan post modernizm, moderniteden dayanak alan feminizmi eleştirir ve modernizmin iflas ettiğini savunur. Selçuk, postmodernizmin, 'tümleştirici' bilginin ve 'evrenselci değerlerin' reddini içermekte olduğunu ifade eder ve ona göre evrenselcilik tehlikeli bir bakış açısidir; çünkü Avrupa merkezidir, Avrupa ve Amerika açısından akılcılık ve nesnellik, diğer halklara dayatmanın bir aracı olarak kurgulanmaktadır (Selçuk, 2012, s. 82).

Postmodernizm, modern çağın yarattığı anlayışın farklı birçok kimliği ötekileştirdiğini, görmezden geldiğini, farklı sesleri bastırmaya çalıştığının eleştirisini yapmaktadır. Farklılığa karşı duyarlılığı amaçlayan postmodernizm; cinsiyet, ırk, etnisite gibi farklı marjinalleştirilmiş gruplara, politik arenadan dışlanmış ve ötekileştirme sürecine tabi kılınmış kimliklere ses vermeye çalışmaktadır (Selçuk, 2012, s. 88). Kapitalist modernitenin resmi ideolojisine karşı çıkan postmodernizm kültürel çeşitliği savunur. Ulus, sınıf kimliklerinin aksine cinsiyet, cinsellik, ırk, etnisite gibi evrensel olmayan kimlikleri mümkün kılmayı amaçlar. Çünkü modern kültür, toplumları oluşturan farklılıkları zayıflatmıştır.

Postmodernizme göre, modernizm kadın-erkek arasındaki eşitliği sağlayamamıştır. Bu açıdan ataerki yapının modernizm tarafından korunduğunu, kadını ikincil konumundan kurtaramadığına dikkat çeker. Ayrıca postmodernizm, kadın sorunsallığının çok çeşitliliğinin vurgusunu da yapar. Yaşanılan çağda tek tip sorun yoktur ve bu nedenle genelleştirilmiş söylemlere karşıdırlar (Kozlu, 2009, s. 8). Kadın sorunlarının bireysel farklılıklar çerçevesinde çözülmesi gerekir. Kozlu

“postmodern feministlere göre kadın erkek eşitliği için kadın erkek karşıtlığından, evrenselcilikten hatta tarihten bile vazgeçilebilir” der (Kozlu, 2009, s. 9).

Postmodern feminizm, kadın ve erkeğin farklı olduğunu kabullenir ve her iki cinsin birbirinden farklı her yönünü inceler. Postmodernizm, homojen toplumsal hakikat arayışlarını sorgular, şeyleri merkezden yoksun, parçalanmış olarak görür; buna karşılık farklılığı kabul eder ve iktidar ilişkileri tarafından belirlenmeyen bir diyalogu mümkün kılmaya yönelir (Berktay, 2002, s. 10). Modernizmin kadın-erkek söylemine karşı çıkan postmodern feminizme göre kadın- erkek ayrımı yapılamaz. Modernizm ataerkil sisteme hizmet ettiği için kadının konumuna yönelik herhangi bir çözüm üretememektedir.

Gelişmiş kapitalist sistemlerde, toplumun ihtiyaçlarına yeterince cevap olamayan modernizm söylemlerine karşı gelişen postmodernizm, gelişmekte olan ülkelerde yankı uyandırmış, dolayısıyla postmodernizmin yansımaları, Türkiye'nin de hem iç ve hem de dış dinamiklerinde etkili olması gecikmemiştir. *1980-1990 arası, kadın hareketi Türkiye'de kadınların toplumsal cinsiyete ilişkin sorunlarını tartışmaya, feminizmi bir proje olarak ele başlamıştır* (Gökhan, 2020, s. 54). Türkiye'de III. Dalga feminist hareket içinde şekillenen postmodern feminist hareket, 1990'lı yıllar ile birlikte etkili olmaya başladığı görülmektedir. 1990'lı yıllar, Türkiye için kadın hareketinin tüm bileşenlerinin, kurultay ve buluşmalarıyla bir araya geldiği yıllardır. Kadınlar, farklılıklarıyla birlikte ortak talepleri için bir arada durma çabasındadırlar. Ankaralı feministlerin çağrısıyla, 1989 Şubat ayında 1. Feminist Hafta sonu gerçekleşir ve kadın hareketinin farklı bileşenleri ilk defa bir araya gelip ortak talepler ve yöntemler geliştirir ve etkinlik sonunda 'Kadınların Kurtuluş Bildirgesi' yayınlanır (Berber, 2017). Bu dönemde; radikal, liberal, sosyalist, Kürt, Müslüman gibi pek çok farklı görüş, geniş bir perspektiften kadın sorunlarını tartışmaya başlamışlardır. Yine bu dönemde kadın hareketlerin mücadeleleri sonucunda hukuksal bazı kazanımlar söz konusu olmuştur. Bunlardan en önemlileri; Tecavüze uğrayan kadın fahişe ise öngörülen ceza indirimini içeren TCK'nın 438. maddesinin yürürlükten kaldırılması, kadın çalışmasını kocasının iznine tabi tutan Medeni Kanununun 159. maddesinin değiştirilmesi, kadınların kocalarının soyadlarıyla birlikte kendi soyadlarını da taşıyabilmeleri, 'bakire', 'dul' ve 'boşanmış' gibi tanımların nüfus katlarından kaldırılması, zinanın suç olmaktan çıkarılması, 'aile birliğinin reisi kocadır' ibaresinin kaldırılmasıdır (Berber, 2017).

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ MODERNLEŞME DÖNEMİNDE KADIN HAREKETLERİ

Feminizmin doğuşundaki temel neden elbette ki, kadın ve erkek eşitsizliği olmuştur. Bu nedenle kadınlar eşit haklara ve fırsatlara sahip olabilmek adına mücadeleye girişmişlerdir. 18. yüzyılın sonu ile 19 yüzyıl başlarında, dünyadaki gelişmelere bağlı olarak tartışılmaya başlanan kadın hakları, kadının toplumsal statüsü ve cinsiyet eşitsizliği gibi konular, Türk kadınlarını da etkilemiş ve harekete geçirmiştir. Özellikle kadın kimliğinin sorgulanması ve kadının temel hakları sorunları, Türk toplumundaki kadınların da üzerinde durmaya başladığı başlıca meselelerdir. Osmanlı toplumunda kadınların, dönemin sınırlı özgürlük koşullarında, kadın sorunlarına duyarsız kalamadıkları, dönüşüm sürecinin hızlanmasına katkıda buldukları görülmektedir.

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle başlayan modernleşme süreci, Avrupa'daki gelişmelere bağlı olarak, Osmanlı toplumunu modern toplumsal yapıya dönüştürmeyi amaçlamış ve günümüze değin bu modernleşme çabaları artarak devam etmiştir. Bu modernleşme çabalarının ilk basamağı olan Tanzimat'ın getirdiği kısmî yenilikler, kadınların aydınlanmasına katkıda bulunmuştur. Özellikle eğitim alanında gerçekleştirilen değişim ve dönüşüm hareketleri, kadınlara eğitim olanakları tanımıştır. *Tanzimat Fermanı ile başlayıp Cumhuriyet'e ve hatta günümüze dek süren dönemde eski yapı ve geleneksel kurumlar sorgulanmış, hukuktan ekonomiye, eğitimden sosyal hayata değin toplumun her alanında değişme, yenileşme daha açık bir ifadeyle modernleşme çabasına girilmiştir* (Çakmak, 2016, s. 46).

Batı toplumlarında Rönesans ve Aydınlanma Çağının getirdiği fikirler ile birlikte, Türkiye'de kadın hareketleri de bu gelişmelere paralel olarak ilerleme kaydetmiştir. Fransız İhtilali'nin savunduğu değerler ve özgür ortam olanağı, zaman içerisinde bu hareketin, feminizm olarak vücut bulmasına olanak sağlamıştır. Fransız Devrimini erkeler ile birlikte gerçekleştirmeye çalışan kadınlar, daha sonra ilan edilen Fransız İnsan Hakları ve Vatandaşlık Hakları Bildirgesinin kendilerine yeterli haklar tanımadığını görmüş ve bu nedenle kadın hak ve özgürlüklerinin tanınması için mücadele etmeye başlamışlardır. Fransız Devriminde etkin olarak yer alan Mary Wollstonecraft, 'Kadın Haklarının Savunusu' adlı eserinde bu durumu ilk eleştiren

kişilerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Wollstonecraft, Fransız devriminin erkek liderler tarafından belirlenmiş olmasına karşı çıkarak, gerçek sınırlamalarına karşı hayal kırıklığına uğradığını ifade etmiş, Fransa'daki bu devrimin kadın haklarını da kapsamı gerektiğine değinmiştir. (Mary Wollstonecraft, 2002, s. 14). Wollstonecraft, erkekler kendi hakları için mücadele ederken, kadınların onlara boyun eğmelerini beklemenin mümkün olamayacağını belirtir. Fransız İhtilali'nin gelişmesine öncülük eden bazı aydın ve düşünürler özellikle siyasal alanda kadının eşitliğine karşı çıktıkları görülmektedir. Çünkü onlara göre, kadınlar akılcı değildir ve kadınların duygusal yapıya sahip bir özelliği vardır. Bu nedenle devlet işlerinde başarılı olmaları çok zordur. Anne ve eş olarak özel alana hapsedilen kadınların kamusal alanda yer almaları fikrine ise şiddetle karşı çıkmışlardır. Rousseau, Montesquieu ve Voltaire gibi devrimler çağına ilham veren düşünürler ve Robespierre gibi Fransız Devriminin önemli temsilcileri kadının biyolojik ve yetenek olarak erkekten zayıf olduğunu, kadının vazifesinin kocasına itaat etmek, ev işleriyle ilgilenmek ve çocuklarını büyütmeyle sınırlı olduğunu ileri sürmüşlerdir (Yürüt, 2017, s. 369). Bu düşünür ve aydınların yanı sıra diğer bazı düşünürler ise, kadınların erkekler kadar eşit haklara sahip olmaları gerektiği şeklindedir. Bu düşünürlerin temelini attığı eşitlikçi fikirler değişimin başlangıcı olmuştur. 1867 de John Stuart Mill kadınlara oy kullanması için İngiliz Parlamentosuna öneride bulunmuş, ancak bu öneri reddedilmiştir (Yürüt, 2017, s. 372)

Avrupa'da özellikle Ortaçağda erkeğin kadına bakış açısı oldukça insanlık dışıdır. Kadınlar şeytan ile eşdeğerde tutulmuş, çok sayıda kadın cadılıkla suçlanmış, hatta yakılarak öldürülmüştür. Yaşanan bu trajik olaylar, kadınlarda derin etkiler bırakmıştır. Bu trajik olaylar aynı zamanda kadın hareketinin başlamasına da neden olmuştur. Bu açıdan feminizmin ortaya çıkış nedeninde, kadınların hürriyetleri için başlattıkları varlık mücadelesinde görmek de mümkündür.

Aydınlanma Çağı ile başlamış bu serüven Sanayi Devrimi ile devam etmiştir (Konca, 2016, s. 1). 19.yüzyılda Sanayi Devriminin başlamasıyla birlikte kadınlar, işçi olarak fabrikalarda çalışmaya başlamışlardır. Böylece özel alanın dışına çıkan kadınlar kamusal alanda yer almaya başlamışlardır. Ancak üretime katkı sağlayan kadınlar, erkeklere oranla daha az ücretle çalışmaktadırlar. Sanayi devriminin sonucu olarak ortaya çıkan kapitalist düşünce, kadınlar için yeni sorunlarında başlangıcı olmuş, kadınlar az ücret karşılığında ikinci kez daha fazla ezilmeye mahkûm edilmiştir. Bu

durumun düzeltilmesine yönelik kadın girişimleri, eşit hak ve ücret talepleri çerçevesinde sürdürülmüştür. Kadınlar böylece eğitimde fırsat eşitliği, oy kullanma hakkı, çalışma hakkı, aile içinde eşler arasında eşitlik, siyasete katılma hakkı, kamu hizmetlerine katılma hakkı gibi birçok hak elde edebilmişlerdir. Yürüt'e göre, *“Feminizmin ortaya çıkması Avrupa tarihi boyunca kadına yapılan zulüm ve haksızlıkların sonucudur”* (Yürüt, 2017, s. 368).

Osmanlı'nın son dönemlerinde ortaya çıkan kadın hareketinin niteliği temelde, Batı kökenlidir. Tanzimat Fermanı'nın ilanı ve ardından gelen II. Meşrutiyet, kadınların ilk defa seslerini yükselttikleri dönemler olarak tarihte yerini almıştır. Kendine özgün yapısı olmakla birlikte Batı'daki gelişmeler, Osmanlı kadın hareketinin kaynağıdır diyebiliriz. Batı toplumlarında yaşanan sürecin sonucu olarak gerçekleşen modernleşme, Osmanlı Devletinde gerilemeyi engellemenin bir yolu olarak devlet tarafından zorunlu görüldüğünden, devletin ve onların desteğini alan aydınların zorlamasıyla gerçekleşmiştir (Çakmak, 2016, s. 45). Bu açıdan Osmanlı devletini modernleşmeye iten şeyin, Osmanlı Devletinin birçok konuda özellikle teknolojik ve askeri alanlarda Batılı devletlerin gerisinde kalması ve bu nedenle sürekli toprak kaybetmesi olarak gösterilir.

Tanzimat Fermanının ilan edilmesi Türk Modernleşme tarihinde modernleşme çabalarının ilk basamağı olarak genel kabul edilmektedir. Tanzimat Fermanı ile başlayan yenilik hareketi, aydınların da çabasıyla yaklaşık kırk yıl sonra bir rejim değişikliğine dönüşmüş ve 1876 yılında I. Meşrutiyet ilan edilerek halkın ve padişahın seçtiği üyelerden oluşan iki ayrı meclis oluşturulmuştur (Çakmak, 2016, s. 52). Bu süreçler, Osmanlı modernleşme çabaları için birer dönüm noktaları olarak kabul edilmektedir. Çakmak, bu süreçte sorgulamalar, tartışmalar, hatta örgütlenmelerin gizliden gizliye devam ettiğini ve 1908 yılında aydınların çabasıyla 2. Meşrutiyet'in neredeyse zorla ilan ettirildiğini belirtmektedir (Çakmak, 2016, s. 52).

2.1. Tanzimat Dönemi Osmanlı Toplumunda Kadın ve Kadın Hakları

1789 Fransız İhtilalinin ardından Avrupa'da, hızlı değişim ve dönüşümler yaşanmaya başlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun bu değişimler karşısında duramayacağı anlaşılınca, 3 Kasım 1839 yılında Sultan Abdülmecit, Gülhane'de Tanzimat Fermanını (Gülhane-i Hatt-ı Hümayun) ilan etmiş ve böylece sosyal ve siyasal yenileşme sürecini başlatmıştır. Fransız İhtilalinin özgürlük ve eşitlik fikirleri,

Tanzimat Fermanının ilanında temel etken olarak kabul edilmektedir. Fermanla kadınlarla ilgili herhangi bir madde olmamasına rağmen ferman, Osmanlı toplumunda kadın haklarının oluşması için bir önyak olmuştur (Aydın H. , 2015, s. 86). Bu gelişmelerin doğal sonucu olarak ilan edilen Tanzimat Fermanı, Osmanlı toplumunun sosyal ve kültürel yapısında önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir.

Bilindiği gibi Osmanlı toplumu, geleneksel kurallara, İslami koşullara göre yaşayan, buna bağlı olarak da cinsler arası ilişkilerde ataerkil yani erkeğin egemenliğine dayanan bir yapıyı benimsemiş olan bir toplumdur (Çakmak, 2016, s. 47). Geleneksel değerler üzerine kurulan bir devlet anlayışından modernleşmiş, yeniden yapılanmış bir toplum anlayışını, ülkenin geleceği açısından gerekli gören Osmanlı Devleti, başta devlet kurumlarını revize etmeye başlayarak çağa ayak uydurmaya çalışmıştır. Eğitim, hukuk, ekonomi gibi toplumun yeniden yapılandırılmasında belirleyici olan faktörler kadının toplumdaki konumunu da belirlemiştir (Çiçek, Aydın, & Yağci, 2015, s. 279). Bunun yanı sıra, getirilen her yenilikler ile Osmanlı Devleti, Batıya karşı adeta modernleşmeye başladığını kanıtlamaya çalışır bir tutum sergilediği de görülmektedir. Tanzimat'ın kabulünden itibaren, kadınların toplumsal konumu, artık modernleşmenin gereği olarak ele alınmaya başlanmıştır. Yani, Osmanlı kadınının konumu modernleşme ile paralellik göstermiştir (Çiçek, Aydın, & Yağci, 2015, s. 279). Bu dönemin politikası gereği, toplumsal modernleşmenin sağlanabilmesi ve yeni neslin oluşturulması açısından, kadının dönüştürülmesi konusu kaçınılmaz olarak tartışma konusu olmuştur. Kadınların temel hak ve özgürlükleri dönemin aydın ve yazarları tarafından sıkça ele alınan konular arasında yer almaktadır. Toplum yapısında gidilecek her değişimin ancak kadının değiştirilip bilinçlenmesiyle mümkün kılınabileceği düşüncesi bu dönemde sıkça savunulan konular arasındadır.

Avrupa da olduğu gibi Osmanlı toplumunda da kadınların eğitilmesi, toplumun değişimi ve gelişimi için gerekli görülmüştür. Dönemin önemli şair ve yazarları olan Şinasi, Namık Kemal, Şemsettin Sami, Ahmet Mithat Efendi, kadın haklarını ele alan birçok eser kaleme almışlardır. Dönemin yazarları kadınların eğitim haklarını elde edebilmesi konusunda önemle durmuş ve sıkça tartışmışlardır. Çünkü kadınların, modernleşen toplumun dinamikleri arasında yer alması gerektiğini düşünmektedirler. Namık Kemal'in 1866'da kaleme aldığı Terbiye-i Nisvana Dair Bir Risale eserinde kadınların eğitimi konusuna dikkat çekilmiştir. Bu dönemde, Osmanlı toplumu

içerisinde yaşanan değişimlere paralel olarak ortaya çıkan kadının eğitim alması konusu, iki farklı anlayış olan gelenekçiler ve Batıcılar arasında tartışılmaya başlandı. Batıcılar gelenekçilerden farklı olarak, kadının eğitilmesini her açıdan gerekli bulmuşlardır. Eğitimli kadın aile içinde, çocukların yetiştirilmesi, huzurlu aile yapısı, toplumun gelişimi ve refahı için gerekli görülmüştür. Yahya Akyüz, Namık Kemal'in kadın eğitimine verdiği önemi şöyle açıklar: “*Namık Kemal'e göre, çocukların eğitimsiz kalmalarında ya da kötü yetişmelerinde cahil annelerin de önemli bir sorumluluğu vardır*” (Karaca, 2013, s. 2). Yazar, cahil annenin çocuklarını da cahil bırakacağına inanır. Ayrıca, cahil kadınların ahlak dışı yollara sapabilmesi daha kolay olduğu için, bunu gören erkekler evlilikten soğutmakta ve dolayısıyla nüfus azalmaktadır. Bu yüzden kızların ve kadınların eğitim görmeleri çok önemlidir. Kadınların eğitim alması, Osmanlı toplumunun ilerlemesi ve mutlu olması için şarttır. (Karaca, 2013, s. 2). Dönemin önemli yazarlarından olan Ahmet Mithat Efendi de, kızların eğitim hayatına katılmaları gereği üzerinde durmuştur. Ona göre, kızlar ve erkekler eşit olarak eğitim sürecine dâhil edilmelidir. Kızlarında erkekler kadar talim ve terbiye almaları gerekir. Ahmet Mithat kız-erkek eğitiminde eşitlikçi bir yaklaşım benimserken kadının aile sorumluluğunu yüklenmesini hedeflemektedir (Karaca, 2013, s. 3-4). Şemsettin Sami de uygun eş ve anne olabilecek bir kadının ancak eğitim almasıyla mümkün kılınabileceğini önemle vurgular. Aile kurumunu, toplumun en küçük yapı taşı olarak ifade eden Sami, ailenin oluşturulmasında kadının yerine ve önemine dikkat çeker. Şemsettin Sami'nin kadınların eğitiminin önemi konusunda vurguladığı diğer sebep ise; kadınların nüfusun diğer yarısını oluşturduğu ve annelik vasfı nedeniyle, toplumun diğer yarısını da terbiye ettikleri için tüm toplumun eğitilmesi rolünü yüklenirler (Karaca, 2013, s. 4).

Osmanlı Döneminde eğitim kurumları Sıbyan, Enderun ve Medreselerdir. Tanzimat'ın ilanından önce kızlar, günümüzde ilkokul ile eşdeğer olan Sıbyan mekteplerinden yararlanabiliyor ancak eğitimlerine bundan sonraki dönemlerde devam edemiyorlardı. Saray mensubu kızlar ise ailelerin desteğiyle özel dersler alabilmiş, böylece Tanzimat döneminin öncüleri arasında sonraki yıllarda yerini almışlardır. Tanzimat'tan sonra toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya yetmeyen eğitim kurumları yeniden düzenlenmiştir. “İlk kız okullarının kurulması 1778 tarihine dayansa da ilk Kız Rüştüyesi 1862'de ancak açılabilmiştir” (Yaraman, 2001:29, akt. Koçak, 2020, s. 492). Yine bu dönemde hemşirelik eğitimi verilmeye başlanmış, bu

günkü ortaokul anlamına gelen Kız Rüştîyeleri ise Tanzimat Fermanının ilanından hemen sonra 1862’de açılabilmiştir. 1869 yılında Maarif Nizamnamesi ile 6-11 yaşları arasındaki kızların ilkokul eğitimi almaları öngörülmüş, 1876 Kanuni Esasi ile de ilkokul eğitiminin zorunlu hale gelmesi kararlaştırılmıştır (Kili ve Gözübüyük, 1985, s.43 akt.Koçak, 2020, s. 492). Eğitimden sorumlu olan Maarif Nizamnamesi ayrıca kadın öğretmenlerin yetiştirilmesini sağlamak için kadın öğretmen okulları açmıştır. Bu durum kadınlar için çalışma fırsatı yaratmıştır. Sonuçta kadınlar, toplum içinde daha da görünür hale gelmeye başlamış, aldıkları eğitim ile geleneksel kadınlık rolleri dışına çıkmışlardır.

Tanzimat döneminden sonra Batı’daki gelişmelere bağlı olarak eğitimin yanı sıra, kadınların hukuki statüsünde önemli değişikliklere gidilmiştir. Avrupa’daki tüm düşünsel gelişmelerin yansıması, Osmanlı’yı da etkisi altına almış, böylece kadının hukuki statüsü ele alınan diğer bir konu olmuştur. Uzun tartışmaların ardından kadınlar için bir takım hukuki yenilikler getirilmiştir. Bu dönemde Osmanlı hukuk düzeninde İslam hukuku ve örfi hukuk hâkimdir. Yürüt’e göre; “*Osmanlı hukukunda kadının menkul veya gayrimenkul mülkiyeti üzerinde sınırlama olmamakla beraber uygulamaya bakıldığında kadınların malvarlıklarında fazlaca yer almadığı görülür*” (Yürüt, 2017, s. 373).

Osmanlı Devletinde kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizlik özellikle evlenme, boşanma, miras paylaşımı, şahitlik gibi konularda karşımıza çıkmaktadır (Akyılmaz, 2017, s. 328). İslamiyet’e göre kadının miras alma hakkı vardır ancak kadının babasından pay alma hakkı sınırlıyken, kocasından pay alma hakkı erkeğin yarısı kadardır. Osmanlı Devletinde kadınlarda erkekler kadar, devletten haklarının korunmasını isteyebilirdi. Miras, mülkiyet, boşanma, mehir gibi konulara Divan-ı Hümayun bakardı ve herkes adalet taleplerini ve şikâyetlerini bu kuruma bildirebilirlerdi. *Kadınlar önce şeriye mahkemelerine başvurmuş, buradan istedikleri sonucu alamazlarsa Divan-ı Hümayuna gitme haklarını kullanmışlardır* (Yürüt, 2017, s. 374). Evlenme, boşanma gibi aile hukuku alanına giren konular ise İslam hukukuna göre ele alınıyordu. Osmanlı hukukunda evlenme çağına gelmiş erkekler kendi kararları doğrultusunda evlenebiliyorken, kadınlar için kendi isteklerinin yanı sıra velisinin onayı gerekmektedir. Kadın kocasının isteklerine uymakla yükümlüdür. Kadın kocası ne isterse ona karşı gelmeden yapmak zorundadır. Yürüt’e göre; “*Koca müşterek ikametgâhı belirleme, kadının evden çıkışını ve eve ziyaretçi kabulünü de*

yasaklama hakkına sahiptir” (Yürüt, 2017, s. 374). Evlilik ile ilgili diğer bir konu ise İslam hukukuna göre, bir erkeğin dört kadın ile evlenebilmesidir. Tek eşliliğin yanı sıra çok eşliliğe izin veren İslam hukukuna rağmen, çok eşlilik Osmanlı toplumunda nadir görülen bir durumdur. Boşanma konusunda İslam hukuku kurallarına göre kadının erkeğe göre hukuki eşitliği yoktur. İslam-Osmanlı hukukunda ‘talak’ olarak ifade edilen boşanma erkeğin tek taraflı iradesi ile evlilik birliğini sonlandırmasıdır (Yürüt, 2017, s. 375). Bu tek taraflı boşanma, kadınların erkekler karşısında, hukuki açıdan eşitsiz olduğuna bir kanıttır. Kadının hukuki olarak erkekler ile eşit olmadığına diğer bir kanıt ise, iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine eşdeğer tutulmasıdır. Kadınlar gazete ve dergilerde yazdıkları yazılarda, çeşitli toplantılarda yaptıkları konuşmalarda çok kadınla evlilik, evlilik içinde erkeğin karısı üzerinde sahip olduğu şahsi haklar, boşanma konusunda kocaya tanınan üstünlük, kadınların çalışması, siyasi haklar gibi konular üzerinde durmuşlar ve bu alanlarda erkeklerle eşit konuma gelmeyi talep etmişlerdir (Akyılmaz, 2017, s. 328). Tanzimat Fermanının ilanından sonra sosyal, siyasal, hukuki ve eğitim gibi birçok alanda reformlar yapılarak tüm bu durumların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Osmanlı Devleti kadınların haklarını düzenleyen önemli yasalar çıkarmıştır.

2.1.1. Tanzimat döneminde eğitim alanında kadına yönelik getirilen yenilikler

Tanzimat Fermanının ilanından önceki döneme bakıldığında Osmanlı eğitim sisteminin temelini, medreselerin oluşturduğu görülmektedir. Bu dönemde, İslam dininin etkisinde bir eğitim sistemi söz konusudur. Medreselerin yanında Sıbyan Okulları ve Enderun da eğitimi sağlayan diğer kurumlardır. Medreselerin etkinliğinin Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren, modernleşme çabalarının başlaması üzerine gittikçe azaldığı görülmektedir.

“Medrese” kelimesi, “ders görülen, öğretim yapılan yer” anlamına gelmektedir (Uğurlu, 2010, s. 9). Medreseler Türk-İslam kültürü çerçevesinde eğitim veren eğitim kurumlarıdır. Medreseler, başlangıçta sadece dini eğitim veren kurumlar iken, daha sonraları bilim ve eğitim konularında ihtiyacı karşılamaya çalışmıştır. Medreselerin ilk olarak devletin denetimi altında kurulması X. yüzyılda Karahanlılar dönemine rastlamaktadır. İslam tarihçilerinin çoğu teşkilatlı yapısıyla medresenin ilk müessisi olarak Nizamü’l-Mülk’ü göstermektedir (Baltacı, s.5-7; Tekeli-İlkin; s.12; Doğan,

s.408-409, Uğurlu, 2010, s.10). Büyük Selçukluların medreseleri eğitim kurumu olarak kurmalarıyla başlayan medrese geleneği, Osmanlı ve diğer İslam ülkelerini de etkilemiştir. Osmanlı Devletinde ise bu kurum XIV. yüzyılda açılmıştır. Medreseler, ülkenin her yerinde eğitim vermek amacıyla faaliyet göstermiştir. Devlet tarafından desteklenen medreselerde eğitim parasızdır ve öğrencilerin her türlü ihtiyaçları ise devlet tarafından karşılanmaktadır. Medreseler, devletin idaresinde çalışabilecek devlet adamları, yöneticiler, hekimler, öğretmenler, uzman kişiler yetiştirmiştir. Osmanlı medreselerini sistemli bir kompleks haline getiren ilk kişi Fatih Sultan Mehmet olmuştur. *Sahn-ı Seman; camisi, medreseleri, kütüphaneleri, dâriüşşifası, hamamları ve imarethanesi ile zamanın en gelişmiş eğitim kurumuydu* (Uğurlu, 2010, s. 11).

Osmanlı medreselerinin aşamalı olarak, bilgiye ve üretmeye dayalı bir eğitim anlayışına geçtiği görülmektedir. Medreseler bir yandan devletin ihtiyaç duyduğu yöneticileri yetiştirirken, öte yandan din hizmetleri için din adamlarını yetiştirmişlerdir. Osmanlı Devleti döneminde kız çocuklarının medreselerde eğitim görmeleri mümkün değildir. Aynı zamanda Enderun'da da kız öğrenciler eğitim alamamıştır. *Enderun mektebinde öğrencilerin sıkı bir disiplin içinde yetiştirilmesine büyük önem verilmiş, öğrencilerin en küçük kusurlarına dahi göz yumulmamıştır* (Şahin A. A., 2015, s. 14). Devlet için gerekli idari ve mülki kadroları yetiştiren bu okullar, devşirme yöntemi ile erkek öğrenci almaktadır. Enderun, öğrencilerin yeteneklerine göre çeşitli alanlarda eğitim veren saray okulları olmaktadır. Hızla genişleyen Osmanlı topraklarında ülkeyi yönetebilecek bilgi ve tecrübeye sahip devlet adamları yetiştirmesi açısından bu okullar, Osmanlı eğitim sisteminde çok önemli bir yere sahiptir. Enderun mektepleri II. Murat tarafından kurulmuş, Fatih Sultan Mehmet döneminde geliştirilmiş üst düzey okulları olarak kabul edilmektedir. *XVI. ve XVII. yüzyıllarda en parlak ve üretken dönemlerini yaşayan Enderun, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru devlet içerisindeki diğer müesseseler ile paralel olarak zayıflamaya başlamıştır* (Simit, 2019, s.s. 322-323). Bu okullarda dini bilimlerin yanında, devlet yönetimi, el becerileri, savaş taktikleri gibi dersler verilmektedir. Bu okulların en önemli özelliği, öğrenciler saray içerisinde bir yandan günlük hayatlarına devam ederken diğer yandan eğitimlerine devam edebilmeleridir.

İslamiyet'in ilk kuruluş dönemlerinde açılan ve Kütüplara benzetilen, aynı zamanda büyük şehirlerde her mahallede ve her köyde cami ya da medrese yakınında

hayırseverler tarafından kurulan Sıbyan mektepleri ise, okuma çağına gelen 5-6 yaşındaki çocukların devam ettikleri yerlerdi (Uğurlu, 2010, s. 17). Bu okullarda çocuklara din ve ahlak kuralları yanında okuma, yazma, hesap yapabilme bilgileri öğretilmiştir. Kız çocukları da bu okullara gidebilmişlerdir. Bu okullar günümüzde eğitim veren ilkokul düzeyinde okullardır. Uğurlu, “*Osmanlıda kız çocukları da erkek çocukları ile birlikte mekteplere devam ederlerdi*” der (Uğurlu, 2010, s. 18).

Bu okulların temel amacı kız çocuklarına kuranı ezberletmek, dini bilgiler vermek ve okuma yazma öğretmektir. Bu kurumların her hangi bir müfredatı yoktur ve vakıflar tarafından yönetilmektedirler. “Sıbyan mektepleri, ilköğretim düzeyinde yaygın eğitim veren kurumlar olmakla birlikte bu okullara bütün çocuklar gönderilmiyordu. Bu sebeptendir ki II. Mahmut 1824 yılında ilköğretimin zorunluluğunu belirten Ta’lim-i Sıbyan fermanını yayınlamış, ancak bu fermanın yaptırımını İstanbul ile sınırlı kalmıştır” (Gökmen, 2006, s. 150). Tanzimat Fermanının ilanından sonra sıbyan mektepleri daha sistemli faaliyet göstermeye başlamıştır. Eğitimini tamamlayan kız çocuklarının bir kısmı sosyo-kültürel düzeylerine göre eğitim hayatına devam edebilmiş, ancak büyük çoğunluk bu olanaklara sahip olamadıkları için devam edememiştir. Devam edebilen kızlar ise babaların bilgi ve tecrübesi paralelinde özel hocalardan eğitim alarak eğitilebilmişlerdir. Özel hocalardan dersler alabilen kızlar, entelektüel birikimlerini arttırarak, ilerleyen süreçlerde sosyal hayatta aydın, yazar, şair olarak yer almışlardır.

Tanzimat döneminde, kızlar için, ilkokulun yanında ortaokul, mesleki okullar açılmıştır. Bu okullar yukardan aşağıya doğru, devlet eliyle toplumsal dönüşümün gerçekleşmesine yönelik gerçekleştirilen önemli toplumsal reformlardır. Kızlar için açılan bu okullar şunlardır:

a) Kız idadileri

Rüştiye ve meslek okullarının sayılarının artması kız idadilerinin açılmasını zorunlu kılmıştır. Toplumun genel eğitim seviyesinin yükseltilmesine imkân tanıyan bu okullar, günümüzdeki liselerdir. *Ders programlarına bakıldığında kızların fen, sosyal, matematik dersleri yanında dikiş, nakış, yemek, sağlık ve çocuk eğitimi bilgileriyle de görülmekle beraber ne yazık ki bu dönemde kız idadileri İstanbul dışına götürülememiştir* (Çerikan, 2016, s. 26). İlk idadilerin ne zaman açıldığına dair net bilgi yoktur. Dulum’a göre; ilk idadi II. Abdülhamid döneminde Münif Paşa’nın

nazırlığı sırasında 13 Mart 1880’de açılmış buna karşın kızlar için ilk idadının 1911’de açıldığı da iddia edilmektedir (Dulum, 2006, s. 36). Bu okulların sayısının azlığının nedeni halkın bu okullara ilgisinin fazla olmamasına bağlanmaktadır. Çünkü kızlar idadide okuyacak yaşa gelinceye kadar evleniyorlar, evlenmeseler dahi halk kızlarını o yaşta okula göndermek istemez (Dulum, 2006, s. 36).

b) Sıbyan mektepleri / İbtidai mektepler

Sıbyan mekteplerinin kuruluşlarındaki amaç dini bilgiler vermektir (Memioğlu, 2003, s. 242). Abdülmecit, 1845’te yayınladığı bir iradesinde, "*Eğitimin din ve dünya açısından herkes için gerekli olduğunu ve halkın cehâletinin giderilmesi gerektiğini*", belirtiyor ve "bunun için de sıbyan ve rüşdiye mekteplerinde (ilk ve orta öğretimin ilk dereceleri) yeni düzenlemeler yapılacağını ifade etmektedir (Dulum, 2006, s. 30). Bir Darülfünûn (Üniversite) kurulması fikrini de dile getiren Abdülmecit şöyle devam etmektedir: "*Bu kurumların (sıbyan ve rüşdiye mektepleri) ilk ikisinde tüm Osmanlı vatandaşları dinî görevlerini ve kendi işlerinde kimseye muhtaç olmayacak kadar çeşitli hayat bilgilerini öğrenecekler, Darülfünûnda da daha üst düzeyde dinî ve müsbet bilimlerde uzmanlaşacaklar.*" (Dulum, 2006, s. 30). Abdülmecid’in getirdiği bu yenilikler ile ilk ve ortaokul eğitimi zorunlu olmuş, Darülfünun adında bir yükseköğretim kurumunun açılmasıyla kızlar eğitim hayatına üniversite düzeyinde devam etmiştir. Sıbyan mekteplerinin hem kızlar hem de erkeklere mecburi hale gelmesi, kız ve erkekler arasında eşit olanak sağlamıştır. Geleneksel kurallara göre eğitim yapan okullara sıbyan mektepleri, modern kurallara göre eğitim veren okullara İbtidai mektepleri adı verilir. Sıbyan mektepleri mali yönden vakıflara bağlı olduğu için özerk bir yapıya sahiplerdir. Bu nedenle bu okullarda devlet dilediği reformları gerçekleştirmekte zorlanmıştır. Zamanla programında ve çalışmalarında değişiklikler yapılmakla beraber Sıbyan Mektepleri Cumhuriyet Dönemine kadar varlığını sürdürmüştür (Demirtaş, 2007, s. 181). Türkiye’de mektep medrese ikililiğini ortadan kaldıran 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile mahalle-sıbyan mektepleride diğer okullar gibi Maarif Vekâletine devr olmuştur (Memioğlu, 2003, s. 245).

c) Kız rüştiyeleri

1856’da Islahat Fermanının ilan edilmesiyle birlikte, eğitime daha çok önem verilmeye başlanmıştır. Islahat Fermanı’nda "*Her okul herkese açık olacak, cemaatler kendi kültür ve yazılarına uygun okullar açabilecekler, fakat bütün okulların*

programları ile öğretmenleri Meclis-i Maarif'in denetiminde tutulacak.” ifadesi yer almıştır (Dulum, 2006, s. 32) . Bu sayede okul sayılarında artış olmuştur. Bu okullar ortaokul özelliğinde okullardır. Bu okulların tamamına yakını İstanbul’da açılmıştır. Ancak öğretmen yetersizliğinden dolayı Anadolu da yayılmamıştır. Eğitim süresi dört yıldır. Kurnaz, kız okullarının ders programlarında din bilgisi, ahlâk, nâfi’â bilgisi, Osmanlıca, hesap, sülûs ve rık’a, Arapça, Farsça, imlâ,tarih, coğrafya, hıyatet(terzilik) ve nakış gibi dersler bulunmaktaydı der (Kurnaz, 2021, s. 3).

d) Ebe mektebi

Bu okullar aracılığıyla kadınlar ilk kez mesleki yaşama dâhil olabilmişlerdir. İlk olarak Tıbhane-i Amire bünyesinde Ebe mektebi açılmıştır. İki yılın sonunda mezun olan ebeler görevlerine başlayabilmişlerdir. Başlangıçta okuma yazma şartı dahi aranmayan ebelik okullarında, daha sonra ilköğretim şartı getirilmiştir (Dulum, 2006, s. 37). İlk ebelik eğitimi, Tanzimat sonrası Galatasaray’da Tıbbiye-i Aliye-i Şahane’nin açılmasıyla gerçekleşmiştir (Yeşil & Yeşil, 2018, s. 292).

e) Kız sanayi mektepleri/İslahhaneler

Kadınlara el becerileri kazandırmak ve ekonomik gelir sağlamak amacıyla kurulmuştur. “Başlangıçta Mithat Paşanın kimsesiz çocukların meslek öğrenmesi, ordunun giysi ihtiyacının karşılanması için İslahhane olarak kurduğu atölyelerdir. Mithat Paşa 1860’ta Niş, 1864’te Sofya ve Rusçuk’ta ıslahhaneler açtıktan sonra 1865’te yine Rusçuk’ta bir Kız Sanayi Mektebi açılmasına öncülük etmiştir” (Dulum, 2006, s. 38). Kızlar bu sanat okullarına 1869 da katılmıştır. Eğitim süresi beş yıldır ancak bu süre daha sonra yedi yıla çıkarılmıştır. Sabah saatlerinde genel bilgiler verilirken, öğleden sonra el işi, müzik, piyano dersleri verilmiştir. İslahhanelerin gelişim göstererek Osmanlı Devleti’nin sanayileşme sürecine olumlu katkısı göz önünde bulundurularak gerçek manada bir Sanayi Mektebi açılma süreci başlamıştır (Çerikan, 2016, s. 44).

f) Darülmualimat (Kız öğretmen okulu)

Açılan yeni okullar, öğretmenlere olan ihtiyacı arttırmıştır. Sorunu çözmek ve daha fazla kız çocuğunun rüştiyelerde öğrenim görmesini sağlamak ve söz konusu okullara kadın öğretmen yetiştirmek amacıyla Darülmualimat açılmıştır (Dulum,

2006, s. 39). Bu amaçla erkek rüştîyelerine öğretmen yetiştirmek için ise Darülmuallimin açılmıştır. Bu okulların açılması Osmanlı toplumunun modernleşmesi ve kadınların eğitim imkânına kavuşması açısından çok önemlidir. Böylece kadınlar öğretmen olarak sosyo-ekonomik hayata katılabilmiş, kamusal alanda yer alabilmişlerdir.

Bu dönemin getirdiği yenileşme hareketlerinde, kadının konumuna yönelik girişimlerin kurumsal boşluğu doldurmaya yönelik devletin girişimlerinin olduğu görülmektedir. Devlet kızların okumasını teşvik etmek için ihtiyaç sahibi kimselere bugünkü krediye benzer bir maaş –ilkokul kısmında okuyanlara ayda 30, ortaokul kısmında okuyanlara ise ayda 60 kuruş- verir (Dulum, 2006, s. 41). Osmanlı toplum yapısının değiştirilmesine yönelik en önemli hamlelerden biri, eğitimde yapılan modernleşme çabalarıdır.

2.1.2. Tanzimat döneminde hukuk alanında kadına yönelik getirilen yenilikler

Osmanlı devleti, Tanzimat ile birlikte toplumda gelenekselleşmiş iç dinamiklerini bir dizi reform hareketiyle değiştirmeyi planlamıştır. Tanzimat reformları birçok alanda olduğu gibi hukuk alanında da önemli değişiklikler getirmiştir. Gerçekleştirilen bu düzenlemeler, Cumhuriyet dönemine kadar sürecek olan, tepeden inme devlet geleneği yöntemiyle yapılmıştır. Modernleşme süreci, devlet eliyle gerçekleştiği için, otoriter bir yapıya sahiptir denilebilir. Devlet tepeden inme, otoriter mekanizmaları aracılığıyla, hukuk alanında da, kadınların toplumdaki konumunu belirleyen önemli adımlar atmıştır. Böylece kadının hukuksal güvencesi sağlanmış, toplumun eski geleneksel- din anlayışlarından çıkarılması hedeflenmiştir.

Yüzünü Batıya çeviren Osmanlı Devletinin, gerçekleştirdiği ilk reform, şüphesiz 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanıdır. Bunun nedeni ise, Batılı devletlerin her alanda Osmanlıdan üstün olduğu fikrinin sadece askeri ve teknik alanla sınırlı kalmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Tanzimat ile başlayan bu sürecin aldığı yeni siyasi şekil, aydın ve halka uzanan sosyo- kültürel bir niteliğe doğru evrildiği görülür (Özdemir, 2018, s. 3).

Osmanlı devleti hukuk sistemine bakıldığında İslami yargı sistemini değiştirmeden aldığını görmekteyiz. Tanzimat dönemine değin Osmanlı hukuk sistemi, fıkıh kitaplarında yer alan temel kurallar ile yürütülmektedir. Durhan'a göre;

“Şer’i hukuk; ilahi irade mahsulü sayılan kurallarla, bu kuralların müçtehitler tarafından yorumlanmasıyla ortaya çıkan hukuk alanıdır” der (Durhan, 2008, s. 59). Osmanlı toplumunda kadının konumunu belirleyen, İslam hukukunun şerri hükümleridir ve Kuran’ın temel kaidelerine göre belirlenmiş bu hakların değiştirilmesi mümkün değildir. Ancak Tanzimat ile birlikte kadınlara yönelik hukuki açıdan bazı yenilikler getirilmiş, kadınlar hukuk önünde önemli haklar elde edebilmişlerdir. Tanzimat Fermanının ilânı sonrasında Osmanlı devletinin yönetim, siyasal, hukuksal, ekonomik ve yapısı eşitlik ilkesine göre yapılandırılmaya çalışılmıştır. Kadınların toplumsal konumunun hukuki temeli de bu çerçevede değiştirilmiştir. Bu değişiklikler arazi hukuku, cariyeliğin kaldırılması, giyim-kuşam ve yabancılar ile evlenme konuları olarak gerçekleşmiştir.

a) Arazi hukuku

Osmanlı Devletinin uyguladığı İslami Hukuk kuralları dışında bir de örfi hukuk kuralları vardır. Arazi ile ilgili konularında örfi kurallar uygulanmıştır. Mirasın kız ve erkek çocuklar arasında pay edilmesinde üçte bir kuralı geçerliiyken, arazi paylaşımında bu durum geçerli değildir. Osmanlı devletinin arazi konusunda çeşitli dönemlerde farklı kanun değişiklikleri yaptığı görülmektedir. “İmparatorluğun kuruluşundan 97S (1567-68) tarihine kadar olan devrede, mirî arazi tasarruf sahibinin arazisi erkek evlada geçiyorken, bu tarihte yapılan bir değişiklikle “tapu bedeli” ile kız evlada da geçmesi kabul edilmiştir. Bu kanun 1846-47 yılına kadar sürdü ve alınan bir kararlar kız evladında erkek evlat gibi babasının arazisine ivazsız sahip olabilmesi hakkı sağlandı” (Kurnaz, 1991, s. 29). Bu kanun ile kadınlara miras hakkı verilerek, özellikle dul kalan kadınların hukuki durumu düzeltilmeye çalışılmıştır.

Kanunlar önünde kadınlara verilen bu haklar ile kız ve erkek çocuklar arasında miras paylaşımında eşitliğin sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Medeni kanunun kabulüne kadar geçen sürede yürürlükte kalan bu kanun, öncesinde ölse bile ölen kişinin mirasının kadına kalması geçerliği esas alınmıştır.

b) Cariyeliğin kaldırılması

Osmanlı döneminde savaşlarda esir alınan ya da para karşılığında alınıp satılan erkeklere köle, kadınlara ise cariyeye adı veriliyordu. Hatta bu dönemde cariyelerin alınıp satılması için pazarlar dahi kurulmuştur. Cariyelerin aldıkları eğitim düzeyleri ve sahip oldukları güzellikleri daha fazla paraya satılmaları anlamına gelmektedir.

Satın alınan cariyelerin bazıları satıldıkları evlerin hanımı olabilmektedir. Yine Osmanlı saraylarında saraya hizmet eden bazı cariyeler sultan dahi olmuşlardır. Aksi durumla karşılaşanlar satılmayı teklif edebiliyor ya da evi terk etmek üzere kaçabiliyorlardı. Kurnaz, “*Cariye satışlarında pencik denen bir vergi alındığı bilinmektedir*” der (Kurnaz, 1991, s. 30). Cariyeliğin kaldırılmasına yönelik girişimlerin 19.yüzyılda başladığı ifade edilmektedir. Konuya ilişkin ilk belge olarak 27 Ocak 1847 tarihli Bağdat valisine yazılan ve Afrika kıtasında esir ticaretini yasaklayan emirdir (Kurnaz, 1991, s. 30).

Osmanlı Devleti, Abdülmecid döneminde esir ticaretini yasaklamış, köle pazarları kapatılmıştır. “Çünkü Osmanlı Devleti, 1856 Paris Antlaşması ile Avrupa Devletler Topluluğunun kabul ettiği usullere uymayı, bu topluluğun hak ve vazifelerini yerine getirmeyi taahhüt etmiştir” (Kurnaz, 1991, s. 31). Bu durum köle ticareti yapan kesimin tepkisine yol açmış, bu nedenle isyan çıkarmışlardır. Cariyelik kaldırılmış olsa da bu karar kâğıt üzerinde kalmıştır.

c) Giyim- kuşamda yapılan değişiklikler

Osmanlı toplumunda kadının giyim ve kuşamı İslami kurallar dayanak gösterilerek, kadının kapanmasına yöneliktir. Osmanlı devleti döneminde kadınların açık ve süslü bir biçimde giyinip kuşanmaları yasaklanmıştır. II. Abdülhamid 2 Nisan 1892 (1308)’de çok ince kumaştan siyah çarşaf giyinmiş ve siyah tül örtünmüş olan Müslüman kadınların matem tutan hristiyanlara benzediklerinden çarşaf giyilmesini yasaklamıştır (Kurnaz, 1991, s. 33). Bu değişikliklerden kadınların giyim ve kuşamlarının da kendi istekleri dışında devletin kural ve kaideleri çerçevesinde değiştirildiğini anlamaktayız.

Osmanlı Devleti yöneticileri, toplumda kadınların ne giyecekleri ve nasıl davranacaklarına dair birçok fermanlar yayınlamışlar, kadınları tesettür ile örtterek, sosyal yaşamdan uzak tutulmaya çalışmışlardır. Ancak modernleşme çabalarının başlaması ve eğitim almak üzere Avrupa’ya gönderilen öğrenci, aydın ve yazarların etkisiyle Batılılaşma çabalarına hız vermiştir. Aysal’a göre, yaşanan hızlı modernleşme nedeniyle 19. yüzyılın sonlarında kadın kıyafetleri arasında yer alan çarşaf, peçe, ferace ve yaşmak gibi kıyafetler zamanla kaybolmaya yüz yutmuştur (Aysal, 2011, s. 8).

Tanzimat'ın ilanından sonra kadınlara devlet politikası gereği verilen bir takım haklar çerçevesinde, kadınlar toplum içerisinde daha çok görünmeye başlamış ve taleplerini dile getirmeye başlamışlardır. Türk toplum yapısında meydana gelen bu değişimler, kadının kendi isteklerini ifade etmeleri konusunda bir dönüm noktası olmaktadır. Tanzimat ile birlikte özellikle varlıklı ailelerin, bürokratların ve dönemin aydın ve sanatçıların yaşam biçimlerinde değişiklikler olmaya başlayınca toplumda zamanla bu durumdan etkilenmiştir. Bu dönemde Batının etkisiyle gelenekselleşmiş kıyafetler yerini, Batı tarzında modern kıyafetlere bırakmıştır. Bu değişim, zihinsel bir değişim olmaktan çok, batılı yaşam tarzının bir taklidi olması nedeniyle zaman içinde batılılaşmada aşırılık ve yanlış batılılaşma gibi bir durum ortaya çıkarmıştır.

d) Yabancılar ile evlenme

1869 Tâbiyet-i Osmaniye Kanunnamesi ile İslam dünyasında ilk defa din hükümlerinden bağımsız uyrukluk düzenlemesi gerçekleştirilmiştir ve bu düzenleme büyük ölçüde 1851 Fransız kanunundan etkilenerek hazırlanmıştır. Bu kanun 1928 de kabul edilen Türk Vatandaşlık Kanununa kadar geçerli olmuştur. (Kurnaz, 1991, s. 32). Bu kanun, yabancı biriyle evlenen Osmanlı uyruğundaki bir kadını Osmanlı uyruğundan çıkarmaktadır. Ancak savaş ve vergi konusunda, bu kişiler Osmanlı uyruğundan sayılarak yükümlü tutulmuşlardır. Bu düzenlemeler 1874'de çıkarılan bir Nizamname ile de devam ettirilmekle birlikte, farklı bir uyruktan ve dinden biriyle evlenmelerin gelenek ve kültür açısından toplumda pek alan bulamadığı görülmektedir. Ayrıca *1822 de yayınlanan Buyruldu-i Aliye ile sünni Osmanlı kadınlarının İranlılarla evlenmesi yasaklanmıştı* (Kurnaz, 1991, s. 32). Aynı zamanda Kurnaz, dönemin toplum anlayışında bir erkeğin farklı bir dinden ya da uyruktan kadınla evlenmesi yadırganmaz iken, kadınların bu tür bir girişimi uygun görülmediğini belirtmekte ve Osmanlı toplum anlayışında kadınlar başka bir uyruktan kişi ile evlenmesi muhtemel olmadığını söylemektedir (Kurnaz, 1991, s. 33).

2.1.3. Tanzimat döneminde kadına yönelik toplumsal değişimler ve kadının toplumsal konumu

Osmanlı İmparatorluğu döneminde şehir ve saraylarda kadının yeri ev ve çocuk bakımı olarak sınırlandırılmıştır. Kırsal kesimlerde ise sınırlı da olsa kadın üretimin bir parçası olabilmiştir. Tanzimat Döneminden sonra, Osmanlı yöneticileri tarafından yaratılmaya çalışılan değişim ve dönüşüm hareketleri, bu noktada kadınların

örgütlenmesine olanak sağlaması açısından, bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir.

Bilindiği üzere 18.yy'da başlayan ıslahatlar askeri ve mali alanda başlatılmış olsa da, Osmanlı toplumunda köklü değişimleri başlatan süreç Tanzimat Fermanının ilan edilmesi ile olmuştur. Tanzimat Fermanının ilan edilmesi ile tüm Osmanlı tebaanın can ve mal güvenliği kanunlar aracılığıyla devlet güvencesine alınmış, mali ve hukuki yeniliklerde bir dizi reformlar gerçekleştirilmiştir. Uzun yıllara yayılan bu reform hareketleri toplumsal hayatın pek çok alanında değişimleri gerektirdiği için, Osmanlı yönetimi bu noktada yönetsel mekanizmaların değişiminin gerçekleşmesini, kadınların annelik vasıflarının da yenilenmesinde görmüştür. Özellikle Batıdan geri kaldığını düşünen aydın ve yazarlar memleketin geleceğini kadınların edindikleri eğitim ile mümkün olacağı görüşündedirler. Toplumsal ilerlemenin kadınların alacağı eğitim sayesinde gerçekleştirileceğini savunan bu düşünce, kadınların toplumsal hayatta yer alabilmesine olanak sağlaması açısından önemlidir. Osmanlı toplumunda ilerleme ve medenileşmenin gerçekleşebilmesinin, kadınların cahillikten kurtarılması ile mümkün olacağı fikri eğitim alanında reformları da geciktirmemiştir. Özellikle ev idaresi, çocuk bakımı ve eğitimi için kadınların eğitim alma konusu sıkça tartışılan konular arasında yer almıştır. Eğitim alanında yapılan reformlar kadınların okuryazar kitlesine dönüşmesinde etkili olmuştur. 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren ise, kadın imgesi üzerinden, doğrudan kadınları hedef alan ve okur kitlesi olarak kadınları ele alan süreli yayınlar önemli rol oynamaya başlamıştır (Aykut, 2020, s. 58). Bu yayınlar aracılığıyla kadınların toplumsal konularına ilişkin eleştiriler yapılmış, eşitlik talepleri Osmanlı toplumunda feminizmin de temellerinin atılmasında etkili olmuştur. Aykut'a göre, "Osmanlı kadın hareketi ve feminizmi hakkında edindiğimiz bilgileri bu dergi ve mecmualara borçluyuz" (Aykut, 2020, s. 58).

Osmanlı toplumunda görünür olmaya başlayan kadınların bu dönemdeki örgütlenmeleri, daha çok dernekleşme faaliyetleri olarak gerçekleşmiştir. Dernekleşme faaliyetleri genellikle İstanbul'da görülmektedir. Bu örgütler, daha çok yardımlaşma ve yurtseverlik faaliyeti gösteren dernekler olmaktadır. Bu sayede kadınlar, bu dernekler aracılığıyla sosyalleşme imkânı bulabilmiştir. Bunun yanı sıra, kadınların toplumsal olarak ifade bulduğu diğer bir değişimde dönemin basın yayın organları aracılığıyla gerçekleşmiştir. Kadınların toplumsal değişimlere ayak uydurabilmesini sağlamak ve kadınların sesini duyurmak amacıyla çıkarılan gazete

ve dergi gibi iletişim araçları, dönemin kadınları tarafından kullanılan en etkili araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bir yandan geleneksel yaşam biçimi, öte yandan modern yaşamın etkisi, dönemin toplumunda uyumsuzluklar yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Örneğin dönemin aydınları, her ne kadar Batının fikirlerini savunmuş olsalar da, eskiyle olan derin bağları, onları ikilemlere düşürmektedir. Kaçınılmaz olarak, bu durum da topluma yansımıştır. Osmanlı toplumu, geleneğine bağlı ve İslami kurallara göre yaşayan bir toplum özelliği taşımaktadır. Özellikle İslamiyet'in Osmanlı toplumu açısından kültürel bir kimlik olması, feminist anlayışın yerleşmesini zorlaştırmıştır. İslam'ın ve Kuran'ın temel argümanları arasında gösterilen çok eşlilik ve tesettür gibi konular, dönemin feminist aydınları tarafından sıkça eleştirilen konular arasındadır. Aynı zamanda bu düşüncelerin aksine İslamiyet'in akıl ve hikmet dini olduğunu dile getiren Fatma Aliye gibi feministler ise Müslümanlığın kadınlara geniş haklar bahsettiğini ve Avrupalı kadınlara göre daha özgür olduklarını dile getirmişlerdir (Aykut, 2020, s. 60). Hatta İslamiyet'in, feminist değerleri koruyan bir dünya görüşüne sahip olduğunu dile getiren kesim ası medeniyetin İslamiyet'te yer aldığını savunmuşlardır. Bütün bu kuralların dışına çıkmak, geleneksel kurumları sorgulamak ve yerine yenilerini getirmek, toplumun yaşam biçiminde de ciddi değişimler yaratacağı için, kadının toplumsal konumunun değiştirilmesi konusu, dönemin en çok tartışılan temel konuları arasında yerini almıştır.

Tanzimat Döneminde yayınlanan dergi, gazete ve yazınsal eserlerde, Tanzimat dönemi yeniliklerinin teşvikini sağlayan birçok girişimler görmektediriz. Batılılaşma çerçevesinde getirilen yeniliklerin, topluma anlatılması noktasında bu yayın araçları oldukça etkin olarak kullanılmıştır. Kadın sorunları ve kadınların haklarına dair eleştirel yazılar bu yayın organları aracılığıyla yayımlanmış, bu sayede kadın meseleleri bu yayın organlarının en önemli tartışma konuları olmuştur.

Başlangıçta kadınlar, gazete ve dergilere gönderdikleri mektuplar aracılığıyla yazılarını yayımlamışlardır. Daha sonraları da bu dergiler aracılığıyla düşüncelerini ifade etmeyi sürdürmüşlerdir. Bu dönemde kimi erkek yazarlar, kadınların dergi ve gazetelerdeki yazılarına karşı çıkararak, onları kendi düşüncelerine göre bir kalıba sokmak istedikleri anlaşılmaktadır. Ancak erkeklerin bu çabalarına rağmen kadınlar, kendi düşüncelerini ifade etmekten uzak durmamışlardır. Tanzimat döneminde çıkarılan Terraki gazetesi, bu dönemde kadın meselesini ilk defa gündeme getiren ve kadın haklarını savunan ilk gazete olma özelliği taşımaktadır. Bu gazete Batılı

devletlerin, kadınların eğitime nasıl önem verdiklerine değinmiş, Osmanlı kadınların eğitim konusunu gündeme getirmiştir. Kahraman, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde yayınlanan gazete ve dergilerde Müslüman kadınların durumunun değişmesi ve Batılı kadınların sahip olduğu haklar meselesinin tartışıldığından bahseder (Kahraman, 2014, s. 74) Kadınlar, Terraki Gazetesinde kimliklerini açıklamadan, mektuplar aracılığıyla yazılarını yazmışlardır. Bu mektuplar, o dönemde kadınların temel sorunlarını dile getirmeleri açısından önemlidir. Bu yayın ayrıca Batıdaki feminist hareketler hakkında da bilgi vermektedir. Ayrıca Terraki, kadın hakları ve seçimden ilk kez bahseden yayın organı olması açısından önemli bir yere sahiptir. Kadın hareketlerini ele alan Muhadderat ve Şukufezâr yayınları ise Müslüman kadın yayınlardır ve yazarları da kadındır. Bu dergilerin yazarları isimlerini gizlememiş, kadın ve erkek eşitliğine vurgu yapmışlardır. Şukufezâr'ın ilk sayısında kadınlar için söylenen ve kadınları aşağılayan söylemlere karşı çıkılması dönemin koşullarında önemli bir gelişme olarak kabul edilmektedir. Dergide; *“Biz ki saçı uzun, akli kısa diye erkeklerin alayına hedef olmuş bir taifeyiz. Bunun aksini ispat etmeye çalışacağız. Erkekliği kadınlığa, kadınlığı erkekliğe tercih etmeyerek çalışma ve gayret yolunda olacağız”* denilmektedir (Kahraman, 2014, s. 75).

Tanzimat döneminde kadın meselelerini ele alan başlıca gazete ve dergiler kadın hak ve eşitlik taleplerini dile getirmelerinin yanı sıra, feminist söylemleri ile toplum üzerinde etkiler yaratmaya başlamıştır. Kadınların Tanzimat döneminden sonra, sosyalleşme sürecini bu edebi eserler üzerinden gerçekleştirdikleri görülmektedir. Bu nedenle, ilk kadın yazarların eserleri oldukça önemlidir. Bu eserler, kadınların o dönemin koşullarında nasıl bir yol izledikleri, kadın sorunlarına ilişkin nasıl çözüm önerileri sundukları ve talepleri konusunda bizlere bilgi vermektedirler.

Tanzimat dönemi Türk edebiyatının ilk kadın yazarı olan Fatma Aliye Hanım, Tanzimat dönemi aydın kadın yazarı olarak kabul edilmektedir. Muhadarat adlı eseriyle ilk Türk kadın roman yazarı olduğu görüşü ise tartışmalıdır. Özellikle Batı da yaşanan gelişmeleri takip eden yazar, ilk kadın derneği olan Cemiyet-i İmdadiye'yi de kurmuştur. Fatma Aliye'ye göre, kadınlar ve erkekler insan oldukları için eşittir ve kadınlar eğitim yoluyla sosyalleşebilirler. Fatma Aliye'nin ilk roman yazarı olma tahtını elinden alan ve geçmişi hakkında yeterli bilgi olmamasına rağmen, ilk kadın roman yazarı olarak Zafer Hanım kabul edilmektedir. Atlı, Zehra Toska'nın 1994 tarihli *“Tarih Öncesinden Günümüze Anadolu Kadınının Sosyal ve Kültürel Konumu”*

adlı seminerinde tanıttığı Zafer Hanım'ın, 1877 yılında *Aşk-ı Vatan* adlı romanını yazmış olduğu bilgisi ile ilk Türk kadın romancı olarak bilinen Fatma Aliye Hanım'ı tahtından etmiştir der (Atlı, 2018, s. 222). Yine bu dönemde Şair Nigar Hanım şiir çalışmalarlarıyla, Emine Semiye Hanım ve Makbule Leman Hanım ise makale, roman, hikâye, mektup gibi yazıları ile dönemin ileri gelen kadın yazarlarıdır.

Tanzimat'ın kabulü ile birlikte kadın olgusunu, kendini edebi eserlerinde de hissettirmeye başlayan kadın yazarlar, toplumda yenilikçi düşüncelerin yerleşmesine katkı sağlayarak, toplumsal eşitlik fikirlerinin ivme kazanmasına imkân sağlamışlardır. “Kadının modernleşmesi düşüncesi başta tamamen iktisadi olsa da bu tarihten sonra kadın olgusunun yavaş yavaş en önemli modernleşme parametrelerinden biri haline gelmesi ve özellikle II. Meşrutiyet Döneminde (1908-1912) sonuçlar vermeye başlaması söz konusu olacaktır” (Günaydın, 2012, s. 1). Kadınların okur olmanın ötesinde yazar olarak düşüncelerini ifade etmeye başlamaları, Tanzimat ile getirilen eğitim olanakların kadınlara da tanınmasındandır. Sosyal hayattan uzak tutulmaya çalışılan kadınlar, artık artan eğitim düzeyleri sayesinde toplumda daha etkin bir konuma ulaşma fırsatı bulabilmişlerdir. Böylece kadın meseleleri kadınlar tarafından ele alınmış, kadınların bakış açısıyla anlaşılma fırsatı bulmuştur. Bu anlamda kadın yazar ve aydınların yazdıkları eserler, toplumsal dönüşümün sağlanmasına katkıda bulunmuş ve birbirini takip eden kuşaklara da, tecrübelerinin aktarılması fırsatı sunmuştur.

2.2. II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Toplumunda Kadın ve Kadın Hakları

II. Meşrutiyet Dönemi, diğer dönüşümlerin yanı sıra Osmanlı feminizminin de düşünsel anlamda ilk defa oluştuğu ve harekete dönüştüğü bir dönemdir (Demir, 1999, s. 109). Bu dönem, Tanzimat'tan sonra, Türk modernleşme tarihinin ikinci aşaması olarak kabul edilmektedir. II. Meşrutiyet'in 23 Temmuz 1908'de ilan edilmesiyle birlikte, kadınlar açısından özgür ortamın oluşturulma süreci de başlamış oldu. II. Meşrutiyetin yeni toplumsal anlayışı, kadınlar için önemli bir adım olarak tasarlanmıştır. “Jöhn Türkler bu dönemde kadın konusunu memleketin ekonomik ve kültürel bir meselesi olarak kabul etmiş ve aydınların tartıştığı temel konulardan biri haline getirmişlerdir” (Özkerem & Arslanel, 2011, s. 3).

II. Meşrutiyet Döneminde toplumsal zihniyet sorgulanmış, geleneksel anlayış yerini daha eşitlikçi, özgürlükçü, yeni bir anlayışa bırakmıştır. *Bu oluşan fikir*

özgürlüğü ortamında kadın konusu da tartışılmaya başlanmıştır (Demir, 1999, s. 109). Bu dönem de yaşanan tüm bu değişimler, Türk toplumu açısından demokrasi tarihinin ve Türkiye Cumhuriyet'inin hazırlık safhası olması açısından önemlidir. Çünkü II. Meşrutiyet Dönemi, Türkiye tarihi açısından köklü toplumsal değişimlerin başlatılmasının da dönüm noktasıdır. Oluşturulan bu yeni toplumsal koşullar çerçevesinde aile ve kadın konuları yeniden ele alınmış, öte yandan yaşanan değişim ve dönüşüm neticesinde kadınlar arasında sosyal etkileşim artmıştır.

Tanzimat'tan başlayarak gerçekleştirilmeye çalışılan toplumsal değişimler II. Meşrutiyet ile birlikte hız kazanırken, II. Meşrutiyetin getirdiği özgür ortam sayesinde, dergi ve gazeteler aracılığıyla kadın sorunlarına sıkça yer verildiği görülmektedir. Yüksel, "Meşrutiyet yönetiminin getirdiği özgürlük ortamında basın sansürünün kalkması ile birlikte adeta bir yayın enflasyonuna sebep olurken Osmanlı ülkesinde yaşayan farklı dil ve dinden her ulus, kendi fikirlerini dile getirecek gazete ve dergiler çıkarmıştır" der (Yüksel, 2020, s. 7). Bu dönemde çıkarılan dergiler kadınların seslerini duyurmalarında en etkili birer araç konumundadır. Kadın haklarını savunan birçok kadın yazar ve düşünürün bu dergiler aracılığıyla düşüncelerini, taleplerini dile getirdiği görülmektedir. Bu dönemde çıkarılan bazı dergi ve gazeteler ise kadın meselelerinde, kadınların kendilerini daha iyi ifade edebilmelerine olanak sağlaması açısından önemlidir. Kadınların toplumsal ve ekonomik statülerini sorgulayan bu yayınların, aynı zamanda kadınların örgütlenmesine olanak sağlamaktadır. *Osmanlı kadınının kendini ifade etmesi ve dünyaya tanıtması ilk kez basın kanalıyla, kadın dergi ve gazeteleri aracılığıyla gerçekleşmiştir* (Yüksel, 2020, s. 7). Bu yayınlar, genellikle Batılı kadınların modern hayata katılımında yaşadıkları sorunları konu alarak, aynı sürecin Osmanlı kadınları tarafından da göğüslenmesi gereğinin altını çizmektedirler. Ayrıca bu yayınlar, bir yandan kadının toplum içindeki konumunun eleştirisini yaparken, diğer taraftan bu durumun ortadan kaldırılmasına yönelik önerilerde de bulunmuştur.

İkinci Meşrutiyetten sonrası yayımlanan kadın dergilerine bakıldığında, yayın politikaları ve dünya görüşlerine göre Batıcı ve Türkçü olarak iki grupta değerlendirmek mümkündür: Batıcı kadın dergileri arasında: Mefharet, Demet, Mehasin, Kadınlar Dünyası, Hanımlar Âlemi, Kadınlar Âlemi, Osmanlı Kadınlar Âlemi, Kadın, Genç Kadın, Hanımlara Mahsus Gazete, Musavver Kadın yer almaktadır. *II. Meşrutiyet dönemi Batıcılık fikrinin sistematik bir şekle dönüştüğü*

dönem olmuştur (Aşık, 2019, s. 83). Bu dönemdeki Batıcı yayınlar kadın konusuna eşitlikçi, yenilikçi, modern bir çerçeveden yaklaşmaktadır. “Şimşek, Kadınlar Dünyası üzerine önemli çalışma hazırlayan Serpil Çakır’ın, Kadınlar Dünyası’nın üslup, içerik, faaliyet ve okur kitlesi bakımından dönemin dergilerinden farklı olduğunu, onun en önemli özelliğinin kadın hakları mücadelesini başlatmış olması, kadın hareketine zemin hazırlamış olması ve Osmanlı kadınıyla ilgili detaylı bilgi verdiğiinden bahseder” (Şimşek A. , 2017, s. 151). Ayrıca bu derginin en önemli özelliği sadece kadın yazarlar tarafından kaleme alınmış olmasıdır. Türkçü kadın dergileri arasında; Kadınlık Hayatı, Kadınlık, Kadın Duygusu, Seyyale, Türk Kadını, Siyanet, Bilgi Yurdu Işığ, Bilgi Yurdu, Bilgi Mecmuası, Genç Kadın gibi dergiler yer almaktadır (Özkiraz & Arslanel, 2011, s. 6). Türkçüler kadınların hem sosyal hayatta hem de aile içerisindeki konumlarının düzeltilmesini desteklemektedir. *Onlara göre kadın ve erkek aile ve toplum hayatında eşit olmalıydı* (Kurnaz, 2021, s. 76). Bu dönemde çıkarılan Türkçü dergiler arasında Kadınlık dergisi diğer Türkçü dergilerden farklıdır. Bu dergi daha çok çağdaş Türk kadınına yetiştirmeyi amaçlamış ve dilde sadeleşmeyi savunmuştur. Bu derginin başyazarı ise Nigar Hanım’dır.

Meşrutiyetin ilanı ile birlikte ülkede bir demokrasi havası oluşmuştur. Bu dönemin önemli siyasetçilerinin de, kadın meselelerine önemle eğildiğine, kadına dair her türlü sorunun dile getirmeye başladığına tanık olmaktadır. Özellikle İttihat ve Terakki Partisinin ileri gelenleri, bilhassa kadın sorunlarını ele alarak, kadının konumunda değişikliklere gidilmesinin ülkenin değişimi açısından, gerekli olduğunu savunmuşlardır. Arslanel’e göre, “*Jön Türkler, bu dönemde kadın konusunu memleketin ekonomik ve kültürel bir meselesi olarak kabul etmiş ve kadının toplumsal konumu, aydınların tartıştığı temel konulardan biri haline getirmişlerdir*” (Özkiraz & Arslanel, 2011, s. 3). Toplum yapısında gidilen değişiklikler neticesinde, Osmanlı aile yapısı bu durumdan etkilenmiştir. Zamanla yapılan her değişim ve dönüşüm, toplum içinde daha da belirginleşmiştir. Öte yandan Osmanlı-Türk aydın, yazar ve sanatçıları, toplumun dönüşümünde önemli roller üstlenmişlerdir. Kadınların konumunda köklü değişimleri savunan bu kesim, modern Türk yapısının oluşturulabilmesini ancak kadınlara verilecek haklar ile mümkün olacağına inanmalarından ileri gelmektedir. Özkiraz ve Arslanel’e göre; “*II. Meşrutiyet döneminde yaşayan ve kadın konusu ile ilgili yazı yazmamış, fikir üretmemiş olan tek bir aydın ve yazara rastlanmamaktadır*” (Özkiraz & Arslanel, 2011, s. 3).

Yeni toplum yapısının temelleri atılırken, oluşan özgür ortamda feminist hareket Osmanlı toplumunda kendini daha da hissettirmeye başlamıştır. II. Meşrutiyetin ilanından sonra kadınlar geleneksel yaşam biçimlerinin ötesine çıkabilmişlerdir. Demir, “Osmanlı kadınları Batıdaki feminist akıma benzeyen bir kadın hareketini II. Meşrutiyetin getirdiği bu özgürlükçü ortam içinde başlatmıştır” der (Demir, 1999, s. 110). Ev içine hapsedilen kadın yaşamları dış dünyaya açılmış ve kadınlar daha özgür olarak hareket edebilecek ortamlarına kavuşabilmişlerdir.

Bu dönemde birçok kadın örgütünün varlık gösterdiğini ve kadınların dernekleşme yoluyla örgütlendiği görülmektedir. Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti, Teâlî- Nisvân Cemiyeti, Osmanlı Cemiyet-i Hayriyye-i Nisaiyye, Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti, Osmanlı feministlerinin kadın hukukunu savunmaya yönelik girişimleri iken, Hilâl-i Ahmer Kadınlar Şubesi de, gerek Balkan savaşlarında gerekse Cihan Harbi’nde cephe gerisinde büyük yararlılık göstermiştir (Toprak, 2015, s. 18). Bu örgütlerin bilhassa yoksul ailelere yardım etmek için faaliyet gösterdikleri görülmektedir. Bu dönemde kurulan kadın derneklerin amaçları birbirinden farklıdır. Bir kısmı kadın haklarını savunurken, diğerleri toplumsal yardımlaşmayı amaç edinmiştir. Arslanel, “1908–1920 yılları arasında kurulan toplam 103 kadın derneğinin 77 tanesi Müslüman-Türk, 20 tanesi Müslüman olmayan cemaatlere, 6 tanesinin de yabancılara ait olduğunun tespit edildiğini” dile getirmektedir (Özkiroz & Arslanel, 2011, s. 7). Balkan Savaşları ile 1. Dünya Savaşı arası dönemde kurulan kadın dernekler daha çok yardımlaşma bilinciyle kurulmuştur. “İlk kadın derneği olarak, Rumeli sınırında görevli askerlere kışlık giyecek yardımı sağlamak amacıyla, 1908’de Fatma Aliye’nin başkanı olduğu Cemiyet-i İmdadiye kadın derneği, bu dönemde önemli faaliyetler göstermiştir” (Özkiroz & Arslanel, 2011, s. 7). Ayrıca eğitim vermek için kurulan birtakım dernekler de mevcuttur. Bu dernekler ise, kadınları bilinçlendirmek, eğitmek, kültürlü bireyler olarak yetiştirmek amacıyla hareket etmektedirler. Halide Edip tarafından 1909’da kurulan Teal-i Nisvan Cemiyeti, kadınların bilgi, görgü ve kültürlerini arttırmak için yayınlar yapmış, 1913’de kurulan Osmanlı Kadınları Müdaafa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti, kadınlara yönelik iş alanlarının açılması, bilgi düzeylerinin artırılması ve statüsünün yükseltilmesine çalışmıştır (Özkiroz & Arslanel, 2011, s. 7). Bu cemiyet kadın dernekleri arasında en radikal olanıdır (Demir, 1999, s. 110). Bu dönemde açılan birçok derneğin ortak hedefi, kadınları yeni toplumsal yaşama ayak uydurabilecek

yeterli eğitime ve kültüre kavuşturacaktır. Bu sayede kadınlar ekonomik ve sosyal yaşama daha kolay katılabilecekler, bu durumun sonucu olarak da toplumsal değişim ve dönüşüm sağlanabilecektir.

2.2.1. II. Meşrutiyet dönemi fikir akımlarının kadınlara bakış açısı

a) İslamcıların kadına bakışı

II. Meşrutiyetin ilanı sonrası, özgür ortamın yarattığı atmosferde aydınlar, her konuda olduğu gibi kadının mevcut durumunu da tartışmaya açmış ve kadına ilişkin meselelerin çözümüne yönelik fikirlerini beyan etmişlerdir. Kadın meselelerinin ifade edilmeye başlaması yeni birçok tartışmalarında başlamasına neden olmuştur. Bu tartışmaların başlatılmasına neden olanların başında İslamcılar gelmektedir. Kurnaz, “İslamcıların kadın meselesine İslâmî ölçülerden uzaklaşmadan yaklaştığını” belirtir (Kurnaz, 1991, s. 62). İslamcılar geleneksel aile yapısının bozulmasına neden olacağı gerekçesiyle toplumsal yenileşme fikrine, dolayısıyla kadının toplumsal konumun değiştirilmesine karşı çıkmakta ve bu durumdan endişe duymaktadırlar. Bu dönemde patlak veren Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşının ardından yaşanan felaket ve yıkımlar, kadınların sosyal hayata katılmalarını zorunlu kılmıştır. İslamcıların kadın konusuna milli ve iktisadi ihtiyaç neticesinde önem verdikleri anlaşılmaktadır. *İslamcı aydınların çoğu kadınların İslami ölçüler çerçevesinde eğitilmesi gerektiğini belirtmişlerdir* (Şimşek A. , 2020, s. 27). “İslamcılara göre, toplum, İslâmî kurallara geri dönmeli, aile hukuku İslâmî kurallara göre yeniden düzenlenmeli ve kadının eğitimi, kadının eğitimi, kadını toplumsal hayata dâhil etmek için değil daha dindar ve sağlıklı nesiller yetiştirmeyi amaçlamalıydı” (Özgiraz & Arslanel, 2011, s. 8-9). Aynı zamanda İslamcılar şeriat dışında bir toplumsal yapının aile kurumuna zarar vereceğini düşünmektedirler.

II. Meşrutiyet döneminde kadının toplumsal konumunun nasıl olacağı konusu farklı düşünceler ekseninde, İslamcılar tarafından da sıkça tartışılmıştır. Şimşek, “İslamcıların radikal kanadını temsil eden Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, kadının çarşaf giymeden sokağa çıkmasına şiddetle karşı çıkmıştır” der (Şimşek A. , 2020, s. 28). Bu akıma göre, İslami kural ve kaideler, ilerlemenin önünde bir engel değildir. Ancak İslamcılar II. Meşrutiyetin sağladığı özgür ortamda kadınların daha fazla görünür olmasına endişeyle bakmaktadırlar. İslamcılar, Batıcıları taklitçi olmakla suçlamaktadır. Toplumun değerleriyle oynamanın, topluma en büyük kötülük

olduğunu, hatta topluma yarardan çok zarar getireceğini düşünmektedirler. Arıkan'a göre; *“İslâmcılardan Sait Halim Paşa daha da ileri giderek batıcıları eleştirmiş, medeniyet ile kadın özgürlüğü arasında negatif bir bağ olduğunu ileri sürmüştür”* (Arıkan, 2011, s. 72).

İslamcılar, 1917 de çıkarılan Aile Hukuku Kararnamesine sert bir biçimde karşı çıkmışlardır. Bu yasa çok eşlilik, evlenme ve boşanma(talak) gibi konuları kadınların lehine düzenlemektedir. Onlara göre bu kararname, şeriat kurallarına karşı çıkmaktadır. İslamcılar kadınlara verilecek bu hakların aile kurumunu ortadan kaldıracığına inanmışlardır. Arıkan, Batı kültürü ile eğitim alan ve modern eğitimden etkilenen ünlü şair Mehmet Akif'in; 'kadının eğitime taraftar, ama tesettürü bırakmasına ve ev dışında çalışmasına' şiddetle karşı çıktığını, çok kadınla evliliği, kadın boşamayı, dövmeyle alaycı bir dille yerdiğine" değinmektedir (Arıkan, 2011, s. 74).

İslamcılar, kadınların toplumsal hayata katılmalarına karşı çıkmaktadır. Kadınların erkekler ile aynı ortamda bulunmalarına ya da çalışmalarına itiraz ederler. Ancak İslamcılara göre, kadınların iyi bir eş ve anne olması için önce iyi bir eğitim alması gerekmektedir. Onlara göre, kadınlar evlendikten sonra isterlerse yüksek eğitim alabilirler ancak bu eğitim İslami kurallar dâhilinde olmalıdır. Esasen İslami fikir, kadınların eğitim almalarından yana olsa da, kadınların sosyal hayatta yer almalarına karşı çıkmaktadır. İslamcılar, kadınların toplumda yer almaları durumunda, geleneksel ve dini değerlerin aşınabileceğine, sosyal çöküşün kadınlara verilecek haklar ile beraber geleceğine, Batının taklit edilmesinin yanlış olacağı görüşündedirler.

b) Batıcıların kadına bakışı

Batıcılar, toplumun her kurumunda olduğu gibi aile kurumunun da Batı'dan örnek alınarak yenilenmesini ve değişmesini istemişlerdir. Batıcı çizgiyi her şeyi ile kabul eden Selahattin Asım, 1905'te yayınladığı *Türk Kadınlığının Tereddidi* isimli kitabında, *“Müslüman Türk kadınının, dini baskılar yüzünden doğal özelliklerini yitirip karılaştığını, yozlaştığını; din kökenli kanunlarla törelerin erkekler üzerinde olumsuz etki yaparak, onları geriletğini”* söylemiştir (Arıkan, 2011, s. 75). Şimşek ise, Şemsettin Sami, kaleme aldığı *Kadınlar* (1879) isimli kitabında kadının çalışma hayatına katılması ile eğitimdeki önemine vurgu yaptığına değinmiştir (Şimşek A. , 2020, s. 28). Batıcılar toplumun geri kalmışlığını, kadınların toplumsal statüsünün

olmayışında ve dini kuralların yanlış uygulanmasında görmektedir. Batıcılar, İslamcılarının mevcut din anlayışının kadınlara ilişkin kurallarına da sert eleştirileri olmuştur.

Batıcılar, kadın meselesinde farklı görüşlere sahiptirler. Batıcıların bir kısmı daha ılımlı olarak, İslamiyet'in kadınlara geniş haklar verdiğini, ancak uygulamanın yanlış olması nedeniyle, kadınlara haklarının verilemediğini düşünmektedir. Celal Nuri, ülkemizdeki kadınlara Avrupa terbiyesi verileceği düşüncesiyle kandırıldığını dile getirerek, hem İctihad dergisi, hem de diğer yayınlardaki yazılarında, zaman zaman İslamiyet'in kadınlara verdiği (hem de Batı'dakinden daha fazla) hakları övmüştür (Arıkan, 2011, s. 75). Diğer bir kısım Batıcılar ise, kadın haklarının verilmemesindeki temel nedeni, dini baskılardan kaynaklanmakta olduğunu savunmaktadırlar. Aynı zamanda Arıkan, Batıcı çizgiyi her şeyiyle kabul eden Selahattin Asım'ın ise, 1905'te yayınladığı Türk Kadınlığının Tereddidi adlı eserinde *“Müslüman Türk kadınının, dini baskılar yüzünden doğal özelliklerini yitirip karlaştığını, yozlaştığını; din kökenli kanunlarla törelerin erkekler üzerinde olumsuz etki yaparak, onları geriletğini”* ifade etmiştir (Arıkan, 2011, s. 75). Bu düşünceleri nedeniyle İslamcılarının tepkisini alan Batıcılar, kadın sorunun düzenlenmesinde geri kafalı olduklarını düşündükleri İslamcılarını hedef almış, eleştirmekten geri durmamışlardır. Dr. Abdullah Cevdet'in de yine İctihat dergisinde İslamcılara yönelik ciddi ve ağır eleştirileri olmuştur.

Batıcılar arasındaki bazı görüş ayrılıkları olmasına rağmen, kadınlara temel haklarının verilmesi konusunda hem fikir oldukları görülür. Özellikle türban konusunda Batıcılar hemfikirdir. Şimşek, giyim kuşam konusunda Kılıçzade İ. Hakkı Bey, kadınların israf etmedikleri sürece istediklerini giyebileceklerini belirtmiştir (Şimşek A. , 2020, s. 32). Batıcılara göre tesettür, kadının namusu ve ahlakıyla ilgili bir durum değildir ve kadının sosyal hayattan uzaklaşmasına neden olmaktadır. Tesettür meselesinde Batıcılara karşı tavır takınan İslamcılara göre ise, türban kadının ve aile kurumunun korunmasını sağlayan önemli bir faktördür. Ayrıca Kadınların modern kıyafetler ile sosyal hayatın her alanında yer almaları ve toplumda erkekler ile birlikte bulunmalarının önemli olduğunu dile getirdikleri için yine İslamcılar tarafından sıkça eleştirilmişlerdir.

c) Türkçülerin kadına bakışı

Yeni bir fikir akımı olan Türkçülük akımının, hem Batının düşüncelerine hem de İslami düşüncelere karşı daha uzlaşmacı bir yol izlediği görülmektedir. İçeriğinde hem İslami düşünce hem de Batıcı düşünceden bazı unsurlara da yer veren Türkçülük akımı, milli ve kültürel değerler üzerine kurulmuştur. Türeyen'e göre, "*Türkçülüğün ilk örgütlenme girişimi 7 Ocak 1909'da Türk Derneği'nin kurulması ile olmuştur*" (Türeyen, 2018, s. 23). Türkçüler, İttihat ve Terakki Cemiyetinin siyasal görüşlerini savunmakta ve bu bilincin yerleşmesi amacıyla faaliyetler göstermektedirler. Kadın konusuna büyük bir önem ile yaklaşan Türkçüler, kadınların sosyal hayatta yer alması için de ayrıca yoğun çaba göstermişlerdir.

Mili aile ideolojisinin yaratıcısı kabul edilen ve Türkçülüğün Esasları eseriyle Türkçülük akımının ileri gelenlerinden kabul edilen Ziya Gökalp, kadınların eski Türk geleneklerine göre yeniden konumlanması gereğini dile getirmiştir. Gökalp, kadınların eski Türk toplumunda daha adil ve demokratik haklara sahip olduklarını ve kadınların eşlerinin yanında her türlü devlet işlerinde yer alabildiklerini belirtmektedir. Şimşek, Gökalp'in "*Türkçülük ortaya çıkınca, feminizm de kendiliğinden ortaya çıktığını, gelecekte tarafsız tarih, demokrasi ve feminizmin Türklerden doğduğu*" düşüncesine değinmiş, şaire göre "*İstikbaldeki Türk ahlakının esasları da millet, vatan, meslek ve aile mefkûreleriyle beraber, demokrasi ve feminizm olmalıdır*" şeklinde ifade etmiştir (Şimşek A. , 2020, s. 33). Ziya Gökalp, nikâh, miras, boşanma, siyasi ve sosyal haklar konularında kadın-erkek eşitliğine vurgu yapmış, tek eşliliği savunmuştur.

Esas itibarıyla Türkçüler de, kadın meselelerinin çözüme kavuşmasını istemektedirler. Türkçüler, kadın ve erkelerin bir arada buldukları birçok konferans tertip etmişlerdir. Dönemin ileri gelen isimlerinden olan Ahmet Hikmet, kadın haklarını yazıları ile savunmuştur. "Ahmet Hikmet; evlenme, boşanma ve kadın hakları konusunda Türkçü yandaşları gibi görüş açıklayıp, bunları özellikle yazı ve konferanslarında dile getirmiştir" (Arıkan, 2011, s. 79). Halide Edip Adivar kadın meselelerine ilişkin önemli eserler kaleme almış, kız çocuklarının eğitim alabilmeleri için yoğun bir çaba sarf etmiştir. Ziya Gökalp ve Türkçülük akımının içinde yer alan Mehmet Emin, Hamdullah Suphi, Yusuf Akçura, Halide Edip'e göre Türk kadınının evin dışında çalışma-sosyal hayattaki gerekli yeri alması gerekmektedir (Türeyen, 2018, s. 24). Teâlî Nisvan Cemiyetinde kadın hakları mücadelesi veren Adivar, kadınların eğitim ve sosyal haklarının düzeltilmesine yönelik çalışmıştır. Arıkan,

“Kadınları alçaltan erkekler de alçak ve bayağıdırlar, onları yükseltenler de beraber yükselirler” şiarını düstür edinen Halide Edip, 1909’da yayınlanan Seviye Talip romanında kadınlara eğitim verilmeden sunulan hakların işe yaramayacağını; neticede kadının *“süslü bir oyuncak”* haline geleceği temasını işlediğini belirtir (Arıkan, 2011, s. 79). Halide Edip 1912 yılında yazdığı Handan isimli romanında ise, çok iyi eğitilmiş bir kızın, çevresindekilerle giriştiği fikir tartışmaları nedeniyle nasıl tecrit edilip yalnızlaştırıldığını anlatmıştır (Arıkan, 2011, s. 79). Türkçülük akımının önemli bir diğer ismi olan Yusuf Akçura ise, kızların yabancı okullara gitmesine karşı çıkmakta olduğu görülür. Akçura’nın bu düşüncesine sert tepki gösteren Halide Edip Adıvar kız çocuklarının özellikle yükseköğretimde yabancı okullara gitmesi gerektiğini savunmuştur.

Türkçüler Avrupa’nın taklit edilmesine ve İslamcıların katı tutumuna karşı çıkmaktadırlar. Eski Türk toplum yapısının kurallarını benimsemektedirler. Türkçüler, Türk-İslam-Batı sentezinden meydana gelen bir toplum yapısını oluşturmaya çalışmaktadırlar. Bu anlamıyla Türkçüler, ülkedeki kadınların hem Avrupa’daki kadınlar gibi sosyal hayata katılmaları gereği üzerinde durmuş, hem de kadınların Müslüman-Türk kadını olarak eski Türk geleneklerine bağlı kalması gereğine inanmıştır. Türkçülere göre, kadın-erkek eşitliği ve feminizmin asıl beşiği Orta Asya’dır. Kadınlar bu nedenle kendi öz benliğini ve kültürünü değiştirmeden ilerlemelidirler.

2.2.2. II. Meşrutiyet dönemi kadınların eğitimi ile ilgili gelişmeler

Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra, kız çocuklarının eğitim meselelerine ilişkin bir dizi reformlar gerçekleştirilmiştir. Meşrutiyet döneminde ise birçok alanda olduğu gibi kadınların eğitimi konusunda ayrıca önem verildiğini ve reform hareketlerinin hızlandığını görmekteyiz. Kız çocuklarının eğitim alabilmesini sağlamaya yönelik girişimlerin, dönemin aydınları tarafından bilhassa desteklendiği görülmektedir. Ancak Batıcı, Türkçü ve İslamcı aydınlar kız çocuklarının eğitimi konusunda farklı görüşlere sahiptirler. Bu meseleye ilişkin, üç farklı görüşün fikirleri sert tartışmalara neden olmuştur. İslamcı aydınlar, kız çocuklarının eğitim alması konusuna, daha gelenekçi bir yaklaşımla yaklaşırlarken, Batıcılar gelenekçi yaklaşıma sert bir şekilde karşı çıkmaktadır. Türkçüler ise her iki görüşü de dikkate almaya çalışarak, ortaya iki görüşün sentezi bir düşünceyi benimsemişlerdir. Bu her üç akımda

kız çocuklarının eğitim ve öğrenim görmesi konusunda hem fikirlerdir. Ancak eğitimin nasıl olması ve nasıl yapılması konusunda görüş farklılığı içerisindedirler. Bu dönemin ilk eğitimcileri arasında da fikir ayrılıkları vardır. Örneğin ilk eğitimcilerden olan Ethem Nejat'ın düşüncesine göre, kızlara erkekler ile eşit koşullarda eğitim olanaklarının sunulması sakıncalıdır. Bu noktada Nejat Ethem görüşlerini şu şekilde belirtmiştir: “Zira bu, kızlarımıza pratik hayatta faydalı olmuyor; onları, sadece ‘süslü birer hanım’ yapıyor. Bunlar eşleriyle geçinemiyor; iyi birer ev hanımı olamıyorlar. Onun için okullar, aileye saadet getirecek şekilde eğitim vermelidir. Ayrıca ilkokul dışında, Seyyar Kadınlık Mektepleri kurularak bütün ülkeyi dolaşmalıdır” (Arıkan, 2011, s. 53). İslamcı fikri savunan kesime göre, kızlar evlendikten sonra yükseköğretime devam edebilirler. Ancak onlara göre kadınların eğitim alma süreci, İslami kurallar çerçevesinde devam edebilmelidir. Kadınların eğitime karşı çıkmayan İslamcı aydınlar, eğitimi kadınlar için iyi birer ev hanımı olabilmesi için gerekli görmektedirler. İslamcılık akımına göre ise farklı düşünceler mevcuttur. Kadınlar için birçok yenilik fikrinin temsilcisi olarak gösterilen Mehmet Akif Ersoy’ göre, kız ve erkek çocukların eğitim konusunda eşit haklara sahip olması gerekir. Ersoy, kızların mutlaka okutulması gerektiğinin altını da çizer.

Türkçülük akımının önemli isimlerinden biri olan Yusuf Akçura’ya göre, kızların yabancı okullarda eğitim alması sakıncalıdır. Ancak bu görüşten daha farklı düşünen Amerikan Koleji mezunu Halide Edip (Adıvar), “ilk ve orta öğretimin millî bir çevrede, yükseköğrenimin ise mutlaka yabancı okullarda yapılmasını; eğitimin, dinî dünya anlayışından, vatan ve millet esaslarına dayalı bir dünya görüşüne getirilmesini” savunmuştur (Arıkan, 2011, s. 53). Halide Edip’e göre iyi şahsiyetlerin yetiştirilmesi ancak annenin yetiştirilmesiyle mümkün olabilir. Anne eğitilmiş ve akıllı olursa çocuğunun da gelişmesi ve doğru yetiştirilmesi sağlanabilir.

II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı toplumunda, farklı fikirlerin canlı olduğu bir dönemdir. Geçmişe göre daha özgür bir ortama kavuşan Osmanlı toplumunda, savaşlar, göçler ve siyasi-toplumsal gelişmeler nedeniyle, birçok düşüncenin bir arada tartışılması olanak bulmuştur. Kurulan dernekler ve cemiyetler toplumun sosyalleşmesini sağlarken, dergi ve gazeteler aracılığıyla her türlü fikir, düşünce ve bilgi toplumla paylaşılarak tartışılmıştır. Tokdemir’e göre; “Tanzimat yıllarında oluşmaya başlayan, Batıcı, Türkçü ve İslamcı paradigmalara, kültürel ve bilimsel miraslarını işleyerek en yüksek düzeyini bu dönemde oluşturmuştur” (Şahin &

Tokdemir, 2011, s. 852). Aynı zamanda Tokdemir, Bernard Lewis'in, bu dönemin en önemli ve ilginç yönünün, entelektüel ve kültürel hayattaki canlılık olarak ifade ettiğini belirtir (Şahin & Tokdemir, 2011, s. 852).

Tanzimat ile başlayan eğitimde ıslah çalışmaları, II. Meşrutiyet döneminde de hızla devam etmiştir. Meşrutiyet ile birlikte gelenekselleşmiş eğitim kurumları yerini tek tek Batıcı uygulamalara bırakmaya başlamıştır. Bu bakımdan II. Meşrutiyet, Türk eğitim tarihi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde yenileşme çabaları, yoğun tartışmalarla başlamış olmasına rağmen, yapılan reformlar ile toplum hürriyet ortamına kavuşmuş ve bu yeni toplum anlayışına adapte olmaya başlamıştır. Eğitim alanında yapılan reformlar sayesinde bu dönemde, kızların eğitim konusuna ayrıca önem verilerek, toplumda sosyal değişiklikler sonucunda yapısal dönüşüm hedeflenmiştir.

Osmanlı Devletinde gelişmeye başlayan kadın hareketlerinin serüveni başlangıçta devlet eliyle hukuk alanında yapılan mevzuat değişiklikleriyle, eğitim alanında başlatılmıştır. Ardından gelişen entelektüel hareket girişimleriyle de, kadınlara ilişkin birçok hak ve özgürlüklerin verildiği görülmektedir. II. Meşrutiyet döneminde eğitim alanında özellikle eğitimin yaygınlaştırılması, ilköğretimin yaygınlaşması, eğitimin parasız olması ve eğitimde birliğin sağlanması amaçlanmıştır. Kızlar için ilk defa lise eğitimini II. Meşrutiyet Döneminde ilk kız idadilerinin açılmasıyla gerçekleştirilmiştir (1911). Yine bu dönemde gelişen özgür ortamın etkisiyle kadınlar eğitim alanında bir takım eleştiri ve taleplerde bulunmuşlardır. Kadınlar eğitimin eksikleri konusundaki görüş ve eleştirileri olmuştur. Arıkan, kadınların eğitimle ilgili eleştiri ve taleplerini şu şekilde belirtmektedir: “Okul programlarının düzeltilmesi, eğitimin ezbercilikten kurtarılması, pozitif bilimlerin yaygınlaştırılması, biçki-dikiş, el sanatları gibi uygulamalı derslere ağırlık verilmesi, karma eğitime geçilmesi, Avrupa'ya giden kızlar orada nasıl yabancı hocalardan ders alıyorsa, cinsiyet ayırımı yapılmadan erkek hocalar da kızların derslerine girebilmeleri gibi isteklerdir” (Arıkan, 2011, s. 54).

Kadınların yeteneklerinin geliştirilmesi maksadıyla 1914 yılında İnas Sanay-i Nefise Mektebi açılmıştır. Bu okulda güzel sanatlar alanında dersler verilmiştir. İlk defa öğrenci kayıtlarını 1881'de almaya başlayan bu okulun öğrenci sayısı, başlangıçta yirmiyken daha sonraki yıllarda bu sayı artarak devam etmiştir. Mimarlık, ebru, hattatlık, resim gibi birçok alanda ders veren bu eğitim kurumunun gelişmesi, II.

Meşrutiyet dönemi geliştirilen reform hareketleriyle sonucu olmuştur. II. Meşrutiyet döneminde Kadırga Doğum Kliniğinde 1911 yılında hemşirelik dersleri almaya başlayan kadınlar, hemşirelik mesleğini icra etmeye başlamışlardır. Kadınlar Balkan Savaşlarıyla birlikte, hastanelerde hemşirelik görevlerine ilk kez başlamış, böylelikle yeni bir mesleğin başlangıcına öncülük etmişlerdir.

Kadınların eğitim, siyaset ve çalışma hayatına katılımını sağlayacak konuların ele alındığı dergi ve gazetelerde, kadının üniversite eğitimi tartışmaları yürütülmüş, bu amaçla konferanslar düzenlenmiştir. *1913 yılında ilk kız lisesi olan İnas Sultanisi bugünkü adıyla İstanbul Kız Lisesi açılmıştır* (Türeyen, 2018, s. 3). Yine bu dönemde kadınlar için yükseköğretim kurumu olan Darülfünun açılmıştır. 1914 yılında kadınların yükseköğretime ilk defa adım atmalarını sağlayacak bir uygulama başlatılmış ve Darülfünun'da haftanın dört günü kadınlara konferans verilmeye başlanmıştır (Arıkan, 2011, s. 55). 12 Eylül 1914 yılında açılan İnas Darülfünun 24 Ekim 1914'de öğretime başlamıştır. Edebiyat, fen, matematik bölümlerinden oluşan bu üniversitenin eğitim süresi üç yıl olarak belirlenmiştir. Baskına göre; *“Kadınlar için İnas Darülfünunu açılması hem nesnel şartların dayatması hem de bizzat kadınlar tarafından yürütülen bir mücadelenin sonucu olarak gerçekleşmiş ama aynı zamanda kadını toplumsal hayatın merkezine çekmek isteyen bir düşünsel akımın desteğini de yanına alarak başarıya ulaşmıştır”* (Baskın, 2008, s. 91). 1. Dünya Savaşının başlaması üzerine ekonomik sıkıntılar yaşanmaya başlanınca hocaların maaşları kesilmiştir. 1. Dünya savaşının bitimiyle ekonomik sıkıntılar daha da artmış, bunun üzerine Osmanlı hükümeti, İnas Darülfünun kapatılmasına karar vermiştir. Böylece kız ve erkek öğrencilerin birlikte karma olarak eğitime başlamaları kararlaştırılmıştır. Her ne kadar karma eğitim tartışmalarına sebebiyet verdiyse de kızlar ve erkekler aynı binada farklı programlar ile eğitim hayatlarına devam etmişlerdir.

“Kadınların sosyal yaşamda ve çalışma hayatında daha aktif rol almaya başladıkları yıllarda kadınlara da ticari eğitim verilmesi gündeme gelmiş ve 1917 de açılan Amele İnas Ticaret Şubesine kadınlar büyük ilgi göstermiştir” (Arıkan, 2011, s. 55). Kadınların sınavla alındığı bu okula girebilmelerini sağlamak için, Bilgi Yurdu Dergisinde kızlara kurslar verildiği bilinmektedir. Yine bu dönemde Dârülmualimat'a kızların ve ailelerin ilgisinin arttığı görülmektedir. Daha önceden kız çocuklarının okutulması iyi karşılanmıyorken, daha sonraları ailelerinin desteği ile kızlar yatılı olarak okumaya başlamıştır. Buradan toplumsal değişimlere bağlı olarak ailelerin, kız

çocuklarının eğitim görmesini desteklemeye başladıklarını anlayabiliriz. Aynı şekilde kız çocukları da, sosyal hayata katılabilmelerinin eğitim ile mümkün olacağını anlamışlar ve bu konuda tüm imkânlarını zorlamışlardır.

II. Meşrutiyet dönemi her açıdan olduğu gibi eğitim açısından da birçok yeniliğin, değişikliğin yaşandığı bir dönem olmuştur (Şahin & Tokdemir, 2011, s. 871). II. Meşrutiyet dönemi kızların ne şekilde eğitim almaları konusunun en çok tartışıldığı bir dönem iken, aynı zamanda bu ortamın sağladığı koşullar neticesinde kız çocukları da kendilerine yönelik alınan kararlara ilişkin taleplerde bulunmuşlardır. Ayrıca bu dönemle birlikte, kız çocuklarının eğitim almaları konusunda ailelerin fikirlerinde değişiklikler görülmektedir. Aileler artık kızlarının eğitimi birer birey olmalarına destek vermeye başlamışlardır. Bu dönemin en önemli özelliği, kadınlara sunulan yükseköğretim imkânı ile kadınlara meslek sahibi olmalarına imkân sağlanmasıdır. Böylece kadınlar edindikleri bilgi ve tecrübeler sayesinde sosyal ve kültürel hayatın dinamikleri arasına eklenmiştir.

2.2.3. II. Meşrutiyet dönemi hukuk alanında kadınlara yönelik getirilen düzenlemeler

Tanzimat ile gelen yenilikler toplumsal yaşamın her alanına yansımış olmasına rağmen, hala aile hukuku ile ilgili meseleler, İslam hukuku ile yürütülmüştür. Tanzimat Fermanı ile başlayan yenileşme hareketleri ve akabinde II. Meşrutiyetin ilanı, kadınlara yönelik hukuki düzenlemelerin yetersiz kaldığını ortaya koymuştur. Teorik açıdan kadınlara verilen medeni haklar, uygulamada eksik kalmıştır. Özellikle I. Dünya Savaşı ile birlikte kadınların önemli görevler üstlenmesi ve kadınların toplumsal hayatta daha fazla yer alması hukuk alanında bazı tartışmaları gündeme getirmiştir. Bulut, “20. yy başlarında Osmanlı’da kadınların yaşam tarzları hem İttihatçıların politikalarıyla, hem savaşlarla özellikle de I. Dünya Savaşının etkisiyle kısmen de olsa değiştiğini” söyler (Bulut, 2013, s. 323).

Aile Hukuku Kararnâmesi (Hukuk-ı Ali Kararnamesi)

Toprak’a göre, “Tanzimat ile Batı hukukundan alınan ‘iktibas’ Türkiye’de çağdaş hukuk normlarına geçişi simgelemektedir ve büyük ölçüde Fransa’dan alınan bu mevzuat, kamusal alana özgü nitelik taşımaktadır” (Toprak, 2015, s. 11). Osmanlı hukukunda, aile yani özel alana ilişkin konulara şer’i hukuk bakmaktadır. Toplumda

özellikle gayrimüslim tebaanın özel alana ilişkin ihtiyaçlarını karşılayamayan bu hukuk kuralları, yeni bir tartışmayı başlatmıştır. Batıda olduğu gibi, yasaların bir düzene sokulması gerektiği görüşü dönemin aydınları tarafından gerekli görülmüş ve köklü değişimlerin olması için Batıdan medeni hukuk yasalarının alınması düşünülmüştür. Örneğin, Tanzimat dönemi sadrazamlarından Ali Paşa, Fransız medeni hukukunun alınmasından yanadır. Fakat Osmanlı devletinin teokratik yapısı böyle bir değişimi mümkün kılmamaktadır. Toprak; *“Cevdet Paşa, bir ülkenin kanununu almanın onun ruhunu benimsemek olacağını, Osmanlı’da İslam kaynaklarından yararlanılarak daha mükemmel bir kanunun düzenlenebileceğini savunuyordu”* der (Toprak, 2015, s. 11). Bu amaçla Cevdet Paşa’nın başkanlığında bir komisyon kurulmuş ve yeni bir kanun yapımı süreci başlatılmış oldu. Komisyon 1869-1876 yılları arasında Mecelle (Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye) adında yeni bir hukuki mevzuatı oluşturdu. Mecelle Avrupa yasalarına benzer özelliktedir ancak tam anlamıyla bir medeni kanun değildir. İslam hukukundan hedefle yazıldığı için hâkime yorum hakkı tanımamaktadır. Mecelle, II. Meşrutiyet dönemi koşullarında yetersiz kaldığı gerekçesiyle, *“1916 yılında ‘Mecelleyi Tadil Komisyonu’ kurulmuştur”* (Toprak, 2015, s. 12). Ayrıca aile hukukunu düzenlemek maksadıyla aile hukuku metni de hızlı bir şekilde yapılmıştır.

Hukuk-i Aile Kararnamesi adıyla 25 Ekim 1917 yılında yürürlüğe konulan kararname, evlenme ve boşanma konularında toplam 156 maddeden oluşmaktadır. *“Hukuk-i Ali Kararnamesi ile devlet ilk defa evlenme akdine müdahale ediyor, ilân müessesesi, aile meclisi, aile meclisi, talâk, çok eşle evlenme, Müslüman olmayanların evlenme ve boşanma konuları düzenleniyordu”* (Toprak, 2015, s. 13). Bu sayede kararname ile aile hayatına ilişkin kurallar devlet denetimine alınmıştır. Kararnameye göre; kadınlar 17, erkekler 18 yaşında evlenebilirlerdir. Nişanlanma evlilik akdinin başlangıcı kabul edilmiştir. Devletin izin vermediği evlilikler geçersiz sayılmıştır. Çok evlilik izni ilk eşin rızasına göre belirlenmiştir. Kocanın tek taraflı evliliği olarak bilinen talak hakkına sınırlamalar getirilmiştir. Boşanma konularında aile içindeki sorunların düzeltilmesini sağlamak amacıyla aile meclisi kurumu oluşturulmuştur. Müslüman olmayanların evlilik ve boşanma konuları bu düzenlemede yer alır.

Aile hukukunda yapılan bu değişiklikler toplum tarafından tepki ile karşılanmıştır. Örneğin, Sadreddin Efendi’nin Sebilürreşat’taki bir yazısında evlilikle ilgili olarak fikirlerini, *“Kur’an’ın izin verdiği çok eşliliği ilk eşin rızasına bırakmanın*

şeriatı ters” olduğu şeklinde ifade etmiştir (Arıkan, 2011, s. 57). Buna karşılık, Türkçüler ve Batıcılar aile hukukunda yapılan düzenlemeleri yetersiz bulmuş, toplumun büyük bir kısmında özellikle gayrimüslim tebaa da memnuniyetsizlikle karşılanmıştır.

Dönemin koşullarında bu kanunun kabul edilmeyeceğini anlayan İttihatçı hükümet bir kararname ile bu kanunları yayınlamıştır. Toprak, kadın hukuku açısından son derece önemli olan bu mevzuatın uzun ömürlü olamadığına ve Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından iki yıl geçmeden 19 Haziran 1919 günü kaldırıldığına işaret etmektedir (Toprak, 2015, s. 13). Aile Hukuku Kararnamesi aile için yapılan ilk hukuki düzenleme olması açısından önem taşır. Özellikle kadının evlilikte yaşayabileceği bir takım sorunlara sınırlı olsa da çözüm getirdiğini söylemek mümkündür.

2.2.4. II. Meşrutiyet döneminde kadınların toplumsal konumunda gerçekleşen gelişmeler

II. Meşrutiyet, Osmanlı açısından sosyal, siyasal eğitim, hukuk gibi toplumsal alanlarda dönüşüm ve değişime gidildiği bir dönemdir (Yıldırım & Seyhan, 2015, s. 41). Tanzimat’ın ilanından sonra modernleşme süreci, II. Meşrutiyetten itibaren de hız kazanmaya başlayınca, toplumun geleneksel dokusu değişmeye başlamıştır. Bu durumun başlıca nedeni incelendiğinde, kadınlar için getirilen eğitim ve hukuk alanındaki reformlarda görmek mümkündür. Kadınlar II. Meşrutiyetin ilanından sonra daha özgür bir ortamda hareket olanağı bulmuşlardır. II. Meşrutiyet döneminde modernlik ve geleneksellik arasında sıkışan kadınların, toplumsal hayatta yerlerini alabilmek için ayrıca bir çaba içerisinde olduklarına şahit olmaktayız. II. Meşrutiyette en önemli hedefin, kadının yaşamında kalıcı dönüşümler yarabilmek olduğunu söylemek mümkündür. *İttihat ve Terakki Cemiyeti izlediği politika ile kadının toplumdaki yeri ve varlığı konusunda önemli etkiler yaratmış kadının geleneksel rolünden çıkartılarak toplumsallaştırılması ve özgürlüğünün kazandırılması dönemin hâkim düşüncesi olmuştur* (Özkiraz & Arslanel, 2011, s. 4).

Toplumsallaşma ancak kadın ve erkek eşitliğinin mümkün kılınmasına bağlıdır. Bu dönemde kadın-erkek eşitliğine ilişkin her türlü değişimin tartışma konusu olduğunu görmekteyiz. Çelebi ve Asan, “II. Meşrutiyet Dönemi bir “siyasi laboratuvar” görünümünde olduğuna işaret ederek fikir akımlarının II. Meşrutiyet

döneminde geliştiklerini” belirtirler (Çelebi & Asan, 2014, s. 264). *Toplumun modernleşmesi konusunda kadına biçilen rol ve görevler ülkenin kadim görüş ayrılıkları çerçevesinde şekillenmiştir* (Yıldırım & Seyhan, 2015, s. 46). Bu dönemde İslamcılar, Batı’dan alınan fikirlerin, toplumun yapısına zarar verdiğini savunmaktadırlar. Batıcılar ve Türkçüler ise, toplumsal dönüşüm sürecinde, kadının konumunu sık sık tartışmaya açtıklarına ve toplumun ilerlemesi için, kadın ve erkeğin her koşulda eşit olması gerektiğine vurgu yapmaktadırlar. Çünkü onlara göre zor koşullarda bulunan devletin iktisadi ilerlemesi ancak kadınların toplumsal yaşama dâhil olmasıyla gerçekleşebilirdi.

Bu dönemdeki basının, Osmanlı kadınına rol model olarak Batı kadınına örnek göstermekte olduğunu görmekteyiz. Batı da kadınların verdikleri var olma mücadeleleri Osmanlı kadınları üzerinde önemli tesirler bırakmıştır. Besim ve Seyhan; “Türk modernleşme sürecinde kadınların hak ve özgürlük mücadelesindeki kazanımlarında etkin rol oynayan bu tür yayınlar kadın hareketinin gelişimi açısından önemlidir ve dönemin kadın söyleminin anlaşılması için bu yayınların araştırılması gerektiğine” vurgu yapar (Yıldırım & Seyhan, 2015, s. 44). Bu dönemin eğitim olanaklarıyla yetişen kadınların daha bilinçli bireyler olarak, içinde buldukları toplumsal konumlarını irdelemeye başlamışlardır. Başlangıçta küçük toplumsal faaliyetler içerisinde yer alan kadınlar, II. Meşrutiyet dönemi gelişmeleri ile birlikte daha aktif bir biçimde toplumda daha görünür olan kadınların bilinçlenme düzeylerinde de artış görülmektedir (Akagündüz, 2016, s. 112). Akagündüz, “II. Meşrutiyet yılları denildiğinde kadın dergilerinin konumu da unutulmamalıdır. 1908-1918 yılları arasında kadını siyasi konularla tanıştıran ilk dergi 1908 de yayımlanmaya başlayan Demet olmuştur” der (Akagündüz, 2016, s. 112). Dergi ve gazetelerde yazılan yazılar, konferanslar, üniversite düzeyinde eğitim fırsatının verilmesine olanak sağlamıştır. Gidilen kurslar ve dernek çalışmaları kadınların bilinç düzeylerine katkıda bulunmuş ve kadınlar böylece aktif olarak toplumun hemen her alanında yer almaya başlamışlardır.

Bu dönemde toplumsallaşmayı etkileyen en önemli belirleyicilerden biri de savaşlar nedeniyle erkeklerin cephelelere asker olarak alınmasıdır. Erkeklerin savaşa katılmaları kadınlara ağır yükümlülükler getirmiştir. Savaşlar nedeniyle erkek nüfusunda da azalma olunca, kadınlar doğal olarak daha çok ön plana çıkmışlardır. Erkeklerden boşalan yerlere kadınlar istihdam edilmiştir. Fabrikalardan ticarete,

tarımdan şehir temizliğine kadar birçok alanda kadınların çalıştığını görmekteyiz. Kadınlar savaş süresince ağır koşullarda erkeklerin yaptıkları birçok işi yapmış, bu durum, onların toplumsal konumunun kaçınılmaz olarak değiştirmiştir. Osmanlı Devletinin dağılma riskine karşı başlattığı reform hareketleriyle, kadının toplumsal konumunda önemli değişimlerin olması birbirine paralel olarak gelişen iki durumdur. Osmanlı kadınları, II. Meşrutiyet döneminde iş hayatına atılmaya başlamış ve ekonomik özgürlüğünün elde edilmesi sonucunda toplumda yerini almaya başlamıştır. Demir, “Fransız Devrimi ile başlayan eşitlikçi ve özgürlükçü anlayış, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin yayınlanması ile gelen hak ve özgürlüklerin yasa ile korunması, siyasal güç odağının halkın özgür iradesine geçişi ile şekillenen demokrasi kavramı, Osmanlı’nın kendi yapısı içinde yoğrulmuş, Osmanlı Feminizmine yol göstermiştir” der (Demir, 1999, s. 113).

2.2.5. II. Meşrutiyet döneminde kurulan kadın dernekleri ve bu derneklerin kadın haklarına etkileri

Batıda ortaya çıkan feminist harekete benzer bir hareket, Osmanlı Devleti döneminde II. Meşrutiyet zamanında ortaya çıkmıştır. İlk sivil toplum kuruluşları olarak kurulan derneklerden önce, örgütlenmeler daha çok vakıf, cemiyet ve meslek örgütleri biçiminde olmuştur. Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı toplum yapısı, modern anlamda sivil toplum örgütlenmelerine doğru ivme kazanmaya başlamıştır. Daha önce kullanılan cemiyet sözcüğü, 1908 yıllarından itibaren dernek adıyla anılmaya başlanmıştır. Toprak’a göre, “1908 yılı, farklı amaçlara yönelik birçok dernek gibi kadın derneklerinin de doğduğu yıl olmuştur” (Toprak, 2015, s. 18). Bu dönemin en önemli özeliği, temel hak ve özgürlükler açısından dernekleşme faaliyetlerine örgütlenme özgürlüğü tanıyan 1909 Cemiyetler Kanununun çıkarılması olarak gösterilir. Bu dernekleşme faaliyetleri, II. Meşrutiyet döneminde sivil toplum örgütlenmelerinin yaygınlaştırılması çabası olarak da ifade edilmektedir.

Kadın dernekleri bu dönemde ilk olarak hayır kurumları olarak ortaya çıkmıştır. Arıkan, Osmanlı Devletinin son zamanlarında peş peşe Rusya, Yunanistan, İtalya ve Balkan devletleriyle savaştığını, bu savaşlarda Osmanlı ordusunun yenilgisi sonucunda Osmanlı’nın Avrupa da ve Kafkaslardaki hâkimiyetinin sona erdirdiğinin ve kendi hâkimiyetlerini kurmak isteyen devletlerin Müslüman halka soykırım

uyguladıklarına değinir (Arıkan, 2011, s. 81). Vatanlarından koparılan halk göçe mecbur bırakılmıştır. Bu sebeple başlangıçta yardımlaşma cemiyetleri olarak kurulan dernekler, bu dönemde kadınların sosyalleşmesi ve toplumsallaşması açısından önemli bir işlev görmüşlerdir. Dernekler aracılığıyla sosyalleşen kadınlar, kadın sorunlarını yine bu dernekler aracılığıyla gündeme getirebilme fırsatı bulabilmiştir.

II. Meşrutiyet yıllarında kadını aktif hayata dâhil eden en önemli araç derneklerdir (Demir, 2016, s. 111). II. Meşrutiyetin özgür ve örgütlü ortamında Osmanlı yöneticilerinden de destek alan kadınlar birçok dernek kurmuşlardır. Bu derneklerin yapısının, Batı’da kurulan derneklere benzer nitelikte olduğu görülmektedir. Batı da olduğu gibi Osmanlı toplumunda da, kurumlaşan bu derneklerin en önemli faaliyetleri, yardımlaşma, yaralılara bakma, fakirler ile askerlere yardım etme ve yiyecek- giyecek temin etme gibi görevler üstlenmektedir. *Osmanlı Kadınları Terrakiperver Cemiyeti, Hlâli Ahmer Cemiyeti Kadınlar Hey’et-i Merkezziyesi, Muhtaç Asker Ailelerine Muavenet Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Heyeti bu dernekler arasında yer aldı* (Toprak, 2015, s. 18). Bu dernekler özellikle I. Dünya Savaşında büyük yararlılıklar göstermiş, savaş nedeniyle ailesini terk eden asker ailelerine yardım etmişlerdir. Bu derneklerin yanı sıra, ayrıca feminist amaçlar ile kurulan pek çok dernekte faaliyet göstermiştir. Bu dernekler, kadınların eğitilmesi, özellikle modern çağa ayak uydurabilecek eğitimleri alabilmesi ve kadınların iş yaşamına katılımını sağlayacak bilgi ve tecrübeyi edinebilmesi gayesi taşımaktadır. Diğer derneklerden farklı olarak bu derneklerin daha çok kadının konumun değiştirilmesine ve yükseltilmesine yönelik feminist söylemler ile faaliyetler göstermeleri gerekçesiyle feminist dernekler olarak görülmektedirler. Toprak, “İttihat ve Terraki Kadınlar Şubesi, Kadınları Esirgeme Derneği, Tealî Nisvân Cemiyeti, Osmanlı Kadınları Terrakiperver Cemiyeti, Osmanlı Cemiyet-i Hayriyye-i Nisvâiyye, Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti; Osmanlı feministlerinin kadın hukukunu savunmaya yönelik girişimler” olarak göstermektedir (Toprak, 2015, s. 19). Toprak’a göre, “*Müdafaa-i Hukuk Nisvân Cemiyeti kadın dernekleri arasında en radikal dernektir ve bu dernek, kadınların fabrikalarda ve kamu sektöründe uygun işlere yerleştirilmesinde ve ekonomik bağımsızlıklarını elde etmelerini hedefliyordu*” (Toprak, 2015, s. 19). Yürüt, kadınların eğitim ve çalışma hayatına katılabilmesi için mücadele eden derneklerin en etkiliisi olarak, Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti’nin olduğuna işaret eder (Yürüt, 2017, s. 365)

Kadınların ev alanından, kamusal alana geçişi, kadınlar açısından oldukça zor olmuştur. Bu duruma karşı çıkan kimi çevrelerin etkin propagandaları, toplum üzerinde olumsuz tesirler yaratmıştır. Bu nedenle Osmanlı Devletinin, toplumu dönüştürme çabaları zaman almış, modernleşmenin topluma sirayet etmesi güçleşmiştir. Tüm bu olumsuz havaya rağmen kadınların dernekleşme faaliyetleri olağan hızıyla devam etmiş ve kadınlar dernekleşme yoluyla toplumsallaşma amacından vazgeçmemişlerdir.

II. Meşrutiyet döneminde kurulan yardımlaşma derneklerinden farklı olarak feminist nitelik taşıyan önemli bazı kadın derneklerin olduğunu görülmektedir. II. Meşrutiyet dönemi kurulan diğer bir kadın derneği, Halide Edip Adıvar'ın 17 Aralık 1908 de kurduğu Teâlî -i Nisvân Cemiyeti olmuştur. *Derneğin amacı kadınların eğitim ve kültür seviyesini yükseltmek, fikir açısından geliştirmektir* (Yürüt, 2017, s. 384). Teâlî Nisvân, Teâlî-i Vatan gibi kadınların seçme ve seçilme haklarını savunan İngiltere'deki Süfrajat Kadın Hareketi (Women Suffrage Movement) ile yakından temastaydı (Toprak, 2015, s. 25). Bu nedenle derneğe üye olacak üyelerin İngilizce bilmesi koşulu getirilmiştir. Bu amaçla dernekte İngilizce kursları açılmıştır. Ayrıca düzenledikleri konferanslara kadınlar ve erkekler birlikte katılmışlardır. Kadınlar ile erkeklerin bir arada çalışması kamusal alanda her iki cinsin bir arada bulunması açısından önemlidir. Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti, Kadınlar Dünyası sahibi Ulviye Mevlan Hanım tarafından İstanbul'da kurulmuş ve cemiyetin başkanlık görevini üstlenmiştir (Karadağ, 2011, s. 105). Be derneğin amacı, kadınların sosyal yaşamının düzeltilmesi ve çalışma hayatına dâhil edilmesine yönelik gerekli bilim ve irfanı sağlamaktır. Bu dernek diğer derneklerden farklı olarak, kadına ilişkin daha büyük hedefleri olan bir dernek niteliğinde olduğu için adı daha fazla duyulmuştur. Batıcı olan dernek çalışanları, kadınların özgürlüğüne kavuşması adına, gelenekselleşmiş eski fikirlere karşı yeni fikirleri savunmuştur. Kadınlar Dünyası dergisi bu derneğin düşüncelerinin yayılması ve toplumu etkilemesi açısından önemlidir. Bu cemiyetin aldığı kararlarda dönemin koşullarına uygun olarak, kadınların ihtiyaçlarını ele aldığı görülür. Dernek, kadınların iş yaşamına dâhil edilmesi, kılık kıyafetlerinin yeniden düzenlenmesi, kadınları sosyal yaşamın bir parçası haline getirilmesi ve eğitim olanaklarının artırılması amacı ile kadınlara geniş haklar talep etmektedir. Cemiyet faaliyetlerinde, kadınların ilerlemesini gerekli gördüğünü ve eğitimin kadınlar için ne kadar önemli olduğunu her fırsatta dile

getirmiştir. Müdafaa-i Hukuk Nisvann Cemiyeti, II. Meşrutiyet dönemi kadın hak ve özgürlüklerini savunan ilk cemiyet olma özelliğini taşımaktadır. Bu cemiyet kadın dernekleri arasında en radikal olanıdır ve kadınların hukukunu savunmuştur (Demir, 1999, s. 110). Bu nedenle Avrupa'daki kadın derneklerinin dikkatini çekmekte geç kalmamış, Avrupa kadınları bu dernekle irtibata geçmiştir. Meselâ bir İngiliz gazetesinin İstanbul muhabiresi olan Madam Ödet Fildeman meşhur Miss Elison ve diğer bazı ecnebi kadınların bu cemiyetin fahri üyelik unvanını aldıkları bilinmekte, Madan Ödet Fildeman'ın cemiyet yayın organı olan Kadınlar dünyasında pek çok makaleleri, yayınlanmıştır (Kodaman, 2014, s. 170). Bu derneğin faaliyetleri sonucunda kadınlar kısmen de olsa, iktisadi hayata katılabilme imkânı bulabilmişlerdir. Kadınlar bu dernek çalışmaları sayesinde gerek fabrikalarda, gerekse tek başına iş kurarak çalışma hayatına başlama fırsatına kavuşmuştur. Böylelikle kadınlar toplumsal hayata katılabilmişlerdir.

2.2.6. II. Meşrutiyet dönemi kadın dergilerinin kadın meselesine bakışı

II. Meşrutiyet döneminde kadın dergiciliği, kadınların seslerini duyurmada ve kendilerini ifade edebilmelerinde önemli bir işlev görmüştür. Özgür ortamın verdiği rahatlık neticesinde bu dönemde kadın dergi sayılarında artış görülmektedir. Kadın dergiciliğinde ilk girişimler Tanzimat döneminde başlamış, eğitimle edinilen tecrübeler sayesinde kadınlar, II. Meşrutiyet döneminde dergiler aracılığıyla daha çok örgütlenme fırsatı yakalamışlardır. *İlk kadın dergisi olarak nitelendirilen Terraki-i Muhadderat; 1875'te Terraki gazetesi tarafından "Muhadarat için gazetedir" alt başlığı ile yayımlanır* (Poyraz, 2010, s. 12) Bu dönem dergilerinin bir kısmı kadınlar tarafından çıkarılmıştır. Ancak bu dönem çıkarılan kadın dergilerinde feminist düşünce, eşitlik talebinin ötesine geçememiştir. Bu dönemde çıkarılan dergilerdeki makalelerden, kadın haklarının, Batının feminist söylemlerinin etkisinde kalmadan ve kadınlar için istenen hak taleplerinde aşırıya kaçılmadan, bir yol izledikleri görülmektedir. Türk toplumunda, kadınların ilerleme sürecinde etkin bir araç olan kadın dergiciliği, bu dönemde kadın haklarının tartışılmasına olanak sağlamıştır. Bu dergilerde yazan kadın yazarlar aldıkları eğitim ve bilinç sayesinde toplumsal cinsiyet sorunları kolay tespit edebilmiş ve çözüm yolları üretilerek topluma yol gösterebilmişlerdir. Çoğu II. Meşrutiyet döneminde yayımlanan dergilerin kadınlar

tarafından kaleme alındığı görülmektedir. Yayıncısı ve yayın kurulunun tamamı kadın olan ilk dergi Şükûfezâr 1886 yılında yayın hayatına girmiştir (Akkoç, 2019, s. 27). Akkoç “II. Meşrutiyet’in ilanından sonra ise Demet, Mehasin, Kadın/Selanik, Kadın/İstanbul, Kadınlar Dünyası ve Kadınlık dergileri yayınlanmıştır” der (Akkoç, 2019, s. 27).

II. Meşrutiyet döneminde çıkarılan Kadınlar Dünyası dönemin en önemli dergileri arasında yer almaktadır. *Kadınlar Dünyası okurları, dergide yayınlanan makalelerin mahiyeti hakkında veya içeriğinin kendilerini etkileyip etkilemediği hususunda mektupla cevap verebilme imkânı bulmaktaydılar* (Gülcü & Tunç, s. 164). Bu dergi kural olarak erkek yazarlara yer vermemiştir. Ayrıca kadın haklarının savunusunu yapan Kadınlar Dünyası, kadın yazarlar aracılığıyla kadın-erkek eşitliğini savunduğu, kadınların çalışma hayatında yer alması gereğini ifade ettiği ve her konumdaki okuyucuyu benimsediği için feminist dergi olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca bu derginin yazarları, Hukuki Nisvan Cemiyeti üyeleridir.

3.2.7. II. Meşrutiyet dönemi önemli kadın yazarlar ve kadın konusuna yaklaşımları

“Tanzimat döneminden itibaren evlilik, aile, çocuk terbiyesi, esaret, aşk, çalışma hayatı ve eğitim gibi toplumsal ve bireysel konular etrafında şekillenen birçok meselenin öznesi olan kadınlar, bir süre sonra bu meselelere kendi bakış açılarıyla bakma imkânı bulurlar” (Hazer, 2021, s. 561). II. Meşrutiyet döneminde eğitim alanında yapılan çeşitli reformlar sayesinde bilinçlenen kadınların önemli bir kısmı yazılarıyla gerek toplum üzerinde gerekse de kadınlar üzerinde etki yaratmayı başardıkları görülmektedir. Kadınların toplumsal konumuna dikkat çeken kadın yazarlar bu sayede önemli kazanımlar elde etmişlerdir. II. Meşrutiyet döneminin önemli yazarlarında olan Şukufe Nihal Başar, Darülfünundan mezun olmuş ilk öğretmendir. Nihal, özellikle ülkede yaşanan kadın sorunlarını ülkenin ilerlemesi önünde bir engel olarak görmüş, bu nedenle aydınlara bu konuda büyük sorumluluk düştüğünü ifade etmiştir. Çalışkan ve Özey “Nihal, toplumsal sorunlara sıklıkla kadınların penceresinden bakarak, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında kadın hareketinin de bir öncüsü olmuştur” der (Çalışkan & Özey, 2018, s. 65). Yazar, ülkede yaşanan tüm sıkıntıların anlaşılmasını ve aşılabilmesini ancak kadın sorunlarının çözümünde görmektedir. Halide Nusret Hanım ise, kadınların eğitim konusunun en çok tartışıldığı

dönemde, kadınlar ile erkeklerin İnâs Darülfünun da eğitim alabileceğini desteklemiştir.

II. Meşrutiyet döneminin en önemli kadın yazarları arasında yer alan Halide Edip Adıvar kolej eğitimi alan ilk Türk kadını unvanına sahiptir. Adıvar aynı zamanda ilk kadın profesördür. Çocukluğundan başlayarak, Doğu ile Batı kültürünü bir arada yaşayan Halide Edip'in toplumsal sorunlara yaklaşımını, yetişme koşulları belirlemiştir. ÖnerToy'a göre; *“1908’de İkinci Meşrutiyet’in ilanından sonra yaşanan sarsıntılar sırasında, Balkan Savaşı, İstanbul’un ele geçirilmesi, Kurtuluş Savaşı yıllarında dahası Cumhuriyet Döneminde katıldığı etkinliklerin rolü büyüktür”* (ÖnerToy, 2011, s. 38). Aldığı eğitim nedeniyle bakış açısı değişen Adıvar, kadınların kendi ayakları üzerinde durma hakları olduğunu ve bu nedenle eğitim almaları gerektiğini savunmuştur. Ona göre gelecek nesillerin daha iyi eğitilebilmesi için de kadınların eğitim alması gerekmektedir. Halide Edip Adıvar, İttihat ve Terakki Cemiyeti içindeki faaliyetlerde de aktif olarak yer almıştır. Tanin gazetesinde yazdığı yazılarıyla oldukça ses getirmiş, ancak muhalifler tarafından eleştirilmiştir. 28 Nisan 1913’te kurulan ve Halide Edip’in de başkanlığını üstlendiği Teâli-i Nisvân Cemiyeti adlı dernek, Osmanlı’da kurulan ‘ilk feminist örgüt’ kabul edilmektedir (Yılmaz A. , 2013, s. 22). Bu derneğin özellikle kadınların eğitim alabilmesi açısından yaptıkları faaliyetleri çok önemlidir.

“Ülkemizde feminizm hareketinin öncüsü olan Halide Edip, özellikle Talip romanında bu konuya değinmiş ve meşrutiyetin ilanından sonra gelişmesi beklenen, kadınlarla ilgili etkinlikler konusunda duyulan kuşkuyu belirtir, değişik çevrelerin kadınları kendilerine göre biçimlendirdikleri kaygısını dile getirir” (ÖnerToy, 2011, s. 42). Adıvar, Türk kadınlarının içinde bulunduğu konumu değerlendirirken genel siyasi anlayışı elleştirmiş ve bu konuda iyileştirmeler yapılmasını istemiştir. Toplumsal değişimden yana olan yazar, yürürlükten kaldırılan Aile Hukuku Kararnamesini 1923 yılında tekrar gündeme getirmiştir. Bu münasebetle yapılan tartışmalara Halide Edip de, Akşam gazetesinde yazdığı bir yazı ile katılır. Burada tam bir feminist üslup kullanmaktadır (Yılmaz A. , 2013, s. 122). Halide Edip Adıvar, bir kadın yazar olarak değişimin erkeklerden başlatılmasını düşünerek erkelerin dünyasına yönelmiştir. Halide Edip, romanlarında kadın erkek eşitliğini, kadınlar için eğitimin önemini, kadınların sosyal statü kazanmasının gereğini, kadınların evliliği, anneliği, kadınlara karşı hoşgörü ve kadınların toplumsal yaşamdaki rollerini anlatmaktadır. Edip,

eserlerinde hem batı hem doğu kültüründen söz ederken ‘aydın kadın’, ‘ideal kadın’, ‘cahil kadın’, ‘dişi kadın’, ‘taklitçi kadın’ gibi tiplerle kadın meselesini ele almış, bunu yaparken olumlu tiplerden yana tavır aldığını da gizlememiştir.

Sabiha Zekeriya Sertel ve Türk feminizmi

1895’te Selanik’te doğan Sabiha Sertel gazeteciliği meslek olarak edinen ilk kadın yazarlardandır (Türk, 2019, s. 261). Kadının toplumsal ve siyasal konumunu ele alan Büyük Mecmua Dergisi, feminizm kavramını ilk defa kullanan dergi olmuştur. *Büyük Mecmuadaki yazılarına baktığımızda kadın meselesinin ve Türk feminizminin önemli bir yer tuttuğunu gözlemek mümkündür* (Dikmen, 2016, s. 55). Toprak, “İlk kez Türk feminizminin sözcüsünün Sabiha Zekeriya (Sertel) olduğunu ve Mehmet Zekeriya Sertel ile evli olan Sabiha Zekeriya’nın (Sertel) daha ilk sayıdan itibaren kadın sorununu ele aldığını” belirtmektedir (Toprak, 2015, s. 177). Kadın ve kadın haklarına ilişkin pek çok yazısıyla Türkiye için önemli bir yere sahip olan Sertel, kadın çalışmalarıyla da önemli bir yere sahiptir.

Baskılara rağmen geri adım atmayan Sabiha Sertel, mücadeleci kişiliğiyle Türkiye’nin entelektüel kişileri arasında gösterilecektir. Batıdaki feminist hareketleri yakından takip eden yazar, dergide yazdığı yazılarında kadın-erkek eşitliğini, kadınların hukuki haklarını, kadınların seçme ve seçilme haklarını, kadınların toplumda nasıl daha fazla görünür hale gelebileceklerini gündeme getirmiştir. Sabiha-Zekeriya Sertel, I. Dünya Savaşı nedeniyle kadınların önemli fedakârlıklar göstererek, fabrikalarda, ticarethanelerde çalışmaya başladığını ifade etmişlerdir. Sabiha Sertel’e göre, kadınlar savaş döneminde yaşadığı her türlü sıkıntıyla baş edebilecek güce ve kafaya sahip olduğunu kanıtlamıştır. Dişçi mektebinde, Darülfünunda, bakteri biyolojihanede çalışan kadınlar buna güzel bir kanıt oluşturuyorlardı ve ayrıca Hilâli Ahmer (Kızılay) bünyesindeki çabaları hastanelerde hatta cephanelerdeki fedakârlıkları ülkede kadının ne denli sorumluluk üstlenebileceğini göstermişti (Toprak, 2015, s. 178). Sabiha Sertel’e göre savaş ile birlikte feminizm yükselmeye başlamış, kadınların toplumsal gücü artmış ve elde ettikleri haklar genişlemiştir. Ancak Türkiye’de bu değişimin Batıda gerçekleşen değişimle aynı hızda olamayacağını, bunun için mücadele edileceğini dile getirmiştir. Ona göre kadın haklarının tamamıyla elde edilişi uzun zaman alacaktı. Çünkü muhalifler hâlâ kızların eğitim almalarına karşı çıkmaktalardı. Sertel, eğitimde fırsat eşitliğinin olmamasını

çağdaş ülke için üstesinden gelinmesi gereken bir sorun olarak görmektedir. Sabiha Sertel Türk feminizmine öncülük etmiş, toplumsal, siyasal ve hukuki alanlarda yazdığı yazılarıyla kadın haklarının savunucusu olarak mücadelesini yürütmüştür. *Eğitim, çocuk hakları ve çalışan çocuklar yine Sabiha Sertel imzalı yazıların konusunu oluşturur* (Türk, 2019, s. 273).

Türk kadınlarının günümüzdeki kazanımlarını anlayabilmek, Cumhuriyet öncesi dönemdeki gelişmeleri bilmeyi gerektirmektedir. Batı dünyasında kadınların elde ettiği haklara paralel olarak Osmanlı toplumunda da kadınlar devlet eliyle geliştirilen reform hareketleriyle başta eğitim, sosyal, hukuki haklar olmak üzere bir takım haklar elde etmişlerdir. Günümüzdeki kadın mücadelesinin anlaşılması açısından Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi gelişmelerinin bilinmesi önem arz etmektedir. Özellikle Meşrutiyet dönemi ile birlikte yükseköğrenim kapılarının kadınlara da açılması, Türk kadınının çalışma hayatına katılımının sağlanmasına imkân vermiş ve ardından hızlı bir şekilde artan dernekleşme faaliyetleri, kadınların sosyalleşme fırsatı yakalamaya başlamasına, dolayısıyla Osmanlı feminizmin temellerinin atılmasına olanak sağlamıştır. Sonuçta devlet eliyle tepeden inme olarak başlatılan bu modernleşme çabaları Türk kadının, kendi kimliğinin bilincine varmasına zemin hazırlamış, zaman içerisinde kadınlar kazandıkları tecrübeler ile bugün birlikte hareket etme iradesini yakalayabilmişlerdir.

Ü ÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDEN GÜNÜMÜZE KADININ SİYASETTEKİ YERİ VE KADIN HAREKETLERİNİN SİYASETE ETKİSİ

3.1. Milli Mücadele Dönemi ve Cumhuriyetin Başlangıcında Kadınların Genel Durumu

Türk Kurtuluş Savaşı Türkiye tarihinde, yarattığı etkiler bakımından 20. yüzyılın en önemli olaylarından biridir. Milli Mücadele dönemi, bir ulusun bağımsızlık savaşı vermesinin ötesinde, aynı zamanda toplumsal açıdan köklü değişimlerin yaşandığı bir dönem olma özelliği taşımaktadır. Çünkü savaş koşulları, toplumsal cinsiyet ilişkilerini görmezden gelen karmaşık bir süreç olabilmektedir. Milli Mücadele döneminde gerici ataerkil söylemlerin, geleneksel toplumsal rollerin yeniden anlam kazanmaya başladığını görmekteyiz. Toplumda yaşanan sosyal, siyasal ve hukuki birçok değişim, savaş sonrasında yaşanacak tüm değişimlerin habercisi gibidir. Hamzaoğlu'na göre, “Türk kadınının evin dışında çalışmaya başlamasındaki en önemli etkenlerden biri Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sonucu ülkenin içine düştüğü ağır sosyo-ekonomik bunalımdır” (Hamzaoğlu, 2017, s. 80). Kadınların özellikle Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşının getirdiği tüm zorlukları göğüslemesi nedeniyle kadınların statüsü erken Cumhuriyet döneminin en çok tartışılan konulardan biri haline gelmiştir. Milli mücadele döneminde kadınlık ve annelik olgusu, milletin temel unsuru kabul edildiği için, kadın özgürlüğü milletin özgürlüğüne bağlı olarak ele alınmıştır.

3.1.1. Milli mücadelenin kazanılmasında kadınların etkisi

Milli Mücadele döneminde kadınlar önemli ve etkin roller üstlenmişlerdir. Osmanlı döneminde uygulanan şer'i hukuk kuralları nedeniyle eve hapsedilen kadınlar Kurtuluş Savaşı ile birlikte, milli birlik ve dayanışma içinde hareket etmişler ve aktif olarak milli mücadele içinde yer almışlardır. Vatanın ve milletin korunması fikri savaşlarda bizzat ön plana çıkan temel fikir olduğu için, Türk kadınları da Milli Mücadele yıllarında hem cephe gerisinde hem de muharebe alanında çarpışmıştır. Hatta kadınlar erkeklerin yer aldığı cephelerde komutanlık yaptıkları bilinmektedir. Kadınlar milli mücadele sürecine farklı şekillerde destek vermişlerdir. Kadınların bir

kısmı mitingler düzenlemiş, bir kısmı cemiyet faaliyetlerinde önemli görevler üstlenmiş, bir kısmı ise Milli Mücadele bilincinin geliştirilmesi için, toplumun bilinçlenmesine katkı sağlama yolunu seçmişlerdir. Aynı zamanda kadınlar bir yandan cephe, yiyecek, içecek, giysi temini ve yaralı askerlerin bakımı gibi cephe gerisi faaliyetler ile ilgilenirken, öte yandan bazı kadınlar cephede savaşa dâhil olmuş, erkekler ile birlikte vatan savunmasına katkı sağlamışlardır.

Kadınlar, Kurtuluş Savaşı döneminde işgalleri protesto etmek amacıyla mitingler tertip etmişlerdir. Bu mitingler yoluyla hem Osmanlı Hükümetini uyarılmışlar, hem de İtilaf devletlerine işgalleri durdurmaları konusunda seslenerek, Türk milletini direnmeye çağırmışlardır. Kadınların yaptıkları bu mitingler, Türk milletine cesaret, heyecan ve direnme gücü vermiştir. Kadın konuşmacılar, vatanın kurtarılmasına yönelik yaptıkları konuşmalarında, gerekirse bu uğurda canlarını vereceklerini dile getirmişler ve halkı birlikte hareket etmeye davet etmişlerdir. Bu durum, kadınların işgallere karşı direnmenin önemini kavradıklarına ve ülke savunmasında erkekler kadar yer almalarının önemli olduğunun bilincinde olduklarını göstermektedir. Bu mitinglerde kadınlar ve erkelerin birlikte hareket ettikleri de görülmektedir. Mitinglerde yaşanan olumlu gelişmeler karşısında İtilaf devletleri tedirgin olmuş, bu nedenle mitingleri engellemeye çalışmışlardır. Ancak tüm engellemelere rağmen kadınların protesto mitingleri tüm hızıyla devam etmiştir. Özellikle İzmir'in 15 Mayıs 1919'da işgal edilmesinden hemen sonra İstanbul'da büyük bir miting yapılmıştır. *İstanbul'da kadınlar tarafından ilk protesto gösterisi, 19 Mart 1919 Pazar günü yapılmıştır* (Sarıçoban, 2017, s. 1333). Bu mitingde bir kadın temsilcinin yaptığı konuşmada, kadınların vatan işgali karşısında çok üzgün olduklarına ve mücadeleye tüm güçleriyle dâhil olacaklarına, kadınların güçsüz olmadığına, aksine kuvvetli olduklarına değinerek, kadınların da Kurtuluş savaşında yerlerini alacaklarını belirtmiştir. *Açık havada yapılan ilk büyük miting olma özelliği taşıyan Fatih mitingi, Atatürk'ün Samsuna çıktığı gün olan 19 Mayıs 1919 günü 50.000 kişinin katılımıyla yapılmıştır* (Sarıçoban, 2017, s. 1333). Bu mitingde ilk konuşmayı yapan kişi, Türk edebiyatçısı Halide Edip Adıvar'dır. Fatih mitinginden 1 gün sonra 20 Mayıs 1919'da Üsküdar Doğancılar da oldukça geniş katılımlı bir miting daha gerçekleştirilmiştir. Genel Kurmay Başkanlığının Konferans Bildirilerinde, bu mitingde Asri Kadınlar Cemiyeti adına Sebahat Hanım da bir konuşma yaptığı ve kendisini izleyen topluluğa, *"Biz kadınlar, bu hak cihanında en*

önde olacağız” sözlerine yer verilmektedir (Genel Kurmay Başkanlığı, 1999, s. 107). 22 Mayıs 1919 da kadınlar ve tıbbiye öğrencileri Kadıköy mitingini düzenlemişlerdir. Bu miting en önemli mitingler arasında yer alır. Konuşmacı Münevver Saime Hanım mitingde oldukça etkili ve heyecanlı bir konuşma yapmıştır. 23 Mayıs 1919’da yapılan Sultan Ahmet Mitingine ise 200.000 kişi katılmıştır. Bu mitingde Halide Edip’in yaptığı konuşma halk üzerinde önemli bir tesir yaratmıştır. Yapılan tüm bu mitingler işgalci kuvvetleri oldukça korkutmuş ve bu nedenle mitinglerin yapılmasına yasaklar getirmişlerdir.

İstanbul’un yanı sıra Anadolu’da da kadınlar tarafından İzmir’in işgaline yönelik birçok mitingler düzenlenmiştir. Kadınlar, İtilaf devleti temsilcilerine protesto telgrafları yollamıştır. Anadolu’da düzenlenen mitinglerden Alaşehir, Edirne, Siirt, Amasya, Isparta, Sivas, Balıkesir, Denizli mitingleri başlıcalarıdır. Türk kadınları düşman işgallere karşı en kapsamlı hareketini Erzurum’da gerçekleştirmiş, Erzurumlu kadınlar adına hareket eden bir kadınlar komitesi, Müdafai Hukuk faaliyetleri çerçevesinde 29 Kasım 1919 tarihinde Muradiye Camiinde bir toplantı gerçekleştirmiştir (Genel Kurmay Başkanlığı, 1999, s. 108-109). Şehitler için kuran okutulduktan sonra, Faika Hanım başkanlığındaki bu toplantıda, işgallere karşı çıkılmış ve protesto etme kararı alınmıştır. Bu karar sonrasında İstanbul hükümetine, İtilaf Devletlerinin temsilciliklerine ve hatta Amerikan Senatosuna kadar telgraflar çekilerek, haksız işgaller ve zulümler protesto edilmiştir. Anadolu kadınlarının asıl örgütlenmeleri 17 Aralık 1919’da kurulan Anadolu Kadınları Müdafai Vatan Cemiyeti ile gerçekleşmiştir. Sivas valisinin eşi Melek Hanım başkanlığında Sivaslı kadınlar tarafından kurulan bu cemiyet, Milli Mücadeleye önemli katkılar sunmuştur. Bu cemiyet, Sivas’ta çıkarılan İrade-i Milliye gazetesinin basım ve dağıtımına yardım etmiş, orduya maddi destek sağlamak için kampanyalar yapmıştır. Bu cemiyetin merkezi Sivas olmak üzere, Anadolu’nun belli bölgelerinde şubeleri açılmış ve böylece cemiyet çalışmalarını geniş bir alana yayarak gerçekleştirme fırsatını bulabilmiştir. Anadolu Kadınları Müdafa-i Vatan Cemiyeti, aynı zamanda kadınların bilinçlendirilmesine yönelik her Cuma toplantılar yapmışlardır. Yapılan toplantıların içeriği, İrade-i Milliye gazetesinde yayımlanmış, böylece halk her konuda bilgilendirilmiştir. Bu gazetede kadınlar da, vatan savunmasında erkeler kadar görev alacaklarını, vatan işgaline karşı sessiz kalamayacaklarını dile getirmişlerdir. Mitingler, protestolar ve cemiyet faaliyetlerinin yanı sıra Türk Kurtuluş

Mücadelesinde cepheye savaşmak için katılan kadınlar da vardır. Türk tarihinde bu savaşçı kadınlardan bazıları şunlardır:

Fatma Seher Hanım (Kara Fatma): Kendisine Kara Fatma adını Atatürk vermiştir. Erzurumlu Yusuf Ağanın kızı olan Fatma Seher Hanımın eşi bir askerdir. Milli mücadelede önemli görevler üstlenmiştir. I. Dünya Savaşında Edirne’de düşmanla savaşmış, Milli Mücadele dönemindeyse Adana, Dinar, Afyonkarahisar, Nazilli, Sarayköy ve Tire cephelerinde görev almıştır. Kara Fatma İzmit karargâh komutanlığını da yapmıştır. 1922’de Yeni İnci dergisinde bir gazetecinin Kara Fatma izlenimlerini anlattığı yazı ve daha sonra 1944’te yayınlanan anıları, Kara Fatma’nın savaşa bir kadın olarak nasıl katıldığı, bu katılımın dönemin milliyetçi ve militarist söylemi içinde nasıl şekillendiğine dair veri sunmaktadır (Kutluata, 2007, s. 81). Kara Fatma milletin kahramanı olarak milletin gücünü simgelediği için, kadın kimliğinin eksik kabul edilen yanını kahramanlığıyla tamamlamaktadır. Aynı zamanda geleneksel aile kavramında yer alan kadınlık ve annelik algısını, savaşta cephelerde erkelerin yanında yer alarak alaşağı etmektedir. Bu anlamıyla Kara Fatma, savaşın cinsiyetinin olmadığını destekler nitelikte kadın bir kahraman olarak tarihte yerini almış ve kadın kimliğinin gücünü bu yönüyle temsil etmiştir.

Asker Saime: Darülfünunda öğrenci olan Münevver Saime aslen Kafkas muhacirlerindedir. “Mitingde ileride “Asker Saime” diye ünlenecek olan Münevver Saime Hanım,

“ Yarab!

Ben kardeşlerime değil, ilk evvel sana hitap ediyorum. Vatanın felaketi karşısında bir genç kızın feryadını dinle. Bu ağlayan analar, şehitlerin anası, boynu bükük genç kadınlar, fedakârların dul eşleri, şu huçkıran yavrular, askerlerin yetimleri değil mi? Böyle necip bir kuvvetle böyle gözyaşı döktürmekte hikmet ne?” sözleriyle başladığı konuşmasında; Wilson Prensiplerinin uygulanmadığını, Türklerin tarih boyunca hür olduğunu ve hür olacağını da belirttiği konuşmasında düşmana karşı koymak için harekete geçip, müfrezeler kurulması gerektiğini belirtmiştir (Değerli, 2012, s. s. 104-105). Asker Saime, Kadıköy mitinginde yaptığı bu konuşması nedeniyle hakkında tutuklanma kararı çıkartılmış, bu nedenle Anadolu’ya geçerek Milli Mücadeleye katılmıştır. Cephede silah kullanan Münevver Saime yaralandıysa da, gerek cephe gerisinde gerekse de istihbarat konusunda önemli görevlerde

bulunmuştur. Asker Saime'nin yaralanmasına rağmen savaşmaya devam etmesi, kadınların dayanıklılığına kanıt olmaktadır. Erkeklerin dahi dayanamayacağı acılara göğüs gerebilmesi onun vatan müdaafasındaki inancını simgelemektedir.

Halide Onbaşı (Halide Edip Adıvar): Başlangıçta Amerikan mandası taraftarı iken sonradan Milli Mücadeleye inanmış ve Atatürk'e çektiği bir telgraf ile gönüllü olarak kendilerine katılmak istediğini bildirmiştir. Kurtuluş savaşında aktif olarak yer alan Halide Edip cesaretiyle öncü bir kişiliktir. *Türkiye'de kadın hakları konusunda adı en çok anılan kişilerden biri kuşkusuz Halide Edip'tir* (Yılmaz A. , 2013, s. 120). Hem edebiyat alanında hem de Türk siyasal hayatında adından sıkça söz ettirmektedir. Cephede bizzat yer alan Adıvar, Kurtuluş Savaşında yaşananları edebiyatına yansıtmıştır. Sarıçoban'a göre, "Halide Edip'in Türk kadınına kazandırdıklarıyla dikkati çeken diğer bir nokta ise 1919 seçimlerinde, kadınların değil seçilme, oy kullanma hakları olmadığı halde Halide Edip'in üç ayrı şehirde oy almasıdır" (Sarıçoban, 2017, s. 1340). Bir Türk kadını olarak memleket ve kadın meselelerinde tavrı net bir şahsiyettir. Kadınların milli menfaatlerde gereken desteği verdiğini belirterek, kadınları övmektedir. Eserlerinde kadın erkek eşitliği, kadınların eğitim almaları gibi konularda fikirler beyan etmiştir.

Halime Çavuş: Savaş alanlarına savaş gereçleri taşıyan, büyük özveriler ile insanüstü çabalar gösteren Halime Hanım, çavuş olarak görev yapmıştır. *Halime Çavuş, İnebolu'dan Ankara ve Sakarya'ya kadar savaş gereçleri taşıyan yardım kollarında, çavuş olarak insanüstü özveriler göstermiş, Yunan Kılış Zırhlısı'nın Milli Mücadele'de Anadolu Kadını 1341 9 Haziran 1921'de İnebolu'ya bombardımanında ayağından yaralanmıştır* (Sarıçoban, 2017, s.s.1340-1341). Kurtuluş Savaşında kadın kollarında da çalışmış olan Halime Çavuş, gösterdiği yararlılıklardan ötürü İstiklal madalyası almıştır. Halime Çavuş, ayrıca gösterdiği üstün özveri ile Türk kadınları için önemli bir rol model olmaktadır. Ankara- Ulus Alanında mermi taşıyan kadın heykelinin Halime Çavuşa atfen yaptırıldığı bilinmektedir.

3.1.2. Cumhuriyetin kuruluş döneminde kadın hakları ve feminist hareket

Osmanlı Devletinin son yıllarında, kadınlara başta eğitim olmak üzere, çalışma, aile içinde saygınlık, boşanma, çok eşliliğin kısıtlanması gibi bir takım haklar tanınmıştır. Bu süreçte kadınlar kendi aralarında dernekleşme faaliyetleriyle örgütlenme, sosyalleşme imkânı bulabilmiş, bu sayede bilinçlenme olanağına kavuşmuştur. Özellikle Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı mücadelelerinde aktif olarak yer alan kadınlar, sivil ve siyasal deneyim kazanmaya başlamışlardır. “Birinci Dünya Savaşı’nın ve Milli Mücadele döneminin yarattığı etkiler ile feminizm hareketleri, 1920’li yıllarda esas olarak siyasal hak arayışına evrilir” (Metintaş, 2018, s. 112). Bu dönemde siyasal hakları için de talepte bulunan kadınların, bilhassa oy hakkı istedikleri görülmektedir. Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında yeterli tecrübeye ulaşmış olan kadınlar, taleplerini Cumhuriyetin kurulmasından sonrada da dile getirmişlerdir. Sabiha Zekeriya Sertel, kadınların oy hakkını savunurken, kadınlarında erkekler kadar bu vatanın evladı olduğuna, annelerin vatan savunmasında yavrularını büyük fedakârlıklarla savaş alanlarına gönderdiklerine, kadınların ölen çocukları adına, söz söyleme haklarının olduğuna vurgu yapmıştır.

Toprakçı, “*Cumhuriyetin ilan edilmesiyle yeni bir toplumun inşa süreci başlamıştır. 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kurulması ile birlikte, arka arkaya pek çok inkılap ve reform uygulamaya konulmuş, Osmanlı devletine özgü politikalar ise etkisini kaybetmeye başlamıştır*” der (Toprakçı, 2019, s. 94). Bu yeni toplum projesinde kadınlara da önemli görevler düşmüştür. Mustafa Kemal Atatürk, Milli Mücadele döneminde kadın cemiyetleri ile sürekli bağlantı halinde olmuştur. Kadınların yaptığı tüm fedakârlıklara yakından tanık olmuş, kadınlara büyük minnet duyduğunu ifade etmiştir. Türk kadınlarının fikirlerine büyük önem vermiş, kadınların yeni toplum düzeninde sosyal, siyasal, hukuki, eğitim olmak üzere birçok konuda kadın-erkek eşitliğini savunmuş ve kadınların hiçbir alanda erkeklerden geri kalamayacağını belirtmiştir. “Kadının başta eğitim olmak üzere, hukuk, çalışma, siyasal katılım, toplumsal yaşamda ve aile yaşamında eşit haklara sahip olarak yerini alması için gereken tüm atılımlar yapılmış ve mümkün olan kısa zaman içinde gerçekleştirilmiştir” (Sağ, 1998, s. 19). Cumhuriyetin kuruluş aşamasında Mustafa Kemal, Osmanlı-İslami çağının gerisinde kalmış tüm kurumlardan kurtulup, yerine yeni, modern, laik, ulusal bir yapının yerleştirilmesi gerektiğini düşünmüştür. Ona göre dini örgütlenmeler, modern toplumun oluşturulmasının önünde önemli bir

engeldir ve öte yandan, ataerkil, cinsiyetçi düzenin lağvedilmesi için hilafetin kaldırılması da gerekmektedir. Bu amaçla Atatürk, toplumsal ve ekonomik gelişmeyi sağlayacak, Türk toplumunu çağdaş ve uygar medeniyetler seviyesine ulaştıracak birçok yeni yasanın getirilmesini sağlamıştır.

1 Kasım 1922 yılında Saltanatın kaldırılması ile erkek odaklı, güç simgesi olan devlet anlayışı son bulmuştur. Kadınlar için asıl önemli yasal düzenleme ise 1921 tarihli, Teşkilat-ı Esasiye'nin kabul edilmesiyle olmuştur. Bu anayasal düzenlemeye göre; *“Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir”*. Teşkilat-ı Esasiye bu anlamıyla cinsiyet ayırımı yapmadan, egemenliğin millete ait olduğunu ifade etmektedir. *“Türkiye’de kadın hakları ile ilgili ciddi gelişmeler Cumhuriyet ile birlikte başlamıştır. 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet’ in ilanı ile birlikte Türkiye yeni devrim ve reformlara sahne olmuştur”* (Sağ, 1998, s. 20). Cumhuriyetin kurulmasının ardından, Türk kadınlarına çok önemli birçok yeni haklar verilmiştir. 3 Mart 1924’te Tevhidi-i Tedrisat Kanunu ile bütün okullar Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmış, böylece kadınlar, erkekler ile eşit eğitim fırsatını elde edebilmişlerdir. 1925 yılında kabul edilen Kıyafet Kanunu ile kadınların örtünme zorunluluğu ortadan kaldırılmıştır. Medeni Kanununun kabulüyle birlikte kadınlar sosyal, hukuki ve siyasi haklar elde etmişlerdir. 17 Şubat 1926 yılında İsviçre’den alınan Medeni Kanun ile Atatürk ve arkadaşları, *“Türkiye’nin muasır medeniyetler seviyesine ulaşmasını”* hedeflemektedirler. Sağ’a göre bu yasa ile kadın, öncelikle anne ve eş olarak değerlendirilmektedir (Sağ, 1998, s. 21). Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen Medeni Kanun ile artık Türk kadınları aile içinde erkeklerle aynı haklara sahip olmuştur. Bu kanun ile; erkeğin çok eşliliği ve tek taraflı boşanmalarına ilişkin hakları kaldırıldı. Kadınlara boşanma ve velayet hakkı, mirasta eşit muamele hakkı tanındı. Ayrıca kadınlar mahkemelerde de erkekler ile eşit haklara da sahip olmuşlardır.

1.Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminin etkisiyle kadınların hak arayışlarının zamanla, siyasi hak arayışına evrilmeye başlamıştır. Dönemin çoğu feminist yazar ve düşünürleri, kadınların eğitim süreçlerini tamamlayarak siyasete eğilmeleri ve siyasi katılım süreçlerinde söz sahibi olmaları gerektiğini sıkça dile getirmeye başlamışlardır. Nitekim Haziran 1923’te Nezihe Muhittin başkanlığında Kadınlar Halk Fırkası, ilk siyasi ve resmi siyasal parti olarak kurulmuştur. Ancak *“Ankara yönetimi “bu kuruluşu, ulusal birliktelik sağlamaktansa kadın-erkek arası*

bir ayırımı neden olacağı” düşüncesi ile onaylamamış, örgütün bir cemiyete dönüşmesi gerektiğini önermiştir (Metintaş, 2018, s. s.112-113). Örgütün kuruluşu hükümet tarafından ret edilince Nezihe Muhittin 7 Şubat 1924 yılında Türk Kadınlar Birliğini kurmuştur. Bu açıdan Köse’ye göre, “Nezihe Muhittin ve mücadelesi, Türkiye’deki kadın hareketi için öncü bir konuma sahip olmanın yanında erken dönem Cumhuriyet yıllarına dair önemli mesajlar içermektedir. Nezihe Muhittin ideolojik olarak kurucu kadronun milliyetçilik anlayışı benimseyen ve II. Meşrutiyet’ten itibaren modernleşme sürecine aktif bir şekilde katılan bir isimdir” der (Köse, 2020, s. 262). Ancak Nezihe Muhittin’in kadın hakları konusundaki fikir ve görüşleri onun hedef haline getirilmesine neden olmuştur. Çünkü Nezihe Muhittin, hükümet tarafından kadınlar için çizilen sınırları ret etmiş, kadınların bağımsız güç olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Nezihe Muhittin’e göre, kadınların siyasal haklar başta olmak üzere bütün haklarını elde etmeden, Cumhuriyet’in getirdiği hiçbir inkılabın başarıya ulaşamayacağını dile getirmiştir. Aynı zamanda Halide Edip ve Sabiha Sertel’inde rejimin tahakkümü altında kalmayı ret ettikleri görülmektedir. Halide Edip, kadınlara seçme ve seçilme hakkı vermeyen hiçbir partinin tarafında yer almayacağını dile getirerek tepkisini ortaya koymuştur. Halide Edip daha çok dönemin milliyetçi örgütlenmeleri olan Türk Ocakları’nda faaliyet gösterse de kadın hakları konusunda sessiz kalmamış ve kadın hareketine dışarıdan destek vermiştir (Köse, 2020, s. 262). Büyük Mecmua da yazdığı yazılarıyla gündem olan Sabiha Sertel ise, kadın ve erkelerin eşit olmaları gerektiğini dile getirerek, kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi gerektiğini savunmuştur.

Daha öncede ifade edildiği üzere; hükümet, Kadınlar Halk Fırkasının kurulmasına izin vermeyince, kadınlar, Kadınlar Birliği adında bir dernek kurulmasını kararlaştırmıştır. Kadınlar Birliği, Cumhuriyetin kurulmasından sonra kurulan ilk kadın derneği olma özelliği taşımaktadır. Nezihe Muhittin’in çabalarıyla kurulan Türk Kadınlar Birliği, Türkiye de feminizme katkı sağlayacak çok önemli faaliyetler yapmıştır. En önemli faaliyetleri arasında; Türk Kadın Yolu adında bir derginin çıkarılması gösterilebilir. Bu derginin faaliyetleri, kadın-erkek eşitsizliğine son verilmesi ve kadınların siyasal haklar elde etmesine yönelik çalışmalar yapma, kız çocuklarının eğitim almasının önündeki engellerin kaldırılması gibi girişimler olarak gösterilebilir.

Türk Kadınlar Birliği, feminizmin eşitlik anlayışını, hkmete kabul ettirmeye çalışmıştır. Tuzak, 1926 yılında Türk Kadınlar Birliği yelerinin, Cumhuriyet Halk Fırkasına ye olabilmek için başvuruda bulduklarını belirtir (Balcı & Tuzak, 2017, s. 48). Türk Kadınlar Birliği yeleri bir adım daha ileri giderek, Cumhuriyet Halk Fırkasının olumsuz yanıt vereceğini bilmelerine rağmen seçimlerde kadın aday göstermeye karar vermişlerdir. Sonucu ngrmelerine rağmen böyle davranmalarını, siyasal mekanizma üzerinde baskı oluşturmak, kadınların sosyal- siyasal tüm kadın haklarını kabul ettirebilme girişimi olarak nitelendirmek mümkündür. Cumhuriyet Halk Fırkası, kadınların aday gösterilmek istenmesine olan tepkisi gecikmedi. Balcı ve Tuzak, “Sivas milletvekili şemsettin Bey, “*Kadınların intihab (seçme) hakkına malik olup olmadıkları Teşkilat-ı Esasiye Kanununda sarihtir (açıktır), Mebusların Türk ve erkek olması şarttır*” demiştir (Balcı & Tuzak, 2017, s. 48). Buna rağmen Türk Kadınlar Birliği yeleri, kadınların temsil edilme haklarının elde edilmesi adına mücadelelerinden vazgeçmemişlerdir. Akabinde Türkiye Kadınlar Birliği Türkiye Büyük Millet Meclisine başvurarak, kadınların Belediye seçimlerine katılabilmesi ve meclis yesi olabilmemesinin sağlanması talebinde bulunmuştur.

1927 yılında, Türk Kadınlar Birliği ilk kongresini gerçekleştirmiştir. Gerçekleştirilen bu kongrede birlik, kendi tüzüklerinde değişiklik yoluna gitmiş ve kadınlara siyasal haklar talep etmiştir. Ancak bu istek tepkilere yol açmıştır. “Kadınların siyasal hakları konusunda geri adım atmayan birlik başkanı Nezihe Muhittin Hanım’ın ısrarcı olması ve görüşlerinden geri adım atmaması sebepleri ile birlik başkanlığında değişiklik yapılmıştır. Nezihe Muhittin yerine daha ılımlı yapısıyla bilinen Selçuk Hatun Kız Orta Mektebi Müdürü, Sadiye Hanım getirilmiştir.” (Bolat, 2014, s. 30). Bu değişiklik sonrası Nezihe Muhittin, birlikten ihraç edilmiştir. Bu duruma Nezihe Muhittin itiraz etmiş ise de itirazı kabul edilmemiştir. Sadiye hanımın ayrılmasının ardından birliğin başına 1928 de Latife Bekir Hanım getirilmiştir. “Nitekim Türk Kadınlar Birliği başkanı seçilen Latife Bekir hkmetle ters düşmemeye zen göstermiş ve İzmir milletvekili seçilmiştir. Nezihe Muhiddin’den sonra Türk Kadınlar Birliği ılımlı bir şekilde –fazla sesini yükseltmeden- yoluna devam etmiştir” (Balcı & Tuzak, 2017, s. 46). Bolat; “*Latife Bekir Hanım verdiği bir demeçte, Kadınlar Birliğinin bir süredir suskun olmasının sebebinin daha önceki başkanlarından kaynaklandığını ifade etmiştir*” der (Bolat, 2014, s. 30). Latife Bekir Hanım, Türk Kadınlar Birliğinin Nezihe Muhittin’in

başkanlığında olduğu dönemlerde asıl amacından uzaklaştığını, siyasal haklar gibi bazı hayaller kurduğunu ve yolsuzluklar yaptığını iddia etmiştir. Ayrıca birliğin, bundan sonra hayır işleriyle uğraşacağını ve kadınların siyasal haklarının elde edilmesine yönelik girişimlerinin olmayacağını da sözlerine eklemiştir. Bu dönemdeki açıklamalardan yola çıkarak, Türk Kadınlar Birliğinin kadın hakları söyleminden uzaklaşıp, hükümetin isteğine uygun hareket etmeye başladığı görülebilir.

“Cumhuriyetçi kadınlar, kadın olma bilincini yaşama geçirerek, kadın hakları konusunda yapılacaklara seyirci kalıp kaderlerini başkalarının tayin etmelerine izin vermek yerine bizzat eylemci olmak istemeleri sebebiyle birçok erkekle karşı karşıya kalarak mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Bunlara Cumhuriyetin ilk feministleri denilebilir” (Balcı & Tuzak, 2017, s. 49). Cumhuriyetin ilk yıllarında kadın hareketlerinin gündeminde seçme ve seçilme hakkının kazanılmasına yönelik gerçekleştirilen girişimlerin ağırlık kazandığı söylenebilir. Milli Mücadelenin öncü kadınları, kendilerine erkekler ile eşit hakların verileceğini beklemiş, ancak 24 Anayasasının kendilerine eşit vatandaşlık hakkı tanımadığını görünce büyük hayal kırıklığına uğramışlardır.

3.1.3. Cumhuriyet döneminde kadınlarının siyasal kazanımları

Modern toplumların en temel değerlerinden biri kuşkusuz insanların eşit yaratıldığına olan inançtır. Doğuştan eşit muamele hakkı herkes için geçerli olmak durumundadır. Çünkü bu durum modern toplumun gereğidir. Modern toplumların erkeklere sunduğu haklara sahip olma talebini tüm dünyada olduğu gibi, Türk kadınları da Cumhuriyet kurulunca dile getirmişlerdir. Cumhuriyet’in ilanından sonra, uygulamaya konulan sosyal, siyasal, hukuki birçok inkılap hareketleri devlet politikası gereği, kadın haklarına dair önemli gelişmeler olduğunu da görmekteyiz. Sancar’a göre, “Kadınların eğitimi ve meslek sahibi olması bir devlet politikası olarak benimsenmiştir” (Sancar, 2018, s. 30). Kadınların hem eğitim meselesi hem de çalışma konusu bu yeni devletin ele aldığı en temel konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak kadınların siyasal hakları konu olunca ve kadınlar seçme-seçilme haklarını talep etmeye başlayınca işin rengi değişmiştir. Kadınların, Cumhuriyet’in kuruluş döneminde siyasal haklar talep etmesi, Türkiye Büyük Millet Meclisinde büyük tartışmalar yaratmıştır. Kurtuluş Savaşı sırasında Milli Mücadelede önemli katkılar sunan kadınlara mecliste yer verilmemiş, kadınlar seçme ve seçilme hakları için de

ayrıca mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Fakat Türk Kadınlar Birliği başkanı Nezihe Muhittin ve arkadaşları, kadınların siyasal haklarında ısrarcı davranmaları ve taleplerinden vazgeçmemeleri neticesinde kadınlar seçme ve seçilme haklarını elde edebilmişlerdir. *Kadınların siyasal hakları kazanmasına yönelik tartışmalar zaman zaman meclis gündemine taşınmış olmakla beraber kadınlar, 1930 yılında belediye seçimlerine katılma, 1933 yılında muhtar seçme ve seçilme ve en son olarak 1934 yılında da milletvekili seçme ve seçilme hakkını elde etmişlerdir* (Özer, 2013, s. 131).

Türkiye'deki kadınlar birçok Avrupa ülkesinden daha önce seçme ve seçilme haklarını elde etmişlerdir. Kadın mücadelesi ilk defa Fransa ve İngiltere'de başlamış olmasına rağmen, bu ülkelerin oy haklarına kavuşmaları çok sonraları gerçekleşebilmiştir. Dünyadakine benzer olarak Türkiye'de de seçme ve seçilme hakkının kazanılmasında, kadın hakları için mücadele veren kadın hareketlerinin etkisi temel etkindir. Her ne kadar devlet politikası gereği bazı toplumsal değişikliklere gidilmiş olsa da, Cumhuriyet döneminde de kadınların siyasal hakları elde etme mücadelesine tanık olmaktayız.

Dünyada ilk defa kadınlara seçme ve seçilme hakkının, Yeni Zelanda tarafından verildiğini görmekteyiz. Sancar, "İngiltere'de kadınlar 1832 yılında oy hakkı talep etmiş, verdikleri dilekçeler dikkate alınmadığı gibi kadınların oy kullanmaları yasalar ile yasaklanmıştır" der. (Sancar, 2018, s. 29). İngiltere'de kadınlar 1919 yılında özel durumlarda oy kullanma hakkı elde etmiştir. Tam oy hakkını ise ancak 1928 yılında kavuşabilmiştir. Fransa'da ise kadınlar 1944 yılından sonra seçme ve seçilme haklarını alabilmişlerdir. Kadınlara seçme ve seçilme hakkını veren ilk Avrupa ülkesi ise Finlandiya'dır. Kadınlara seçme ve seçilme hakkını en son veren ülkenin ise Kuveyt olduğunu görmekteyiz.

Cumhuriyet döneminde kadınların kazandığı siyasal haklar sırasıyla şunlardır:

3.1.3.1. Kadınlara yerel yönetimlere katılma hakkının verilmesi

Özer, "kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkının 3 Nisan 1930 tarihinde kabul edilen Belediye Kanununun 23. ve 24. maddesine dayanarak kazanmışlardır" der (Özer, 2013, s. 141). Bu kanun, kadınlara verilen ilk siyasal hak olması bakımından önemlidir. Belediye seçimlerine katılma hakkının elde edilmesinde Türk Kadınlar Birliği ve Türk Ocakları'nın büyük çabası vardır. Bu hakların verilmesi sırasında, bazı kesimler ciddi eleştiriler yapmışken bazı kesimler ise olumlu bir tutumla süreci

desteklemişlerdir. Cumhuriyet Halk Fırkası Müfettişi Şinasi Paşa, bu siyasi haktan sonra kadınlardan CHP'ye üye olmalarını istemiştir ve Afet İnan CHP'de ilk üye kaydı alınan kişi olmuştur. Yalçın'ın belirttiği üzere, ilk Belediye Başkan Yardımcısı olan Zehra Hanım, Bursa Belediyesinde Başkan Yardımcılığına getirilmiştir (Yalçın, 2019, s. 70). Ayrıca Konya Belediye meclis azalığına ilk olarak getirilen Nuriye Cemal ve Nazime Kazım Hanımlar iken, Kastamonu ile Gümüşhane Şehir meclisine ilk seçilen üyeler Havva Hanım ve Nuriye Okaya'dır. İlk kadın Belediye Başkanı ise Artvin'in Yusufeli ilçesine bağlı Kılıçkaya beldesinde seçilen Sadiye Hanımdır. İl bazında ilk Belediye Başkanı ise 1950 yılında seçilen Mersin Belediye Başkanı Müfide İlhan olmuştur. 26 Ekim 1933'te kadınlara muhtarlık ve İhtiyar Heyetine seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. "Aydın'ın Çine ilçesine bağlı Karpuzlu nahiyesinin merkezi olan Demircidere köyünde Gül Hanım ilk kadın muhtar olarak seçilmiştir" (Yalçın, 2019, s. 71).

Kadınların siyasal hayatta ilk defa yer almaya başladığı yerel seçimlerde kadınların katılım oranlarına bakıldığında temsilin sınırlı olduğu görülmektedir. Sancar'ın belirttiği üzere, 1934'den başlayarak 2009 yılına kadar sadece 85 kadın belediye başkanı seçilmiştir (Sancar, 2018, s. 127).

Tablo 3.1: 29 Mart 2009 Tarihli Mahalli İdareler Seçim Sonuçları

Sıra No	Seçim Türü	Erkek	Kadın	Toplam
1	Belediye Başkanı Sayısı	2.922	26	2.948
2	Belediye Meclis Üyesi Sayısı	30.450	1.340	31.790
3	İl Genel Meclis Üyesi Sayısı	3.269	110	3.379
4	Köy Muhtarı Sayısı	34.210	65	34.275
5	Köy İhtiyar Meclisi Üyesi Sayısı	137.848	329	138.177
6	Mahalle Muhtar Sayısı	18.178	429	18.607
7	Mahalle İhtiyar Heyeti Üye Sayısı	71.174	1.409	72.583

	Toplam	298.051	3.708	301.759
--	--------	---------	-------	---------

Kaynak: (Örtlek & Tekelioğlu, 2013, s. 282).

Tablodan da anlaşılacağı üzere Türkiye’de kadınlar yerel yönetimlerde yeterli düzeyde yer alamamaktadır. 29 Mart 2009 tarihli seçim sonucuna baktığımızda belediye başkanı erkek sayısı 2.922 iken, kadın belediye başkanı sayısı sadece 26 ile sınırlı kalmıştır. Türkiye genelinde kadın belediye başkanı oranı %3 civarında olduğu görülmektedir. Belediye meclis üyesi ve il genel meclis üyesi kadın oranları içinde durum aynıdır. Türkiye’de yerel siyasete kadınların katılımlarının düşüklüğü, dünyadaki eğilimlerin tersine olduğu için çok çarpıcı ve açıklaması zor bir gerçekliktir (Sancar, 2018, s. 129).

3.1.3.3. Milletvekili seçme ve seçilme hakkı

Kadınların seçme ve seçilme hakkının yerelden genele doğru bir seyir izlediği görülmektedir. “Kadınlar süreci hızlandırmak için toplantılar düzenleyerek gösteriler yapıyordu. Nitekim bekleyen gelişme kısa süre sonra gerçekleşti. Başbakan İsmet İnönü’nün de içinde bulunduğu 192 milletvekilinin imzasını taşıyan 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun 10. ve 11. maddelerinin değiştirilmesine ilişkin kanun tasarısı, Cumhuriyet Halk Fırkası grubunda tartışıldıktan sonra Meclisin onayına sunuldu. Oylamaya katılan 258 milletvekilinin oy birliğiyle kabul ettiği 5 Aralık 1934 tarihli ve 2598 sayılı kanunla, kadınlar milletvekili seçme ve seçilme hakkını elde ettiler” (Yüceer, 2008, s. 143).

Kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkının tanınması, kadınlar arasında büyük bir sevinç uyandırdı ve bunu kutlamak isteyen kadınlar tarafından, Sultan Ahmet ve Taksim Meydanında birer miting düzenlendi. Yalçın, “Beyazıt ve Taksim meydanında yapılan mitingde Türk Kadınlar Birliği’nden Saadet Rifat, İffet Halim Oruz ve Nakiye Elgün birer konuşma yaptıklarını” belirtmektedir (Yalçın, 2019, s. 72). Ayrıca kadınlar Mustafa Kemal ve arkadaşlarına teşekkür etmek için meclise gitmişlerdir.

3.1.3.4. Meclise giren ilk kadınlar

Kadınlar ilk milletvekili seçimlerine 1935 yılında katılmışlardır. Cumhuriyet Halk Fırkasının tek parti olarak girdiği bu seçime kadınların büyük oranda katılımı ve ilgisinin olduğu görülmüştür. Kadınların ilk defa katıldığı bu genel seçimlere katılım ve ilginin bu denli büyük olması demokrasi tarihi açısından önemlidir. Tek partili dönemin 1935 tarihli milletvekili seçimlerinde, 18 kadın milletvekili meclise girmiştir. İlk milletvekili seçilen kadınların isimleri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 3.2: İlk Milletvekili Kadınlar ve Seçildikleri İller

TBMM 5. Dönem Kadın Milletvekilleri (1935-1939)	
Adı ve Soyadı	İli
Mebure Gönenç	Afyonkarahisar
Hatı (Satı) Çırpan	Ankara
Türkan Örs Baştuğ	Antalya
Sabiha Gökçül Erbay	Balıkesir
Şekibe İnel	Bursa
Benal Arıman	İzmir
Ferruh Güpgüp	Kayseri
Huriye Öniz Baha	Diyarbakır
Fatma Memik	Edirne
Nakiye Elgün	Erzurum
Fakihe Öymen	İstanbul
Bahire Bediz Morova Aydilek	Konya
Mihri Bektaş	Malatya
Esmâ Nayman	Seyhan

Meliha Ulaş	Samsun
Hatice Özgener	Çankırı
Sabiha Görkey	Sivas
Seniha Hızal	Trabzon

Kaynak: (Gökçimen, 2008, s. 24).

İlk milletvekili seçilmiş kadınların mesleklerine bakıldığında, genelde öğretmen oldukları görülmektedir. Türkiye’de öğretmenlik mesleğinin kadınlar için ilk kamusal meslek olması bunun nedeni olarak gösterilebilir. Türk kadınlarının öğretmenlik mesleğine adım atmaları, 1870 yılında açılan Dârülmuallimat ile olmuştur. İlk kadın milletvekillerinden Mebure Gönenc, Türkan Örs Baştuğ, Sabiha Gökçül Erbay, Hatice Özgener, Huriye Öniz Baha, Nakiye Elgün, Fakihe Öymen, Bahire Bediz Morova Aydılek, Mihri Bektaş, Meliha Ulaş, Esmâ Nayman, Sabiha Görkey ve Seniha Hızal mesleği öğretmen olan kadın vekillerimizdir. Gökçimen, *Hatı Çırpan ve Şekibe İnsel milletvekili seçilmeden önce çiftçilikle uğraştıklarını ve Fatma Memik’in de, tek doktor milletvekili olduğunu belirtir* (Gökçimen, 2008, s. 25). Benal Nevzat Arıman ise yazardır ve sosyal, edebi ve kadınlarla ilgili konularda birçok gazetede yazılar yazmış, konferanslar vermiştir. (Gökçimen, 2008, s. 25).

Türk kadınlarının birçok Avrupa ülkesinden önce siyasi haklar kazanması Batılı feministler arasında şaşkınlığa neden olmuş, bu durum Avrupalı feministlerin takdirinin kazanılması ile sonuçlanmıştır. Türk Kadınlar Birliği, 10 Mayıs 1935 yılında kongre düzenlemiştir. Toprak, “*Kongreyi Birlik başkanı Latife Hanım açmış, Aliye Esad hazırlanmış olan raporu okumuştur*” der (Toprak, 2015, s. 503). Rapor oy birliğiyle onaylandıktan sonra Birlik başkanı kürsüye gelerek konuşmasını yapmıştır. Bu konuşmada birliğin fesih kararı şu cümlelerle açıklanmıştır:

“On iki seneden beri çalışıyoruz. Birliğimiz bu müddet içinde birçok işler başardı. Artık Kadınlar bütün haklarına kavuşmuştur. Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuz artık bu yolda çalışacak Birliğin devamına lüzum bırakmamış ve kadınlarımızın ayrıca bir teşekkül halinde çalışmasına sebep kalmamıştır. Bunun için Birliğin kapanmasını teklif ederim İsteyen arkadaşlar diğer hayır cemiyetlerinde çalışabilirler” (Toprak,

2015, s. 503) . Başkanın fesih etme kararı, birlik üyelerinin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir.

3.2. Çok Partili Döneme Geçişte Kadınların Siyasal Konumu (1950-1960)

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde çok partili yaşama geçişin sağlanmasına yönelik birkaç deneme yapılmış, ancak bu denemeler sonuçsuz kalmıştır. Uzun süren çabalar neticesinde Türkiye Cumhuriyeti çok partili yaşama 1945 yılında Milli Kalkınma Partisinin kurulması ile adım atabilmiştir. 1946 yılında kurulan Demokrat Partinin de katıldığı 1946 seçimlerinin yapılması ile fiili geçiş gerçekleşebilmiştir. Demokrat Partinin kurucu üyeleri Cumhuriyet Halk Partisinin vekilleridir.

Siyasetin demokratikleşme sürecinin sancılı geçtiği bu dönemde kadınların siyasetteki konumunda bir gerilemenin söz konusudur. “1950 seçimleri neticesinde milletvekili olarak meclise girmeye hak kazan sadece üç kadın milletvekili vardır. Bunlardan ilki Demokrat Parti İstanbul Milletvekili Hatice Nazlı Tlabar’dır. İkincisi bağımsız milletvekili Halide Edip Adıvar, üçüncüsü de 1943’te Kastamonu Milletvekili seçilen, 8 ve 9.dönem Kars milletvekili olarak meclise giren Tazer Taşkiran’dır” (Topçu, 2019, s. 147). 1950 seçimlerinde meclise giren kadın milletvekilleri arasında yer alan Halide Edip Adıvar Demokrat Parti listesinden bağımsız İzmir milletvekili olarak aday olmuştur. Halide Edip, II. Meşrutiyet ile başlayıp, Kurtuluş Savaşı ile devam eden Türk siyasal hayatında kadın hakları mücadelesinde önemli bir yere sahip olan kadın vekil olarak bu seçimde meclisteki yerini almıştır. Hatice Nazlı Tlabar ise 1950 yılı seçimlerinde Demokrat Partinin tek kadın milletvekili olarak seçilmiştir. 1960 Darbesi sonrasında oda diğer erkek milletvekili arkadaşları gibi yargılanarak cezalandırılmıştır. “Uluslararası ilişkiler konusunda mecliste aktif bir görüntü çizen Tlabar, Vatikan Devletiyle o zaman henüz kurulmamış ilişkiler nedeniyle hükûmeti eleştirmiş ve dünyanın teveccüh gösterdiği bu küçük devlete Türkiye’nin de el uzatarak dostane ilişkiler geliştirmesini salık vermiştir. Kıbrıs meselesinde Türk ve Yunan devletlerinin elbirliğiyle bu konuyu çözmesi gerektiği konusundaki konuşmalar yapmıştır. Başka bir açıklamasında Milli Eğitim Bakanlığında UNESCO’ya verilen yıllık bağışların ne kadar iyi değerlendirildiğinin ve ne ölçüde Türkiye’ye fayda sağladığının incelenmesini istemiştir” (Genç, 2018, s. 40). Tlabar’ın Demokrat Parti içindeki girişimlerinde kendi partisinden çok muhalefet partisi tarafından destek aldığı görülmektedir. Özellikle

Tlabar'ın, çarşafın yasaklanacağı şeklinde algılanan kanun teklifi, İslamcı politikalar yürüten Demokrat Parti tarafından iptal edilmiştir. Türk Kadınlar Birliği tarafından sahiplenilen Tlabar, muhalefetin gizli adayı olmak ile suçlanmıştır. Bu tutumundan dolayı Türk Kadınlar Birliği'nin, kadınların özgürleşmesinin önündeki engellemelere karşı bir tutum geliştirdiği ve hiçbir partinin kararlarına taraf olmadığı sonucuna varılabilir. Aynı zamanda Türk Kadınlar Birliği'nin kadın haklarından taviz vermedikleri ve siyasi güç olarak önemli bir yere sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Genç'in belirttiği üzere, “*Türk Kadınlar Birliği'nin Tlabar başkanlığında ülkemize kazandırdığı, günümüze kadar uygulanan bir gelenek de, Mayıs ayının ikinci Pazar günü kutlanan Anneler Günüdür ve bu özel gün ilk defa 1955 yılında kutlanmaya başlanmıştır*” (Genç, 2018, s. 41). Yine Tlabar, Türk Kadınlar Birliğiyle birlikte, kadınlar için okuma yazma seferberliğini başlatmış, halk tarafından bu durum olumlu karşılanmıştır. Tlabar ile Türk Kadınlar Birliğinin iktidarın kadın politikalarına karşı birlikte hareket ettiklerini, bu dönemdeki faaliyetleriyle kadın hareketlerinin siyasetten bağımsız bir dil kullandıklarını ve kadın hakları için eşitlik mücadelesi verdiklerini söylemek mümkündür. Tlabar, eşine zor rastlanacak parti üstü birikim ve mücadelesiyle, günümüzde dahi izlerini görebildiğimiz önemli politik kazanımlar gerçekleştirmiştir.

Tezer Taşkiran ise birbirinden farklı birçok konuda mecliste aktif olarak siyasete katılmıştır. *Kadın ve çocuk hakları hakkında önemli çalışmalar yaptı* (Aslan, 2019, s. 42). Taşkiran, Emekli Sandığı Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi teklifinde bulunmuştur. Hemşirelik Kanunu görüşmelerinde ise kanunun eksikliklerinin giderilmesine çalışmıştır. Taşkiran'ın ele aldığı diğer bir konu da ise köy çocuklarının mecburi eğitim yaşının 16'dan 14'e düşürülmesi teklifidir. Köy şartlarında okuyan çocukların o yaşa gelinceye kadar zaten velileri tarafından okuldan almalarını gerekçe olarak göstermiştir. Ayrıca, meclis konuşmalarında, kadın erkek ayrımcılığı yapılmaması gerektiği konusu, Taşkiran'ın sıkça dile getirdiği başka bir konu olmuştur.

1950-1960 döneminde Meclise kadın milletvekillerinin katılım oranları değerlendirildiğinde, erken Cumhuriyet döneminin daha gerisinde olduğunu görülmektedir. Buna rağmen bu dönemdeki kadın milletvekillerinin girişimlerine bakıldığında, kadın hakları ve özgürlüğü açısından nitelikli bir etki sağladıkları gözlemlenebilir. Aynı zamanda Türk Kadınlar Birliği faaliyetleri kapsamında,

toplumsal eşitlik amacıyla üstlenilen görevlerin, kadın hareketlerinin siyasetteki etkinliği açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Genel anlamda Demokrat Partinin kadın politikalarına bakıldığında ise, kadın derneklerinin kendi kontrollerinde faaliyetlerini sürdürmelerini arzuladıkları anlaşılmaktadır. DP, ABD ile ilişkilerinin bozulmaması için kadın derneklerinin sosyalist akımların etkisinde kalmaması adına tedbirler almıştır. Bu konuda Yıldız, “*Bakanlar Kurulu’nun 30.12.1952 tarihli kararıyla ‘Enternasyonal Demokratik Kadınlar Federasyonu’na ait her türlü yayın ve eserlerin, Türkiye’ye sokulmasının ve dağıtılmasının yasaklandığı görülmektedir*” der (Aydın & Yıldız, 2017, s. 59). Dönemin ABD Büyükelçisi Selim Sarper, New York’da gerçekleştirilen Birleşmiş Milletlerin VII. Genel kurul toplantısında Türkiye’yi temsilen ‘*Kadınların Siyasal Haklarına İlişkin Müteallik Sözleşmesini*’ imzalamıştır. Böylece kadınlar ve erkekler arasında siyasi bir eşitliğin sağlanacağı düşünülmüştür.

1950-1960 yılları arasında ülkeyi yöneten Demokrat Partinin birçok alanda gerçekleştirdiği politikalar, ülke siyasetinde de etkili olmuştur. DP’nin iktidar olduğu ilk dönemlerde kadınlara yönelik bazı politikalar geliştirdiği görülür. Özellikle eğitim alanında yapılan reformlar, okul sayılarındaki artış ve kız çocuklarını okula göndermeyen velilere para ve hapis cezası gibi caydırıcı önlemler, eğitim seviyesinin yükseltilmesi açısından önemlidir. Ancak iktidarda olan Demokrat Parti, tüm bu reformları gerçekleştirirken, kendi dünya görüşü doğrultusunda hareket etmiştir. Bu dönemde yapılan bazı değişikliklerle, dini eğitim zorunlu hale getirilmiş, kızlar imam hatip liselerinde eğitim almaya başlamıştır. Yine bu dönemde Köy Enstitüleri kapatılmış, yerine öğretmen okulları açılmıştır. Siyasi alanda ise, kadınların önemli bir nicelikte olmadığı görülmektedir. 1939 seçimlerinde kadın milletvekili sayısı 18 iken, 1950 seçimlerinde ancak 3 kadın TBMM’de vekil olabilme hakkını elde edebilmiştir. 1957 seçimlerinde bu sayı 8’e çıkmıştır. Bu dönemdeki kadın milletvekillerin daha çok kadın sorunlarına ilişkin konulara değindikleri görülmektedir. Demokrat Partinin dini perspektif ile ülke siyasetine yön verdiği, bu nedenle kadınların sosyal ve siyasal yaşamda eskiye oranla gerilediği tartışmaları günümüzde hala geçerliliğini korumaktadır.

Kadınların 1950-1960 genel demografik ve sosyal durumuna bakılacak olursa okuma-yazma oranı 1950’de %19,45, 1960 yılında ise ancak %24,84 olmuştur (Aydın & Yıldız, 2017, s. 55). Kadınların siyasete katılım oranlarına ise yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakılınca, Türkiye toplumu ciddi bir örgütlenme

sorunu yaşamaktadır denilebilir. DP, kadın hakları ve kadınların toplumsal statüsü konusunda muhafazakâr bir tutum içerisinde olduğu için, bu durum toplum davranışlarına da yansımaktadır. Onur'a göre; “*Bu dönemde köyde kızların okula gönderilmemesine karşı da hoşgörüyle yaklaşmıştır*” (Onur, 2019, s. 12) Yine bu dönemdeki kadın hareketleri incelendiğinde, Türk Kadınlar Birliği faaliyetlerinin siyasal faaliyetlerden çok, sosyal hizmetler anlayışında oldukları görülmektedir. Bu durumun nedeni olarak Demokratik Partinin kadın derneklerini kendi kontrollerinde olmasını istemesi gösterilebilir. Ayrıca DP kadın derneklerinin sosyalist hareketler ile iletişimde olmasını önleyen tedbir aldığı için, bu dönemde kadın örgütlenmeleri zayıf kalmıştır.

3.3. 1960-1980 Arası Dönemde Kadının Siyasetteki Konumu ve Kadın Hareketlerinin Siyasete Etkisi

1960- 1980 arası dönem Türkiye’de, askeri müdahalelerin en yoğun yaşandığı dönemdir. Bu dönemdeki siyasi yöneticiler toplumsal sorunlara karşı çözümü darbeler yoluyla gerçekleştirmeye çalışmışlardır. 27 Mayıs 1960 Darbesi sonucunda Demokrat Parti dönemi sona ermiştir.

Ateş’e göre; “1950’li yıllara kadar olan süreçte çok partili siyasal yaşama ilk defa geçilmiş olmasına rağmen, dönemin iktidarı olan Demokrat Partinin, kadın sorunlarına karşı demokratik çözümleri gerçekleştirmediği görülmektedir. 1954 seçimlerinden önce DP tarafından Kadın Kolu kurulmuştur. Ancak Kadın Kolunun kuruluş amacı kadınların siyasal alana dâhil etmek değil kadınların oylarını alabilmektedir” (Ateş, 2018, s. 86). 1961 Anayasası ile demokrasiye dönme çabaları tekrar başlamış, TBMM, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olmak üzere iki kamaradan oluşturulmuştur. Senatör seçimlerinde 40 yaş ve Yükseköğretim mezunu olma şartı getirilmiştir. Siyasal alanda yapılan değişiklikler neticesinde birçok yenilikler getirilmiştir. Demokrasi ve özgürlük çabaları, yeni partilerin kurulmasının önünü açmıştır. Ancak kadınların yine bu dönemde de, siyasetin dışında tutulmaya çalışıldığı görülmektedir. Partilerin kadın aday oranlarına bakıldığında, sayının az olması bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Tablo 3.3: Kadın Milletvekillerinin Meclisteki Dağılımı

Seçim Dönemleri	Kadın Vekil Sayısı		Kadın Milletvekillerinin Parlamentodaki Oranı (%)
1935-1939	18		4.5
1939-1943	15		3.7
1943-1946	16		3.7
1946-1950	9		1.9
1950-1954	3		0.6
1954-1957	4		0.7
1957-1960	7		1.1
1961-1965	Meclis 3	Senato 2	0.8
1965- 1969	8	3	1.8
1969–1973	5	3	1.3
1973 – 1977	6	3	1.5
1977 – 1980	4	3	1.4
1983 – 1986	12		2.93
1987 – 1991	6		1.34
1991 – 1995	8		1.77
1995- 1999	13		2.16
1999-2002	22		4.3
2002-	24		4.4

Kaynak: (Yaraman & Minibaş, 1996: 55-56, akt. Deniz, 2007, s. 5).

Kadın milletvekillerinin oranları değerlendirildiğinde en büyük oranın çok partili döneme göre daha Türkiye'nin kuruluş döneminde gerçekleştiği görmekteyiz. Deniz'e göre; "1961 Anayasası daha özgürlükçü, daha geniş demokratik haklarla parti sayısını arttırmıştı. Ancak parti sayısındaki artışa rağmen, kadın adayların sayısında artış olmamıştır" (Deniz, 2009, s. 6). 1965 Seçimlerinde kadın milletvekilleri sayısındaki az da olsa artışın nedeni Milli Bakıye sisteminin uygulanmış olmasıdır. Behice Boran (TİP), Sevinç Düşünsel (YTP) ve Nermin Neftçi (CHP) bu uygulama sayesinde milletvekilliği kazanmıştır. Ateş'in belirttiği üzere; "Senatör kadın aday sayılarının az olmakla birlikte bu az sayıda kadının da senator seçilememesi sonucunda 1961-1965 seçim döneminde 2 kadın senator, 1965-1969 seçim döneminde 3 kadın senator, 1969-1973 seçim döneminde 3 kadın senator, 1973-1977 seçim döneminde 3, 1977-1980 seçim döneminde de 3 kadın senator mecliste yer almıştır" (Ateş, 2018, s. 89). Kadın senator sayısının az olma sebebi yükseköğretim şartının mevcudiyetidir. Türkiye Cumhuriyetinin ilk kadın senatorü Nüzhet Toydemir Gökdoğan'dır. Kendisi aynı zamanda ilk kadın astronom ve ilk kadın dekanıdır. Sancar, Türkiye'nin ilk kadın bakanı Nermin Neftçi olduğunu (Kültür Bakanlığı) ve aynı zamanda kendisinin TBMM Başkanvekilliği yapan ilk kadın olduğunu belirtmektedir (Sancar, 2018, s. 86). "İkinci kadın bakan olarak Türkan Akyol, 1971 yılında seçimle değil, göreve atama yoluyla gelmiştir Akyol I. Erim Hükümeti döneminde parlamento dışından Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olarak atanmıştır. Seçilerek meclise giren ve bakan olan ilk kadın milletvekili ise İmren Aykut'tur" (Sancar, 2018, s. 86). Bu dönemde Behice Boran dışında tüm siyasal parti başkanlarının erkek olması, siyaset anlayışının patriyarkal yapıda olduğunu kanıtlar niteliktedir.

1969 yılında iktidara gelen Adalet Partisinin de, kadınlara yönelik politikalar geliştiremediği görülür. AP'nin programında kadınlar için sadece aile içindeki görevleri ele alınmıştır. Adalet Partisinin de Demokrat Parti gibi, kadın konusuna muhafazakâr ve geleneksel bir anlayışla yaklaşmaktadır. Kadın konularının aile içinde ele alınması gerektiğini düşünen Adalet Partisinin bu siyasal anlayışı, kadınların ikincil konumda kalmasını adeta pekiştirmiştir. Devletin kadın haklarına yönelik bu tutumu uzun süre siyasi ortamda etkisini sürdürmüştür.

Kadınlar yeniden parti kurma girişimlerinde bulunmuş ve 17 Kasım 1972'de Türkiye Ulusal Kadınlar Partisini kurmuşlardır. Ancak 1972 seçimlerine katılamamışlardır. Bu dönemde kadınların siyasal yaşama kendi partilerini kurarak

girmeye çalıştıkları görülmektedir. Bunun tercih edilme nedeni, siyasi partilerdeki erkek egemen anlayışın, kadınların siyasete girmesine sıcak bakmamasından ileri gelmektedir. 1974'te kurulan CHP- Milli Selamet Partisi (MSP) koalisyon hükümetinde (37. Hükümet) sosyal devlet ilkesinin benimsendiği ve bu ilkeye uygun politikalar oluşturmaya çalışacağını belirtmesine rağmen yine kadın konusuna direkt bir atıf yapılmamıştır (Arslan Ş. A., 2017, s. 416). Süleyman Demirel tarafından kurulan Milliyetçi Cephe, kazandığı 39. Hükümetin programında ilk defa kadın çalışanların sorununa yer vermiş, ancak 41. hükümetin programına kadın konusunu dâhil etmemiştir. 43. hükümette ise dul ve çocuklu kadınlara maaş verilmesi konusunda oldukça sınırlı bir kapsamda kadınlara ilişkin bir düzenleme yapılmıştır (Arslan Ş. A., 2017, s. 416).

1960-80 Döneminde iktidara gelen tüm siyasi partilerin, kadınlar konusunda bütüncül bir politika ortaya koyamadıkları görülmektedir. Siyasi partilerin hükümet programları incelendiğinde, kadın konusunun aile içinde değerlendirildiğini, kadın kimliğinin eski geleneksel yapısına yeniden döndürülmeye çalışıldığı görülmektedir.

1961 Anayasasının, demokratik kavramlara vurgu yapması, sosyal adaleti sağlaması, temel hak ve özgürlükleri güvenceye alması, adalete dayalı bir devlet modeli benimsemesi, sivil toplum örgütlerine uygun bir ortam sağlamaktadır. 1961 Anayasasının sosyal ve siyasal özgürlükleri, hukuksal çerçevede uygulama alanı bulduğu için toplumda bu dönemde bir demokrasi kültürü oluşturulmuştur. Yaşanan bu özgür ortamda toplumun sivil ve siyasal örgütlenmelerde etkin ve aktif olarak yer aldıkları görülmektedir. Tek partili dönemin ardından da etkin faaliyet gösteren Türk Kadınlar Birliği, çeşitli alanlarda yaşanan kadın sorunlarına değinmiş, ancak daha çok hayırseverlik temelinde çalışmalar yürütmüştür. 1970'in ortalarına doğru İlerici Kadınlar Derneği (İKD) kadınların toplumsal birer aktör ve birey olmasına yönelik girişimleriyle öne çıkmıştır. Bu şekilde toplumda değişim ve dönüşüm yaratmayı hedeflemiştir. Aktan'a göre, "*İKD, 15 bin üyesi ve 33 şubesiyle Türkiye çapında siyasi partilerdeki kadınların politika üretmelerine ön ayak olmuştur*" (Aktan, et al., 2011, s. 108).

1970'lerde solun etkinliğinin atması üzerine, kadın sorunu sıkça dile getirilen konuların başında yerini almıştır. Sosyalist anlayışa göre, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin temelinde gelenek ve görenekler, dinsel etkiler, baskılar ve buna bağlı olarak kadınların eğitimsiz bırakılması yatmaktadır. Çalışan kadınlardan ise hem iş

yerinde hem de evde çalışması beklenilmekte, kadın iki ağır yükün altında iyice ezilmektedir. Bu dönemdeki sosyalist örgütlerin toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine eleştirel baktığını anlamaktayız. Bu dönemde TKP örgütlenme faaliyetlerine hız vermiştir. “TKP bu kapsamda memurlar, öğretmenler, üniversite öğrencileri, kadınlar gibi farklı kesimleri parti çizgisine yakın demokratik kitle örgütlerinde bir araya getirme çalışmalarına başlar. Bu demokratik kitle örgütlerinden biri ise 3 Haziran 1975’te kurulan İKD olacaktır” (Akkaya, 2018, s. 69). İKD kadınlar ve erkekler arasında eşit ücret, tüm işyerlerinde kreş ve emzirme odalarının bulunması, doğum izinlerinin uzatılması ve kadınlara 20 yıl çalışma ardından emeklilik hakkı gibi talepleri siyasal gündeme taşımıştır. Ancak İKD feminist hareketi ve kadın meselesini kadın-erkek meselesine indirgemekle, kadınları erkeklere benzetmeye çalışmakla ve sol güçlerin mücadelesinden uzak, burjuvari davranmakla eleştirilerin odağına konulmuştur. Ayrıca İKD’nin örgütlenme ve propaganda aracı olan Kadınların Sesi dergisi, kadınların sosyal ve siyasal hakları üzerinde daha etkili ve belirleyici bir çizgide yazılar yazmak yerine, yemek tarifleri, biçki, dikiş ve nakış, ev işleri gibi konularda yazılar yayımlamış oldukları görülmektedir.

3.5. 1980 Sonrası Türkiye’de Feminist Uyanış: II. Dalga Feminizm

Türkiye’de özellikle 1980 İhtilali ile önemli derecede zayıflayan sivil toplum örgütlenmelerinin sayısının, ihtilalin etkileri azaldıkça, zamanla artmaya başladığını görmekteyiz. Bu dönemdeki kadın hareketleri, geleneksel kural ve düşünce yapısını temelinden sarsmayı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldıracak zihinsel devrimi gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla başlattıkları pek çok girişimin, toplumun önemli bir kesiminde etki bıraktığı görülür. Bu anlamıyla 1980 sonrası dönem Türkiye için II. Dalga Feminizmin başlangıcı kabul edilmektedir.

1982’de YAZKO (Yazar ve Çevirmenler Kooperatifi) tarafından düzenlenen sempozyumda, feminizm resmen bir ideoloji olarak savunulmuştur ve feminizm ideolojisi bağlamında kadın hareketi mücadelesi, önemli ölçüde güç olmayı başarmıştır. 1983’te YAZKO’nun çıkardığı *Somut dergisinin cinsiyetçiliğe karşı duyarlılığı önemlidir* (Gökhan, 2020, s. 54). Batıda özel olan politiktir söylemi artık 1980’ler ile birlikte, Türkiye’ye de girmiş oldu. 1980 Darbesi ardından Türkiye’de sosyal ve politik atmosferin, ağır bir baskı altına girmiş olmasına rağmen kadın feminist aydın ve yazarlar birlikte önemli oranda güç olmayı başarmışlardır. Ancak,

1961 Anayasası ile sağlanmaya çalışılan özgür ortam 1982 Anayasası ile tekrar sınırlandırılmıştır. Buna rağmen bu dönemden sonra da kadın hak ve özgürlük arayışları artarak devam etmiştir. Özellikle 1983 yılından itibaren Türkiye de demokrasinin gelişmeye başlaması üzerine, feminist kadın hareketleri daha da aktif olarak faaliyetlerine hız vermiştir. 1980’lerde ilk feminist düşünce oluşumları Ankara ve İstanbul’daki sol görüşten yazar, akademisyen, gazeteci, üniversite öğrencisi, aydın kadınların başlattığı bilinç yükseltmeye yönelik ev toplantılar gerçekleştirilmeye devam etmiştir. *1970’li yılların politik ortamında aktif yer almış sol gelenekten gelen kadınlar cinsiyetçi ayrımcılığı sorgulamışlardır* (Gökhan, 2020, s. 50).

Türkiye’de İkinci Dalga feminist hareket, eylem odaklıdır ve devletin kadınlar için tanımladığı kültürün aksine değişimlere açık, aktif bir oluşum olma yolunda ilerlemiştir. İkinci dalga feminist harekette İslamcı, radikal, liberal, kültürel birçok kimliği bir arada görmek mümkündür. Farklı düşünceleri barındıran İkinci dalga feminist hareketin, kadın hak ve özgürlükleri açısından ve her türlü toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı önemli bir duyarlılık yaratmaya çalıştıklarını görmekteyiz. İkinci dalga feminist hareket hem dünyada hem de Türkiye’de etkili bir biçimde gelişme kaydetmiştir. İkinci dalga feminist hareketin çıkış noktası, kadınların toplumdaki konumunun yeniden yapılandırılmasına ve özel alana sıkışmış kadınların kamusal alanın bir parçası olmasına yöneliktir. Dalaman’a göre, ortaya çıkan bağımsız feminist hareket, yasal haklarla yetinmeyen, Kemalizm ile yaratılan kadın- erkek eşitliğinin gerçekleştiği yanılmasına itiraz eden ve radikal, köktenci taleplerle ortaya çıkan, Sevgi Çubukçu’nun deyiimiyle tam bir isyan hareketi olmuştur (Dalaman, 2020, s. 121). 14 Ekim 1985 tarihinde BM (Birleşmiş Milletler) ‘*Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesini*’ (CEDAW) onaylamış, bu uluslararası sözleşmenin ardından ilk kitlesel feminist hareket olarak kabul edilen, 7000 bin imzalı Kadınlar Dilekçesi, kadın eylemlerinin kurumsallaşmasını sağlamıştır. Türkiye’de bu konuda ilk kurumsal örnek, 1987’de kurulan İstanbul merkezli ‘*Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği*’ (AKKD) olmuştur.

Bu dönemde Çankırı’da, şiddet gördüğü gerekçesiyle boşanmak isteyen kadına, hâkimin ‘*Kadının karnından sıpayı, sırtından sopayı eksik etmeyeceksin*’ demesi üzerine kadınlar tepki göstermiş, İstanbul’da ‘*Dayağa Karşı Dayanışma*’ mitingi düzenlemiştir. Bu mitinge yaklaşık 2500 kadın katılım göstermiştir. Yine 1987 yılında ‘*Dayağa Karşı Kampanya*’ açılımla kadınlar tarafından aile içi şiddete ilk kez

sistematik bir şekilde karşı çıkılmış ve ilk kitlesel miting gerçekleştirilmiştir (Gökhan, 2020, s. 54). Bu dönemde İstanbul, Ankara ve İzmir de kadınlar, kongreler düzenlemişler ve bu mitinglerin hemen ardından ‘Kadınların Kurtuluş Bildirgesini’ yayımlamışlardır. Kamusal alanın ilgisini çekmeyi başaran ve diğer sivil toplum kuruluşlarının da toplantılarla desteklediği kadın eylemleri, ‘Perşembe Grubunun’ doğmasına da yol açtığını belirtmek gerekir. Bu grup, daha sonra ancak 12 sayı yayımlayabilen ‘Yeter’ dergisini alternatif medya aracı olarak çıkarmıştır (Karagöz, 2008, s. 178). Perşembe Grubunun 11-12 Şubat 1989 tarihli Feminist Hafta sonu toplantıları önemlidir. 1980’den sonra gelişen feminist hareketin daha çok kampanya, miting, kongreler ve sokak eylemleriyle seslerini duyurmaya çalıştıkları görülür. Ancak feminist hareketin 1990’lı yıllar ile birlikte kurumsallaştıklarını görmekteyiz. Buna en iyi örnek, 1989 yılında ilk kadın kütüphanesinin açılması gösterilebilir. Yine açılan kadın sığınma evleri ile kadınların şiddet ve baskıdan kurtarılması amaçlanmıştır. Dalaman’a göre; “Kadın hareketi içinde faaliyet alanını doğuran kadına karşı şiddetle mücadele olarak belirleyen bir kurum olarak Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı ortaya çıkmıştır” (Dalaman, 2020, s. 123).

1997’de kabul edilen Soyadı Kanunundaki değişiklik, II. Dalga Feminist ideolojinin kazanımlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu kanunla birlikte kadınlar artık kocasının soyadı ile birlikte kendi soyadlarını kullanabilme hakkını kazanmıştır. 1 Ocak 2003 yılında yürürlüğe giren yeni Medeni Kanun ile aile hayatında kadın-erkek eşitliği kabul edilmiş; aile reisliği ibaresi kaldırılmış, eşler eşit hak ve yükümlülükler sahip kılınmış, evlilik birliği içinde edinilmiş malların paylaşımı esas alınmıştır. Yine yürürlüğe giren İş Yasası, iş yaşamında kadın-erkek eşitliği ve kadın çalışanların haklarının korunmasına yönelik bir kanundur (Gökhan, 2020, s. 55).

1980’li yıllarda Türkiye’de Kemalist feminizm, İslamcı feminizm, radikal ve sosyalist feminizm, Kürt feminizmi gibi pek çok feminist grup ve görüş varlık göstermiştir. Bu çeşitlilik, feminizme kapsayıcı bir nitelik kazandırmıştır. Bu dönemde yayımlanan Kaktüs, Feminist adlı dergiler, tüm kadın hareketlerinin temel sorunlarını gündeme getirmeye çalışmışlardır. Türkiye’de, kadın hareketlerinin girişimleri sonucu, birçok yasada kadınlar lehine önemli gelişmeler sağlanmıştır. Örneğin; 1985’te nüfus planlaması konusunda değişiklikler yapılarak, 10 haftaya kadar olan gebeliklerde kadınlara kürtaj hakkı tanınmıştır (Karagöz, 2008, s. 180). 1986 yılında

İmren Aykut, ilk kadın bakan olarak siyasetteki yerini almıştır (Çalışma Bakanı). Karagöz, “1987 de Devlet Planlama Teşkilatı bünyesinde Kadına Yönelik Politikaları Danışma Kurulu, 1988 yılında Çalışma Bakanlığında bir Kadın Birimi, 1989 da İstanbul Üniversitesinde Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezlerinin ilki kurulduğunu” belirtmektedir (Karagöz, 2008, s. 180).

3.4. 1990’dan Günümüze Kadar Geçen Dönemde Kadınların Siyasetteki Konumu ve Kadın Hareketi

Karagöz, “1990’lı yıllara genel olarak baktığımızda, kadın hareketi tarihinde, somut olarak ulaşılan yüksek bir başarı tablosu ile karşılaşyoruz” der (Karagöz, 2008, s. 182). Bu durumun başlıca nedeni 1990 yılından önce Türkiye’de önemli toplumsal ve siyasal değişimlerin olması ve bunun sonucunda feminist söylemlerin yaygınlaşması gösterilmektedir. Geçmişten günümüze kadar kadınlar, faaliyetlerini dernekler aracılığıyla gerçekleştirirken, 1990’lı yıllar ile birlikte artık kadın mücadelesini yürüten örgütlenmelerin yer almaya başladığını görmekteyiz. “Bağımsız ve feminist hattını her zaman korumaya çalışan ve artık Türkiye’nin belki de en dinamik sivil hareketini oluşturan kadın örgütleri, 2000’lerden sonra, aile içi şiddet konusu dışında, kadınların eğitime, siyasete, çalışma hayatına, akademik hayata katılımını zorlamaya ve haklarını elde etmeye dönük daha güçlü çıkışlar yaptı” (Aktan, et al., 2011, s. 109). Yeni feminist söylemler, toplumsal yapının yeniden oluşturulma aşamasında etkili olmaya başlamıştır. Kadın meseleleri artık sadece kadınların değil devlet politikalarının bir meselesi haline gelmiştir.

12 Eylül ile birlikte devlet, toplum ile devlet arasında köprü işlevi gören birçok kurumu devre dışı bırakmıştır. Siyasi partiler, dernekler, sendikaların tümüne son verilmişti. Getirilen bu yasakların toplumu derinden etkilediği görülmektedir. Yaşanan bu olumsuz gelişmelerden sonra, kadın kimliğinin kurumsallaşması, hem toplumsal hem de bireysel anlamda özgürlüğün sağlanmasına yeniden bir köprü vazifesi oluşturmaktadır. Batılı devletlerde meydana gelen feminist hareketliliğin, gecikmeli de olsa Türkiye’de 1990’lı yıllara rastlaması, kadınların demokratik taleplerinde gecikmeye neden olmuş, ancak Türkiye’ye yansımaları gecikmemiştir. Askeri yönetimin yarattığı siyasi boşluk nedeniyle, sağ ve sol gruplardan bağımsız olarak hareket eden feminist hareket, siyasetin yeniden tanımlanmasına çalıştığı görülmektedir. Bu hareket içinde yer alan bu kadınların, iyi eğitilmiş yazar, sanatçı ve

gazetecilerden oluşan ve metropollerde örgütlenen dinamik, sert, eleştirel ve sorgulayıcı kişiler olması, toplumsal açıdan yaşanacak bir ivmenin habercisi gibidir. 1980 sonrası 2. dalga kadın hareketinin Türkiye’de gelişmeye başlaması ile kendi söylemsel alanını oluşturabilmesi 1990’lı yıllarda kurumsallaşma, devlet politikalarını dönüştürme ve yasal değişiklikler açısından bakıldığında demokratikleşme noktasında yadsınamaz önemi haiz görülmektedir (Yılmaz, 2006, s. 79). Tüm bu gelişmeler 1990’lı yıllar ile birlikte feminist hareketin kurumlaşmasına yol açmıştır. Bu dönemle beraber feminist, sokak söylemlerinin yerini, taleplerini gerekli mercilere aktarabilen, saygınlığa sahip yapılar almıştır. “1990 yılında kurulan “Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı” bu iki kurumsal düzeyi birlikte gösteren iyi bir örnektir. “Dayağa Hayır!” kampanyası sırasında oluşturulan birlikteliğin devamı ve sorunun çözümü niteliğinde bir kurumsallaşmaya gitmek amacıyla kadın danışma merkezleri ve kadın sığınağı kurmak için harekete geçilmiştir” (Yılmaz, 2006, s. 93).

Kadın hareketlerinin kurumsallaşması neticesinde, kadınların toplumsal ve siyasal gelişmelerde yeni bakış açıları yaratmaya başladıkları görülmektedir. Türkiye’de kadınların kamu yaşamında yer almalarına çalışan, kendini demokratik ve laik bir örgüt olarak tanımlayan ÇYDD (Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği) ile 1997’de kurulan KA-DER (Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği), dönemin kurumsallaşan ve karar mekanizmalarını etkileyen önemli kuruluşlar olması bakımından önemlidir. *KA-DER siyasetin cinsiyetini değiştirmek gibi bir hedefle hareket etmektedir* (Yılmaz, 2006, s. 97). KA-DER kadınların siyasette aktif olarak yer almasına çalışmaktadır. Dernek, kendini siyasal partilerden bağımsız olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle tüm siyasal partilerde yer alan kadınlara açıktır. Dernek çok sayıda kadının siyasette yer almasını hedeflemektedir. Kadınların siyasette daha fazla yer almasının önemine vurgu yapan dernek, siyasette cinsiyet eşitliğini savunmaktadır. KA-DER’in, kadınların siyasal katılım kriterleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 3.4: KA-DER Ankara Siyasal Partilerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini İzleme Kriterleri

KA-DER Ankara Siyasal Partilerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini İzleme Kriterleri
▪ Parti belgelerinde cinsler arası eşitlik konusundaki uluslararası sözleşmelere yer verilmesi.
▪ Program ve tüzükte toplumsal cinsiyet eşitliği/ kadın erkek eşitliğinin partinin temel değerlerinden biri olarak benimsenmesi.
▪ Toplumsal cinsiyet eşitliğinin öncelikli konular arasında olması ve bu konuda politikaların uygulanıyor olması,
▪ Partinin kadın kolları/kadın meclisleri/kadın komisyonları gibi örgütlenmelerinin olması ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak üzere faaliyet göstermesi; özerk olması; bu yapıların önerilerinin, parti politikalarının ve en üst düzey yönetimin gündemine alınması; parti bütçesinin en az %20'sinin toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama çalışmalarına aktarılması.
▪ Parti tüzüğünde her düzeyde karar alma organlarının da içine alındığı kadınların temsilini arttırmaya yönelik özel düzenlemelerin olması; partinin eşit katılım ve temsili sağlama konusunda siyasi kararlılık göstermesi ve bunu parti belgelerine yansıtması.
▪ Partinin kadın STK'lar ile işbirliğine açık olması ve bu STK'lardan gelen önerileri dikkate alması.
▪ Aday olacak kadınlardan para talep edilmemesi; parti tarafından kadınların seçim kampanyalarına kendi insan kaynağı ve olanakları ile destek verilmesi; ayrıca kadınlar için eğitim programı hazırlanması ve uygulanması.
▪ En üst düzeyden başlayarak bütün parti örgütlenmesinde kadınların siyasete katılımının gerekliliği üzerine eğitim çalışması yapılması ve il ve ilçe yöneticilerinin inisiyâtifine bırakılmayacak biçimde bu çalışmaların yaygınlaştırılması.
▪ Kadınların parti etkinliklerine katılımını sağlayacak mekân ve zaman düzenlenmelerinin yapılması.
▪ Kadın kolları ve diğer çalışmalar arasındaki koordinasyonun sağlanması, kadın kolları tarafından üretilen politika ve gerçekleştirilen faaliyetlerin partinin tamamı

tarafından görünür kılınması ve sahiplenilmesine ilişkin gerekli önlemler ve düzenlemelerin parti yönetimi tarafından gerçekleştirilmesi.
▪ Parti içi disiplin mekanizması var mı? (Cinsel taciz, aile içi şiddet vs. gibi durumlarda işletilen)
▪ Parti kadın adayları maddi anlamda destekleyecek bir uygulama geliştirmiş mi?
▪ “Kadın” Parti Program’ında nereye konuluyor? Kadın kavramı nasıl kullanılıyor?
▪ Parti Program ve Tüzüğünde kadınların aktif katılımına yönelik maddelere yer verilmiş mi?
▪ Parti Program’ında yerel siyasetle kadınlar arasındaki ilişkiye herhangi bir atıf var mı?
▪ Parti program ve tüzüğünde homofobi ve transfobi yer alıyor mu?

Kaynak: (Sancar, 2018, s. 69).

KA-DER, bu raporu hazırlayarak, siyasal partilerin toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlılık düzeyini anlamak amacıyla bazı kriterler geliştirmiştir. Türkiye’de kadınların siyasal yaşama katılımının arttırılmasına yönelik yürütülen tüm faaliyetlere rağmen yeterli düzeyde yer almadığı görülmektedir. Bu sorun sadece Türkiye için geçerli bir durum değildir. Kadınların parlamentoda temsiliyetleri bütün dünya ülkelerinde üzerinde durulan ve sıkça tartışılan bir konu olarak geçerliliğini korumaktadır.

Tablo 3.5: Türkiye’de Yıllara Göre Meclisteki Milletvekillerinin Sayısı ve Oranları

Seçim Dönemi	Seçim Yılları	Toplam Milletvekili	Kadın Milletvekili	Kadın Temsil Oranı (%)
17. Dönem	1983	399	12	3.0
18. Dönem	1987	450	6	1.3
19. Dönem	1991	450	8	1.8
20. Dönem	1995	550	13	2.4

21. Dönem	1999	550	23	4.2
22. Dönem	2002	550	24	4.4
23.Dönem	2007	550	50	9.1
24. Dönem	2011	550	79	14.4
25.Dönem	1015	550	98	17.8
26. Dönem	2015	550	81	14.7
27. Dönem	2018	600	104	17.3

Kaynak: (Saygın & Yıldız, 2018, s. 4063-4064).

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin gerçekleşip gerçekleşmediğini anlamak için, o ülkenin yürütme organında yer alan kadın siyasetçilerin oranlarına bakmak yeterlidir. Başbakan, bakan ve milletvekili düzeyinde görev yapan kadın ortalaması o ülkenin gelişmişlik düzeyi ve demokrasi anlayışı konusunda bilgi vermektedir. *1990'lı yıllardan itibaren kadın haklarının toplumda gelişme kaydetmesi, kadınların meclisteki oranını da her geçen seçim arttırmıştır* (Saygın & Yıldız, 2018, s. 4063-4064). Kadınların bu dönemden itibaren etkinliğinin artmasına en iyi örnek olarak ilk Kadın başbakan olarak Tansu Çiller'in seçilmesi gösterilebilir.

2000'li yıllar ile birlikte ise kadın parlamenter oranında daha çok artış görülmektedir. Ancak 26. Dönem seçimlerinde kadın parlamenter oranlarında bir azalma olmuştur. "25. Dönemde siyasi partilerin aday listelerindeki kadın adayların oranları AKP %18, CHP%18,7, MHP % 11 ve HDP %48,7 olmuştur. 26 Dönem seçimleri için ise söz konusu oranlar AKP %12,5, CHP %22,7, MHP %13,8, HDP %41,4 düzeyinde bir azalma göstermiştir. Günümüzde ise 600 milletvekilinin 104'ünü oluşturan kadınlar meclisin %17,3'üne tekabül etmektedir." (Saygın & Yıldız, 2018, s. 4063-4064).

3.4.1. Günümüzde Türkiye'deki kadınların siyasal alana katılımları ve partilerin cinsiyet kotası

Dünyadaki pek çok ülkeden önce siyasal haklara kavuşan Türk kadınları, siyasette hala yüksek bir katılım düzeyine ulaşmış değildir. Her ne kadar kadınların

siyasete katılımına yönelik önemli yasal düzenlemeler kabul edilmiş olursa da kadının temsiliyet konusu, değişmeyen bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Hancı, “Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş felsefesi, köklü değişimler ile toplumun modern çizgilerle yeniden şekillendirilmesi ve kadınların eşit yurttaşlık haklarına sahip olduğu ileri düzey demokrasiye sahip bir toplum inşa etmek üzerinedir” der (Hancı, 2020, s. 64).

Siyasal kültür, tüm vatandaşların siyasal süreçlerde bireysel katılımı demektir. Toplumda bu tür değer ve tutumların oluşması ancak kadınların parlamentoda yer almasına bağlıdır. Yasalar çerçevesinde kadın-erkek eşitliğinden söz edilse de, kadınların seçme ve seçilme haklarındaki en büyük engelin geleneksel değerler olmaktadır. Geleneksel değerlerin desteklendiği ülkelerde, kadınların siyasal süreçlere katılımı olumsuz etkilenmekte, kadınların cesareti kırılmaktadır. Bu durumun düzeltilmesi ancak eşitlikçi toplum anlayışını benimseyen seküler uygulamaların gelmesi ile mümkün olabilmektedir. Toplumsal kültür kadın meselelerine ne denli eşitlikçi yaklaşırsa, kadınların siyasal sürece katılımı da o denli artacaktır.

Dünya genelinde sol kanattaki partilerin kadın konusuna daha eşitlikçi yaklaştıkları görülmektedir. Örneğin; İspanya’da Sosyalist İşçi Partisinde %43 kadın milletvekiline karşın muhafazakâr olan Halk Partisinde ise bu oran %30’dur (Erzen, 2019, s. 24). Yine İngiltere’de sol parti olan İşçi Partisinin 262 milletvekilinin 119’u kadın iken Muhafazakâr Partinin kadın milletvekili sayısı sadece 63’tür. Siyasette kadının temsil sorunu eleştiri konusu olsa da tüm dünyada kadınların temsil oranı istenilen düzeyde değildir. Türkiye’de ise partilere göre kadınların siyasette aktif katılım oranları 22. ile 26.dönem dikkate alındığında Tablo 3.6 da görüldüğü gibidir.

Tablo 3.6: TBMM’de Siyasal Partilere Göre Seçilmiş Kadın Milletvekili Oranı

Parti Adı	22. Dönem		23. Dönem		24. Dönem		25. Dönem		26. Dönem	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
AKP	13	%30	30	%8,7	46	%14	41	%15	34	%10,7
CHP	11	%9,9	10	%8,9	19	%14,1	21	%15	19	%14,5
HDP	-	-	-	-	9	%31	32	%40	18	%35,1

MHP	-	-	2	%2,8	3	%5,7	4	%5	3	%8,3
Bağımsız	-	-	8	%30,7	2	%33,3	-	-	1	%16,6
Genel Top.	24	%4,36	50	%9,1	79	%14,4	98	%17,8	75	%14,73

*24. Dönem HDP verileri BDP'ye aittir.

Kaynak: (<https://tbmm.gov.tr> verileri: akt. Sancar, 2018, s. 84).

AKP kadın milletvekili sayısının 24. Dönemde en yüksek seviyede olduğu görülmektedir. Ancak bu dönemden sonra kadın milletvekili sayısında düşüş görülmektedir. Kadın milletvekili oranının en yüksek olduğu parti HDP'dir. "7 Haziran 2015 Genel Seçimlerinde kadın milletvekili sayısı 98'dir. Parlamento'daki kadın temsil oranı ise % 17,82 oranı ile Cumhuriyet tarihindeki en yüksek orandır" (Sancar, 2018, s. 83).

Siyasette kota, partilerin karar mekanizmalarında eşitliğin sağlanması için, belediye ve parlamentodaki temsilcilerinin arasından, her iki cinsiyete de belirli bir oranda temsil edilme imkânı verilmesi anlamına gelmektedir. Türkiye siyaseti arenasında, cinsiyet kotası genellikle kadının siyasetteki konumunun yükseltilmesi için uygulanmaktadır. Erzen "Kadın örgütleri siyasetteki erkek egemenliğini kırmak ve kadınların eşit siyasal temsilini sağlamak için olumlu ayrımcılık politikaları ve kota uygulanmasının kaçınılmaz olduğunu uzun süredir dile getirmektedirler" (Erzen, 2019, s. 27). Demokrasinin geliştirilmesi, cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına bağlı olduğu için, siyasal partilerin parti içi reformlar gerçekleştirmesi gerekmektedir. Türkiye'de siyasal parti yapılarının geneline bakıldığında, kadınlara ayrılmış çok sınırlı konumların olduğu görülmekte, kadınlar bu verilen konumların ötesine geçememektedirler. Sancar'a göre, bu tür parti yapıları kadınların bir siyasetçi olarak yetiştirilmesini amaçlamaktan çok, sosyal, kültürel destek işleri yaparak, erkeklerin yaptıkları siyasi işleri kolaylaştırmalarına dayanır (Sancar, 2018, s. 94)

1990 yıllarından itibaren kadın hareketleri, kadınların siyasal partilerde yeterince yer almadığını eleştirileriyle dile getirmişlerdir. Bu girişimler sonucunda 2010'dan itibaren bu durum değişmeye başlamıştır. Sancar bu değişiklikleri şu şekilde listelemiştir:

▪ *Bazı siyasal partilerde kadın kotası (azınlıkta kalan cinsiyet) uygulanmaya başlanmıştır (DYP, CHP, HDP).*

▪ *Parti içerisinde kadın örgütlenmesi türü olan kadın kolları yetkilileri ve işlevleri, daha fazla kadınların yararına olacak biçimde değişmeye başlamıştır.*

▪ *Bu tarihten başlayarak hem siyasal parti yönetimlerinde hem de TBMM’de kadın sayısı yavaş yavaş artmaya başlamıştır.*

▪ *Kadın katılımı ve temsili yerel yönetimler düzeyinde aynı hızda gerçekleşmiştir. Bunun nedenleri ayrıca tartışılmaya değerdir.*

▪ *Bu tarihe kadar hiç kadın milletvekili çıkarmamış, az gelişmiş illerden kadın milletvekilleri TBMM’ye temsilci olarak gelmeye başlamıştır. Ayrıca ekonomik olarak gelişmiş illerden kadın milletvekili seçilmemesi de kadınların siyasal temsiline ekonomik gelişmeyle doğrudan bir ilgisi olmadığını göstermektedir.*

▪ *Bu gelişmelere paralel olarak genel seçimlerde aday kadın sayısında da artış gözlemlenmektedir (Sancar, 2018, s. 95).*

Partilerin cinsiyet kotaları incelendiğinde, AKP’nin tüzüğünde kadın kotasının olmadığı görülmektedir. CHP’nin cinsiyet kotası ise %25 iken, 2012’den sonra %33’e çıkarılmıştır. En yüksek cinsiyet kotasını %40 ile Barış ve Demokrasi Partisi uygulamaktadır.

3.4.2. Türkiye’de üçüncü dalga: Kimlik feminizmi

1990 yıllarından itibaren kadın hareketlerinin daha çok, farklı kimlikler üzerinden kadın mücadelesine devam ettikleri görülmektedir. Bu kimliklerin; İslamcı feminizm, Kürt feminizmi, Lezbiyen-Gey-Bioseksüel-Tansseksüel (LGBT) gibi kimlikler üzerinden şekillenerek yeni bir aşamaya geçtikleri görülür.

Ülkede yaşanan iç ve dış politik bazı olaylar nedeniyle İslamcı kesimler, kadın konusuna önem vermeye başlamışlardır. 1970 yılında başlayan bu ilginin 1980 yıllarıyla birlikte arttığı söylenebilir. İslamcı kadınların bireysel meselesi olan türban meselesi devlet politikaları ekseninde gelişme kaydetmiştir. Türbanın yasaklanmasına karşı verilen mücadele İslamcı kadınların diğer kadın ideolojileriyle bağlantı kurmasını sağlamıştır. Kurumsallaşmış her türlü kadın oluşumlarının (dernek, vakıf v.b) desteğini alan İslamcı feministler, kadın hareketleri tarafından savunulan birçok amaçtan sadece biridir. Kadın Kimliği adında çıkardıkları dergi ile seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Dalaman; “Halime Toros, Emine Şenlikoğlu, Şule Yüksel

Şenler gibi İslami kadın yazarların romanları arayışta olan kadınların İslami harekete yönelmelerinde büyük etkileri olduğunu” ifade eder (Dalaman, 2020, s. 124). İslami feministler, İslamiyet ve Kuranda kadına yönelik kaynakların, eşitlik ve adalet temelli kaynaklar olmadığı gerekçesiyle kendi tezlerini savunmuşlardır.

1990 yıllarından sonra ortaya çıkan başörtüsü tartışmaları nezdinde dindar-muhafazakâr bir oluşum olan İslami hareketin gelişmesi, Kemalist kadın hareketinin etkinliğine hız vermesini de beraberinde getirmiş, Atatürkçü, laik, cumhuriyetçi kadınların yeniden örgütlenmesine yol açmıştır. Eşitlikçi feminist hareketin tüm özelliklerini taşıyan bu hareketin amacı, Kemalist ideolojiyi Türkiye’nin her kesimine ulaştırmaktır. Kemalist kadın hareketi, Kemalist değerlerin ışığında kadınların hukuki ve toplumsal eşitliğini savunmuşlardır.

Feminizmin uluslararası gelişimi dikkate alındığında, Üçüncü dalga hareket, daha önce ifade edildiği üzere, 1970 yılında Amerikalı siyahi kadınların cinsiyet-ırk, kültür, sınıf, etnisite gibi sorunlara eğilmesiyle başlamıştır. Üçüncü dalganın etkisiyle, Kürt kadın hareketinin de, 1990’lı yıllardan bu yana, bir yandan Kürt kültüründeki ataerkil yapıya ve aşiretçiliğe, diğer yandan Türk devletinin Kürt politikasına karşı bir duruş sergilediği görülmektedir. Bu hareket 1970’lerden itibaren örgütlenmeye başlamış, 1980’den sonra da metropol şehirlerde bağımsız örgütlenmişlerdir. Ancak 1990’lardan sonra daha çok siyasi talepler ile her feminist grupla aktif bir etkileşim içinde olmuşlardır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu’dan Batı şehirlerine gerçekleştirilen göçler bunun nedenlerinden biri gösterilebilir. İlk feminist kimlikli Kürt kadın dergisi Roza olmuştur (Dalaman, 2020, s. 125). Bu dergi cinsiyet ve ırkçılık karşıtı bir yayın politikası güder. Daha sonra çıkarılmaya başlanan Jujin (kirpi ve kadın isimlerinin bir araya gelmesiyle oluşmuş bir isim) dergisi yazarları, dergi ismindeki kirpi ifadesinin ikinci sınıf bir cinsiyet olarak görülen ve şiddete, sömürüye, savunmasızlığa maruz bırakılan kadınların savunma ihtiyacı ile savunmaya yönelik kirpi dikenleri arasındaki paralelliğe dikkat çekmek için kullanıldığını açıklamışlardır. Alp’e göre, Kürt kadınlarının politizasyonunda; sol bilinç, kimlik mücadelesi, devlet şiddeti, ataerkil kodlarla belirlenmiş Kürt toplumsal yapısının kadınların bireyselleşmesine, özgürlüğüne olanak tanımaması gibi birçok dinamikten söz edilebilir (Alp, 2015, s. 77).

Toplumsal hareketler, yaşanan toplumsal sorunların çözümüne yönelik olduğu gibi, toplumsal değişikliklerin desteklenmesi veya engellenmesine yönelik de olabilir.

Üçüncü dalga hareketin 1960 yılından sonra küreselleşmesi ile birlikte, yeni gruplar yeni talepleriyle bu hareket içinde varlık göstermeye başlamışlardır. Bu gruplardan biri olan LGBT hareketinin, cinsel yönelim ve eşcinsel kimliklerinin, toplum ve iktidar tarafından dışlanmasına tepki olarak geliştiği görülür. Cinsel kimlik ve yönelimler her toplumda ve her çağda dezavantajlı bir ayrımcılığa mahkûm olmaktadır. Bu durumun yarattığı tepki ise, ayrımcılığa karşı mücadeleyle sonuçlanmaktadır. Batıda 1960, Türkiye’de ise 1990’lı yıllarda başlayan üçüncü dalga feminist harekette Queer hareketi de yerini almıştır. 1990 yıllarında kurumsallaşmaya başlayan Queer hareketinin ilk çalışmaları, 1980 darbesi sonrasında bir grup eşcinselin İzmir’de toplantı düzenlemesiyle başlamıştır. 12 Eylül darbesinden sonra büyük baskılara maruz kalan eşcinsellerin gözüaltına alındıkları, hatta tutuklandıkları görülmüştür. 1980’lerin ikinci yarısından sonra sorunlarını dile getirmeye başlayan LGBT hareketinin örgütlü hale gelmesi, 1993’de Lambada İstanbul’un kurulmasıyla gerçekleşmiştir. 20 Eylül 1994’de Kaos GL dergisinin ilk sayısının okuyucusuyla buluşmasıyla siyasal çalışmalarını da başlatmışlardır. *1990’ların ikinci yarısında, bu gruplar kendilerini dernekler ve dolayısıyla tüzel kişiler olarak kurumsallaştırma çabalarını yoğunlaştırmışlardır* (Dalaman, 2020, s. 126). LGBT bireyleri arasında yer alan lezbiyenler, Türkiye’nin ilk lezbiyen girişimi olan Venüs Kızlarını 1995’te kurmuşlardır. Türkiye’nin 1999 yılında Helsinki zirvesinde AB’ye aday ülke olarak kabul edilmesinin ardından toplumsal reform beklentileri, Queer hareketine de umut olmuştur. “Türkiye Parlamentosu 2004 yılında yeni Dernekler Yasası’nı geçirdikten sonra, queer dernekleri hızla tüzel kişiler olarak kurulmuştur. 2005 yılında resmi olmayan bir lezbiyen ve eşcinsel girişim olan KaosGL, resmi bir örgüt olarak kurulmuş; Lamdaİstanbul 2006’da davayı izlemiştir. Ancak sonraki yıllarda cinsiyet temelli ayrımcılıkların artarak devam ettiği görülmektedir” (Dalaman, 2020, s. 127). AKP’nin muhafazakâr yaklaşımına karşı Queer hareketinin birçok alanda örgütlendiği ve maruz kalınan ayrımcılığa karşı derneklerin birleştirilerek koalisyonlar oluşturduğu görülür. Özellikle yasalar önünde eşitlik talep eden bu hareket, Anayasanın 10. maddesinin değiştirilmesini istemişlerdir. Bu maddeye cinsel yönelim ve cinsel kimliğin eklenmesiyle, genişletilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bugün gerek dünyada gerekse Türkiye’de LGBT varlığının kabulü, henüz tam anlamıyla içselleştirilemediği için, LGBT haklarının kabulüne karşı direnç gösterildiği dikkat çekmektedir.

3.5. Küresel Anlaşmaların Kadın Haklarının Gelişimine Katkısı ve Türkiye'nin Taraf Olduğu Önemli Anlaşmalar

1789 Fransız Devrimiyle başlayan kadın mücadelesi, Aydınlanma Çağının getirdiği fikirler ile önem kazanmaya başlamıştır. Eşit hak talebi ise Sanayi Devrimi sonrasında olmuş, II. Dünya Savaşıyla birlikte kadınların kamusal alanda daha çok etkili olmasıyla ivme kazanmıştır. Kadınların elde ettiği haklarının korunması, kadın-erkek eşitliğinin sağlanması ve her türlü ayrımcılığın kaldırılmasına yönelik hem ulusal hem de uluslararası alanlarda önemli çalışmalar yapılmaktadır.

Ülkemizde kadın hareketleri 1960-1970 yıllarında örgütlenmeye başlamış, 1980'den sonra ise yükselişe geçmiştir. İkinci dalga feminizmin etkisiyle kadınlarda bilinç ve duyarlılık artmıştır. Kadın örgütleri, bu dönemde çeşitli projeler ve konferanslar aracılığıyla uluslararası örgütler ile işbirliği içerisinde olmaya başlamışlardır. 1990'lı yıllarla birlikte imzalanan uluslararası anlaşmaların kadın hareketleri ile devlet kurumları arasında ilişkiler başlattığı görülmektedir. Türkiye'deki sivil kadın örgütleri, hem dünyadaki gelişmelerden hem de toplumun kendisine özgü gelişmelerinden etkilenmektedir. Uluslararası kadın hakları söyleminin Türkiye'deki kadın hareketlerini oldukça etkilediği görülmektedir.

Birleşmiş Milletler (BM), feminist kadın hareketinin de katkılarıyla dört konferans düzenlemiştir. *İlki 1975'te Mexico City'de yapılan konferansın ardından 1980 de Kopenhag, 1985'te Nairobi ve 1995'te Beijing Konferansları izledi* (Gedik, 2015, s. 212). Bu konferanslarda, eğitim, sağlık, çalışma gibi pek çok konunun, cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik olacak şekilde ele alınarak düzenlendiği görülür. Bu düzenlemeler, Türkiye'deki sivil toplum örgütlerin çalışmalarına da hız kazandırmıştır.

Kadın haklarının güvence altına alınabilmesi için kadın hareketleri uzun ve zor bir süreçten geçmiştir. Mary E. Hawksworth küresel aktivizmi şu şekilde anlatır: *“Ne erkek egemen devletler, ne de erkek egemen uluslararası örgütler, kadınların endişelerinin ve çıkarlarıyla ilgilendiklerini sanmıyorum. Kadın meselesinin gündemi onlar için karmaşık ve zaman alıcı bir iş olarak geliyor olabilir. Neyse ki uluslararası kadın hareketi harekete geçmeleri için imdatlarına yetişiyor”* (Dalaman, 2020, s. 36-37).

Ulus ötesi feminizmin en önemli yanı, dünyanın her yanında feminist dayanışmayı sağlamasıdır. Küreselleşen feminist dayanışma arttıkça, kadın hareketleri daha çok başarılı olmaktadır. Özellikle iletişim olanaklarının artması, hem Batılı feministleri hem de üçüncü dünya ülke feministlerini birbirine yakınlaştırmaktadır. İnternet ve medya aracılığıyla, ulus ötesi feminist ağlar oluşturan kadınlar, dünya çapında mücadelelerine devam etmektedirler. Bu uygulama sayesinde ataerkil kapitalist dünya anlayışı sorgulanmaktadır. Böylece kadınlara yönelik yapısal çalışmaların önü açılmaktadır. Günümüzde kadın hakları, insan haklarının vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Kadınlara karşı her türlü ayrımcılığın tüm dünyada önemli bir sorun olarak kabul edilmesi ve ortadan kaldırılması için somut adımların atılması, kadınlar ve erkekler arasında eşitliği gereği kabul edilmektedir. Türkiye'nin de taraf olduğu önemli uluslararası anlaşmalar şunlardır.

3.5.1. Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW)

“*Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi*” (CEDAW), 1979 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilmiş, 1981 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye de bu anlaşmayı 1985'te imzalayarak sözleşmeye taraf olmuştur. Bugün CEDAW, 189 ülkenin taraf olduğu oldukça geniş katılımlı bir uluslararası belgedir (Börü, 2017, s. 49).

İnsan haklarının dokunulamaz ve devredilemez oluşu, her insanın temel hakkıdır. Bu temel insani hakların korunması, uluslararası sözleşmeler aracılığıyla devletler tarafından kabul edilerek denetlenir. Birleşmiş Milletlerin en önemli görevlerinden biri de ‘insan onuru ve değerini korumak ve erkekler ile kadınların hak eşitliğini’ destekleyerek, cinsiyet ayrımını ortadan kaldırmaktır. Uluslararası bir sözleşmenin bir devlet tarafından imzalanması, ilgili sözleşmeye taraf olduğuna ve sözleşmede yazılan hakların korunup, yerine getirileceğini kabul etmesi anlamına gelmektedir.

BM, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesini (CEDAW) 3 Eylül 1981'de yürürlüğe koymuş, Ekim 1982'de CEDAW-Komitesi Viyana'da ilk oturumunu yapmıştır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 6 Ekim 1999 tarihinde sözleşmeyi ek protokol ile genişletmiş, Aralık 2000 de bu protokolü

yürürlüğe koymuştur. 2007 yılı itibariyle de Birleşmiş Milletlere üye 189 ülke, bu anlaşmayı onaylamıştır.

CEDAW, kadınların gerek biyolojik, gerekse de toplumsal temelli rollerinden ileri gelen her türlü ayrımcılığı yasaklamaktadır. Sözleşme kadınlar ile erkekler arasındaki her türlü hak ve maddi eşitliğini de tanımlamaktadır. Aynı zamanda sözleşme, aile içinde ortaya çıkabilecek ayrımcılıkları da kapsar. Şiddetten koruma, hak eşitliği, eşit muamele bunların başlıcalarıdır. Sözleşmeye taraf devletler, sözleşmenin yükümlülüklerini yerine getirmek için gerekli yasal önlemleri taahhüt etmektedirler.

CEDAW'ın uygulamasını denetleyen CEDAW-Komitesi, taraf devletler tarafından aday olarak gösterilen ve bu devletler tarafından dört yıllığına seçilen 23 üyeden meydana gelmektedir (Federal Başbakanlık-Federal Kadın, 2007, s. 11). Bu komitede yalnızca üç erkek görev almaktadır ve komite üyeleri farklı meslek gruplarından gelmektedirler. CEDAW bu anlamıyla, gerek kamusal alanda, gerekse diğer her alanda kadınlara uygulanabilecek insan hak ihlallerine önüne geçmeye çalışır. Kadınlara karşı her türlü hak ihlali ve ayrımcılığın, insan hak ihlali olarak değerlendirmek gerektiği görüşünden yola çıkarak, devletlerin kadınları hem özel alanda hem de kamusal alanda koruma zorunluluğu, sorumluluk ve yükümlülükleri gereğidir.

3.5.2. Kadınların siyasal hakları konusunda Birleşmiş Milletler Sözleşmesi

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 20 Aralık 1952 tarih ve 640 sayılı kararıyla sözleşmeyi kabul ederek katılıma açmıştır. Sözleşme 7 Temmuz 1954 yılında yürürlüğe girmiş Türkiye de bu sözleşmeyi 25 Mayıs 1959'da dönemin başbakanı Aydın Menderes tarafından imzalanmıştır. Bu sözleşme esasında BM ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesine uygun olarak kadınların da erkekler gibi siyasal haklarını kullanması çerçevesinde eşitlik sağlamak isteyen bir sözleşmedir. Kadınların siyasi haklarına dair olan bu sözleşmeye göre eşit katılım şu şekilde ifade edilir:

Madde 1:

Kadınlar, hiçbir ayrımcılık yapılmaksızın, erkekler ile eşit koşullar altında bütün seçimlerde oy verme hakkına sahip olacaklardır.

Madde 2:

Kadınlar, hiçbir ayrımcılık yapılmaksızın, erkekler ile eşit koşullar altında, ulusal mevzuat/ (hukuk) tarafından kurulmuş olup halkın seçtiği bütün kuruluşlara seçilme yeterliliğine sahip olacaktır.

Madde 3: Kadınlar, hiçbir ayırım yapılmaksızın, erkekler ile eşit koşullar altında, ulusal mevzuatla kurulmuş bulunan kamu makamına/ (görevine) gelme ve bütün kamu görevlerini yerine getirme hakkına sahip olacaktır (Sancar, 2018, s. 38).

Bu sözleşme insanın doğuştan sahip olduğu ve özgür her bireyin soyo-kültürel, ekonomik ve siyasal tüm haklarını kullanabildiği uygun şartların oluşturulmasını amaçlamaktadır. BM, sözleşmeye taraf olan tüm devletlerden insan hak ve özgürlüklerine saygı gösterilmesini beklemektedir. BM şartına göre, sözleşmenin bireylere sunmuş olduğu bu hakların, devletler tarafından korunmasını istemektedir. Bu sözleşmeye göre hak ve eşitlik ilkesi gereği kadınlar kendi ülkelerinde hem kamusal hizmetlerinde hem de siyasal haklarına ilişkin konularda erkeklerle eşit haklara sahiptirler. Ancak Sancar'a göre, bu sözleşme siyasal hayata katılımında kadın ile erkek arasındaki fiili eşitsizliği gidermekten çok mevcut hukuki eşitliği teyit eder nitelikte olduğu için, sözleşme kadının statüsünü güçlendiren reformist bir etki yaratmamaktadır (Sancar, 2018, s. 38).

3.6. Türkiye Siyasetinde Kadının Temsili ve Kadınların Siyasette Yer Almalarının Önündeki Engeller

Oy verme, baskı grupları aracılığıyla siyasal mekanizmaları etkileme, siyasi partilerde çeşitli görevlerde aktif olarak yer alma, partilerin aday olarak görevler üstlenmek gibi pek çok siyasal davranış, siyasal katılım faaliyetleri kapsamına dahil edilebilir. Bu siyasal katılım süreçleri bireysel katılım olabileceği gibi toplumsal da olabilir. Bireysel katılım oy kullanma davranışı olarak karşımıza çıkarken, toplumsal katılım, birçok sosyal ve siyasal faaliyet ilişkilerini içermektedir. Toplumsal katılım faaliyetleri içerisinde siyasal katılım da mevcuttur. Bir siyasi partiye üye olmak bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Siyasal yaşama katılım süreci, toplumsal demokrasi anlayışının yerleşmesinde çok önemlidir. Demokratik katılım ancak, toplumsal ve siyasal alanda tüm yurttaşların (kadın-erkek) aktif olarak katılımı ile mümkün olabilmektedir. Kadın ve erkeğin eşit olarak siyasal katılımında yer alması, demokrasinin işlediğinin kanıtıdır.

Kadınların bireysel katılımında, oy kullanma hakkını kullanırken, özgürce kendi bireysel tercihleri çerçevesinde karar verebildiği konusu tartışmalıdır. Siyasal katılım konusu kadınlar açısından cinsiyetçiliğin en çok hissedildiği alandır. Pınarcıoğlu'na göre *“Türkiye’de ve diğer birçok ülkede siyasal katılım ve temsil ilişkilerinde toplumsal cinsiyet olgusu, kadınların her düzeyde siyasetten dışlanarak eksik temsiline neden olmaktadır”* (Pınarcıoğlu, 2017, s. 16).

Toplumsal cinsiyet rollerine göre erkekler kamusal alanda yer alırken, kadınlar özel alana uygun görülmüştür. Bu durum toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ekseninde eril bir tahakkümün oluşmasına neden olmuş, bu eril zihniyet ise kadınların toplumda özellikle siyaset alanından dışlanmasına çalışmıştır. Kadınların siyasal alandan uzak tutulması, feminist kuramcılarının en çok tartıştığı konular arasında yerini almaktadır. Feminist teorisyenlere göre, kadınların siyasal alanda erkekler ile eşit temsil hakkına sahip olamamasının nedeni, kadınların erkekler ile aynı ölçüde yurttaş olarak kabul edilmelerinden kaynaklanmaktadır.

Türkiye’deki siyasal katılım ilişkileri incelendiğinde, siyasetin erkek işi olduğuna yönelik bir algı olduğunu görmekteyiz. Kadınların erkeklere göre siyasi seçkinlik ve yeterlilikten yoksun olduğu gerekçesi, kadınların siyasi temsiliyetini olumsuz etkilemektedir.

Türkiye’de Cumhuriyet öncesi dönemden günümüze kadarki döneme kadar çok önemli demokratik adımların atıldığı bir gerçektir. Padişahın yetkilerinin sınırlandırılmasıyla başlayan sürecin halk egemenliğiyle sonuçlanmasına kadar geçen sürede kadınlar birçok önemli haklar elde etmişlerdir. Ancak toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerin giderilmesine yönelik politikaların geliştirilmemesi, başta siyaset olmak üzere pek çok alanda kadınların eşit hak talebini çözümsüz bırakmaktadır. Pınarcıoğlu, diğer yandan siyasi partilerin patronaj temeline dayalı siyaset anlayışları kadınların siyasette örgütlü mücadele verebilmelerini güçleştirdiğini, bu durumunda kadınların yalnızca seçmen olarak siyasete katılmalarına yol açtığını belirtmektedir (Pınarcıoğlu, 2017, s. 16).

Türkiye’de kadınların siyasette yeterli düzeyde yer alamamasının birçok nedeni vardır. Bu nedenleri şu şekilde sıralanabilir:

3.6.1. Sosyo- kültürel ve ekonomik yapı

Türkiye’de kadınların siyasal süreçlere katılımını etkileyen konuların başında cinsiyet temelli geleneksel roller bulunmaktadır. Türk toplum ve kültürel yapısı geleneksel yapıya sahip birçok özelliğini hala bünyesinde barındırmaktadır. Türk toplum yapısına dönük yenilik içerikli pek çok reforma rağmen, erkek egemen yapının devamında hala ısrar edilmektedir. Yasalar kadınlara eşit haklar tanımış olsa da, erkek egemen bakış açısı toplumun yapısına sirayet etmiştir. Özalp’e göre; “Siyasi ortamların erkeklerin hâkim bir yapıya sahip olmaları, bu alanlarda olan kadınları, bir süre sonra ya “erkekletmiş” ya da onların bu ortamlarda, daha zayıf olmalarına sebep olmuştur” (Özalp, 2016, s. 65) Kadınların toplumsal konumu “özel alana” indirgenmiş, kadınlar siyasetten uzak tutulmuştur. Bu bağlamda kadınların genel siyasetteki konumu apolitik bir düzeydedir. Kadınlara biçilen toplumsal cinsiyet rolleri, siyasal ve kamusal alanda kadınların eşit düzeyde faydalanmasının önünde en büyük engel olarak kabul edilebilir. Cinsiyet ayrımı ve toplumsallaşma, eğitim sürecinden başlayarak erken yaşlardan itibaren kişilerin bilinçaltına yerleştirilerek, sistematik biçimde doğallaştırılmaktadır. Bu şekilde, kadınlar kendilerini kamusal alana ait hissetmemeye yöneltmekte, siyaseti de erkek işi olarak görmeye başlamaktadırlar. Bu toplumsal anlayış, kadınların, aileleri ve yakın çevreleri tarafından siyasete katılımını engellenmektedir ve kadınlar bu engelleri aşmak için ayrıca mücadele vermek durumunda bırakılmaktadır.

Türk aile yapısının geleneksel yapısının doğurduğu sonuçlardan bir diğeri kadınların kamusal alanda yeterince yer alamaması olarak gösterilmektedir. Bu durum kadınların ekonomik özgürlüğünü elde edememesine neden olmaktadır. Pınarcıoğlu, “Kadınların toplumdaki sosyal ve ekonomik konumları da, siyasete katılımlarını doğrudan etkilemektedir” der (Pınarcıoğlu, 2017, s. 19). Ekonomik olarak erkeğe bağımlı yaşayan kadının kendine olan güveni azalmakta, başarılı olabileceğine inancı kalmamaktadır. Aynı zamanda çalıştırılan kadınların işgücü emeğinin erkeklere göre daha ucuz olması kadınları iş hayatında da erkeklere göre daha çok ezmektedir. Kadınların siyasal katılımlarını, eğitim olanaklarından yeterince yararlanamama, ekonomik engeller, toplumsal cinsiyet rollerinin toplumda yarattığı köklü ve tutucu davranış gibi nedenler olumsuz etkilemektedir.

3.7.2. Politik engeller ve siyasette erkek egemenliği

Siyasette erkeklerin üstünlüğü kadınların siyasette etkinliğini azaltmaktadır. Politik alan kadınları en çok dışlayan alan olarak kabul edilmektedir. Çünkü politik yaşam ve politik kurallar erkekler tarafından belirlenmektedir. Kadınlar siyasette başarılı olabilmek için daha çok çalışmak zorunda kalmaktadır. *Siyasette yer almak isteyen kadınlar, bu oyunu kuralına göre oynamakta ancak kadınların çok büyük bir kısmı siyasetin dışında kalmaktadır* (Gökçimen, 2008, s. 44).

Türkiye’de her partinin sahip olduğu bir ideolojisi vardır. Partilerin kadın erkek eşitliğine bakış açısı bu ideolojiler çerçevesinde şekillenir. Bu ideolojilerin, kadınların siyasetteki konumuna genel olarak iki farklı yaklaşımını vardır. Bu farklı bakış açılarından biri, kadının aile kurumunda yer alması gerektiğini ve siyaseten tek vazifesinin sosyal faaliyetler olduğunu belirten görüştür. Diğer görüş ise kadın-erkek eşitliğini savunan, kadınların sosyal ve siyasal yaşamda yer almasının demokrasi açısından gerekli olduğuna inanan görüştür. Bu iki farklı görüş neticesinde ülkemizde kadınlar siyasal alana yeterli düzeyde yer alamamaktadır.

Siyasal yaşamda kadınların seçilmelerine engel olan diğer bir sebep ise siyasi partilerdeki adayların belirlenmesi usulleridir. Aday belirleme sırasında önseçim, örgüt yoklaması ve merkez yoklaması prosedürleri kullanılmaktadır (Özalp, 2016, s. 60). Bu kullanılan yöntemlerin kadın adaylar açısından olumlu ve olumsuz yanları olabilir. Mesela bir kadın sivil toplum kuruluşları tarafından destekleniyorsa ön seçimde yüksek oy alabilir. Ancak parti örgütünde yeterli kadının olmaması, kadın adayların parti liderine bağlı kalmasına yol açabilir.

Türkiye’de kadın kolları yeterince güçlü değildir. Kadınların aktif olarak kadın kollarında önemli görevlerde yer almamaları, siyaseten gerekli tecrübeyi kazanmalarına engel olmaktadır. Bu durumun düzeltilmesi için kadın kollarının güçlendirilmesi, kadınların kadın kollarında siyasal katılıma özendirilmeleri ve desteklenmeleri gerekir.

3.7.3. Kadınların siyasete ilgi duymaması

Kadınların siyasete ilgi duymamalarının birden fazla nedeni vardır. Başta geleneksel toplumun kadınlara biçtiği roller, eğitim düzeyi, kadınların sosyo-ekonomik koşulları ve bunun sonucunda kadınlarda öz güven eksikliği gibi birçok neden gösterilebilir. Bütün bu sebepler değerlendirildiğinde, kadınların siyasette

neden yer alamadıkları ve neden siyasal alana ilgi duymadıklarını anlamak çok da güç olmasa gerektir. KADEM (Kadın ve Demokrasi Derneği) tarafından kadınlar için yapılan çalışmada; “*Siyasetle ve Siyasi Konularla hangi düzeylerde ilgileniyorsunuz*” sorularına kadınların verdiği cevapların %39,7’si Hiç İlgilenmiyorum, %24,4’ü Pek İlgilenmiyorum şeklindedir (Özalp, 2016, s. 64).

Kadınların siyasete katılımında niceliksel yeterliliğin sağlanması ve siyasal alanda kadın varlığının güçlenmesi gerekmektedir. Kadınların seçilerek değil, yeterli tecrübeyi kazanarak görevler almaları, politikleşmeleri sağlanmalıdır.

SONUÇ

Batılı devletlerde olduğu gibi, Türkiye’de de kadın hareketlerinin tarihi 19.yy ile başlatılabilir. Kadınlar, kendilerine biçilen toplumsal cinsiyet rolleri ve değer yargılarını sorgulamaya başlamış, kendilerine yönelik yapılan eşitsizliklerin ortadan kaldırılması için mücadele etmeye yönelmişlerdir. Feminist bilincin yaygınlaştırılması ile de kadınlar her geçen gün daha etkin bir şekilde temel haklarını talep eder hale gelmeye başlamışlardır. Değişen toplumsal, siyasal ve ekonomik yapılar ve dünyada kadınlar ile erkekler arasındaki kurulu düzenin yeniden tesisini gerekli kılmıştır. Bu durum bazı konularda düşünsel bölünmelere yol açmış olsa da, temelde kadınların özel ve kamusal alanda yeniden konumlandırılmasını talep eden farklı feminist teorileri geliştirmiştir. Bu nedenle, feminizmi ideolojisi içinde barındırdığı farklı bakış açılarını dile getirmesi açısından da önem arz etmektedir. Türkiye özelinde ise birçok farklı feminist teorinin hayat bulduğu ve bu teorilerin dönem dönem gelişen toplumsal olaylara bağlı olarak etkili olduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti de dünyada başlayan ekonomik, sosyal ve siyasal değişimlere bağlı olarak ve içinde bulunduğu kötü gidişattan kurtulabilmek için önemli toplumsal reformlar yapmaya karar vermiştir. Batıdan geri kaldığını anlayan Osmanlı Devleti, Tanzimat döneminde başlattığı askeri, idari ve toplumsal reform hareketlerini II. Meşrutiyet döneminde de arttırarak devam ettirmiştir. Osmanlı’da başlatılan değişimler, 19. yüzyılda Batı’da yaşanan değişimlere kısmen paralel olarak seyretmiş ancak farklı olarak yukarıdan aşağıya yani devletten topluma ve bireye doğru gerçekleştirmiştir. Osmanlı devletinin son dönemlerinde devlet politikası gereği yaptığı bu reformlar, kadınlara sınırlı da olsa bazı imkânlar sağlamış ve Osmanlı dönemi kadın hareketi, genel olarak bu dönem reformlarının şemsiyesi altında şekillenmiştir.

Tanzimat dönemine kadar karanlık çağını yaşayan kadınlar, artık toplumsal gelişmenin ve modernitenin bir parçası olarak, görülmeye başlanmıştır. Tanzimat döneminde kadınlar için okullar açılmış, kanunlarda yapılan değişiklikler ile kadınlara babanın mülklerinden hak sahibi olma imkânı, cariyeliğin kaldırılması gibi bir dizi haklar verilmiştir. Osmanlı’nın modernleşmesine yönelik en önemli yapısal değişiklikler ise II. Meşrutiyet döneminde gerçekleştirilmiştir. Modernleşmenin gerçekleşmesinde kadınların dönüşümü Osmanlı yöneticileri tarafından gerekli görüldüğü için II. Meşrutiyet dönemi feminizmin temellerinin atıldığı dönem

olmuştur. Meşrutiyet dönemi ile birlikte kadınlar, kısmen de olsa özgür bir ortam bulabildikleri için, dernekleşme faaliyetleriyle sosyalleşme imkânını yakalamışlardır. Özellikle kadınlara verilen eğitim fırsatı sayesinde kadınlar bilinçlenmiş, kadın hakları için mücadele gerekliliğinin farkına varmışlardır. Kısmen de olsa özgür ortamın olduğu bu dönemlerde kadın hareketlerinin faaliyetleri hız kazanmıştır. Bu dönemdeki kadın mücadelesi siyasi bir nitelikte değildir. Daha çok sosyal yaşama katılma, eğitim ve çalışma hakkı elde etme ve aile hayatının düzenlenmesi gibi talepler olarak kendini göstermiştir. Kadınlar bu dönemde dergi, gazete ve dernek faaliyetleri aracılığıyla seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Dönemin önde gelen aydın ve yazarları, kadınların eğitilmesi, kadın ve erkek eşitliği, tek eşlilik gibi önemli konularda toplumun bilinçlendirilmesi, Türk toplumunda kadının konumun değiştirilmesi konularında önemli etkileri olmuştur. Dernekler kadınların sosyal hayata katılımını sağlarken, yayın organları, kadınların seslerini duyurabilmede önemli platformlar haline gelmiştir. Dönemin önemli kadın yazarlarının katkıları günümüz feminizmin temellerini oluşturmuştur.

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin en çok tartışıldığı dönem, Cumhuriyet dönemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Milli mücadele döneminde etkin rol alan kadınlar, Cumhuriyetin ilanından sonra siyasi hak mücadelesine girmiştir. Özellikle oy kullanma hakkının verilmesi ve kadınların temsilini mümkün kılacak bir siyasi parti kurulması adına devlet yönetimine baskıları söz konusudur. Bu bağlamda, Cumhuriyet dönemi ile birlikte toplumsal dokunun değiştirilmesine yönelik devrimsel nitelikte önemli adımların atıldığı görülmektedir. Türkiye’de çıkarılan kanunlar ile kadınların bu dönemle birlikte siyasi temsili mümkün olmuştur. Medeni Kanununun kabulü, kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması kadın ve erkek eşitliği açısından en önemli adımlardır. Bu gelişmeler, Osmanlı dönemi reformları dikkate alındığında, salt yukarıdan aşağıya dizayn edilmiş bürokratik modernleşme reformları veya Batılı devletler ile kıyaslandığında gecikmiş düzenlemeler olarak nitelendirilemez. Ancak erken Cumhuriyet dönemi ile birlikte kadınlar yasalar önünde eşitlik adına birçok önemli kazanç elde etmişlerse de geleneksel toplum yapısı, kültürel değerler, ataerkil ve dini yapı, kadınların siyasi yaşama katılımını olumsuz yönde etkilemiştir.

Türkiye’de sadece iç dinamikler ile toplumsal ekonomik ve siyasi yapının değiştirilmesi mümkün olmamış, bu nedenle Türk kadınları dünyadaki feminist

hareketlerden de güç alarak kadın hakları için mücadele etmişlerdir. Türkiye’de kadın hareketleri bazı dönemlerde duraksama yaşamış olsa da, dünya ölçeğinde gelişen feminist taleplere kayıtsız kalmamış, geçmiş deneyimlerini yeni taleplerinde eylemlere dönüştürmeyi başarmışlardır. 1960’lı yıllarda dünya genelinde başlayan ikinci dalga feminizm, Türkiye’yi 1980’li yıllarda etkisi altına almıştır. İkinci dalga feminist hareket, kadın hak ve özgürlüklerini sorgulamış, yaşanan cinsiyet temelli haksızlık ve adaletsizliklerin yarattığı sorunların çözümünü amaçlamıştır. 1980’li yıllar kadınlar için daha çok bilinç yükseltme süreci olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde kadınlar, feminist politika önerileri geliştiren fikirler çerçevesinde gerçekleştirilen toplantılarda, bir araya gelmişlerdir. 1990’lı yıllar ise kurumsallaşma çabalarının başladığı bir dönem olarak karşımıza çıkar. Kurumsallaşma nedeniyle birçok feminist grup, fikir ve önerileriyle kadınlar lehine önemli kamu değişikliklerinin yapılmasını sağlamıştır. 1960’lı yıllardan itibaren kadınların siyasetteki temsil oranlarında az da olsa bir artış gözlemlenmektedir. 1960 ile 1980 arasındaki dönemin kadın politikaları incelendiğinde, daha çok geleneksel yapının korunmasına yönelik bir yol izlenmekte olduğunu görmekteyiz. 1990’lı yıllardan itibaren ise, gelişen kadın hareketleri kadınların siyasal yaşama katılımında ivme yaratmış, kadın-erkek eşitliğine dayanan siyasal kültürün, Türk siyasal hayatına yerleşmesine çalışmıştır. Bu tarihten sonra cinsiyet eşitliğini bir demokrasi ve insan hakları sorunu olarak kabul eden Türkiye’nin, kadınların siyasetteki konumunun gelişiminde önemli adımlar atmaya başladığını görmekteyiz. Kadınların siyasal ve sosyal hak taleplerini dile getiren kadın örgütleri kadınların siyasal mekanizmalarda yeterli düzeyde yer almalarına çalışmakta ve bu anlamıyla kadının toplumun öznesi olması için taleplerini dile getirmektedirler.

Bununla birlikte, Türk kadının siyasal hayatta temsilini sınırlayan kronik yapısal sorunların varlığı da göz ardı edilmemelidir. Sosyo-kültürel ve ekonomik engeller, politik engeller ve siyasetteki erkek egemen statüko ile kadınların siyasete ilgi duymamaları, kadınların siyasete katılımının arttırılması önündeki en dirençli engellerdir.

Kadınların temel hak ve özgürlüklerinin korunması, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin ortadan kaldırılması, demokrasinin gereği olarak her devletin temel sorumluluğu olmalıdır. Kadınları kamusal ve siyasal alanın dışında bırakan geleneksel ataerkil anlayışın aksine modern, katılımcı, eşitlikçi, çoğulcu bir kültürün sağlanması her toplum için hayati önem taşımaktadır. Ayrıca kadınların siyasi hayata katılımını

engelleyen tüm faktörlerin ortadan kaldırılması, toplumsal tüm eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasına önemli katkı sağlayacaktır.

Kadınların ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel eşitsizliklere karşı güçlendirilmesine yönelik gerekli tüm önlemlerin alınmasına çalışılmalıdır. Özellikle siyaset alanında kadınların desteklenmesi gerekmektedir. Kadınların kendilerini ilgilendiren kararlarda söz sahibi olabilmeleri için, siyasette aktif olarak yer alabilmeleri gerekir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılması, ancak kadınların toplumu ilgilendiren tüm sorunlarda, erkekler ile ortak karar alabilmelerine bağlıdır. Bu nedenle, siyasette kadınlara daha çok görev alanları açılmalı, kadınların siyaset yapmaları önündeki engeller kaldırılmalıdır. Kanunlarda kadınlara yönelik tam eşitliğin sağlanması, devletin kadın haklarına ilişkin iyileştirici politikalar üretmesi, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılması adına önemli adımlar olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akagündüz, Ü. (2016). II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Hareketi ve Şukufe Nihal'in Bugünün Genç Kadınına Adlı Yazısı. *Feminist Eleştiri Dergisi*, 8(1), 112.
- Akkaya, Ö. (2018). 1970'lerin İkinci Yarısında Türkiye'de sosyalizm ve Kadın: Kadınların Sesi Dergisi Karikatürleri. *Egemia*, 69.
- Akkoç, Ö. Ö. (2019). Osmanlı da Kadın Hareketi ve Milliyetçilik İdeolojisinin Kesişimleri: Kadınlar Dünyası. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, 27.
- Aktan, İ., Öztürk, S., Ayman, Z., Sütlü, A. F., Güçlü, N., Çiftçi, C., et al. (2011). *Türkiye'de Hak Temelli Sivil Toplum Örgütleri Sorunlar ve Çözüm Arayışları*. Ankara: Odak Ofset Matbaacılık, 108.
- Akyılmaz, G. (2017). Osmanlı Devletinde Kadınların Mülkiyet Hakları ve Karşılaştıkları Hukuki Sorunlar. *TBB dergisi*, 328.
- Alkan, H. (2018). George Eliot'ın Middlemarch, Sarah Grand'ın Cennetlik İkizler ve George Moore'un Esther Waters Romanlarında Kadının Konumunun Psikanalitik Liberal Feminizm Yaklaşımıyla İncelenmesi. *T.C Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Batı Dilleri ve Edebiyatları (İngiliz Dili ve Edebiyatı) Anabilim Dalı*, 5.
- Alp, G. T. (2019). 20.yy Türk Dünyasında Kadın Hareketleri. *II. Türk Dünyası Stratejileri Kongresi*, 94.
- Alp, R. (2015). Kürt Özgürlük Hareketinde Kadın Direniş. *Toplum ve Kuram dergisi*, 77.
- Altınbaş, D. (2010). *Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm*. 11 23, 2020 tarihinde www.dergipark.org.tr: <http://www.dergipark.org.tr> adresinden alındı.
- Altınbaş, D. (2010). <http://dergipark.org.tr>. 10 07, 2012 tarihinde Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm: <http://dergipark.org.tr> adresinden alındı

- Argunşah, H. *Tanzimattan Cumhuriyet'e Kadın Yazarlar ve Kadınla İlgili Konular*. 01 13, 2021 tarihinde <https://www.humed.org.tr>: <https://www.humed.org.tr> adresinden alındı.
- Arıkan, S. (2011). II.Meşrutiyet Dönemi Kadın Hareketleri ve Kastamonu Örneği. *Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, 53-8.
- Arslan, B. H. (2017). 19. Yüzyıl Süfraj Hareketinde Sessiz Direnişin Sembolü Olarak Reform Kıyafeti. *İdil Dergisi*, 1389.
- Arslan, Ş. A. (2017). Kadın Odaklı Politikaların Hükümet Programlarına Yansımaları Üzerine Bir Analiz. *TBB Dergisi*, 416.
- Aslan, A. E. (2019). Türk Kadını Dergisi Bağlamında İdeal Kadın Tasarımı (1966-1973). *T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, 42.
- Aşık, K. (2019). Osmanlı Devletinde Batıcılık Fikri ve Basında Batıcılık Tartışmaları (1908-1918). *T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, 83.
- Atan, M. (2015). Radikal Feminizm: "Kişisel Olan Politiktir" Söyleminde Aile. *The Jeornal of Europe- Middle East Social Science Studies*, 6- 10.
- Ateş, N. (2018). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Türk Siyasal Yaşamında Kadının Yeri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetim Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, 86-89.
- Atıl, C. Ç., Aydın, S., ve Yağcı B. (2015). Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir inceleme. *KAÜ İİBF Dergisi*, 276.
- Atlı, F. (2018). Zafer Hanımın Aşk-ı Vatan Eserine Psikanalitik Bakış. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 221.
- Aydemir, D., ve Özdemir, H. (2019). Dördüncü Dalga Feminizm Üzerine. *International Social Sciences Studies Journal*, 1709.

- Aydın, A., ve Yıldız, M. (2017). *1950-1960 Döneminde Türkiye'de Kadın Hareketlerinin Niteliği Üzerine Bir Araştırma*. 08 26, 2021 tarihinde <http://www.researchgate.net>: <http://www.researchgate.net> adresinden alındı.
- Aydın, A., & Yıldız, M. (2017). 1950-1960 Döneminde Türkiye'de Kadın Hareketlerinin Niteliği Üzerine Bir Değerlendirme. *Yasama Dergisi*, 59.
- Aydın, H. (2015). Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Türkiye'de Kadın. *Dergipark Akademik Current Research In Social Siences*, 3(1), 86.
- Aykut, E. (2020). İfratla Tefrit Arasında Müslüman Osmanlı Kadınları ve Feminizm. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce ve Feminizm*, İletişim Yayınevi, 58
- Aysal, N. (2011). Tanzimattan Cumhuriyete Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri. *ÇTTAD*, X/22, 8.
- Baki, L. (2019). *Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm Bağlamında "Femversiting":Kadın İmgesi Üzerine Bir Araştırma*. 11 22, 2020 tarihinde <https://katalog.marmara.edu.tr>: <http://www.marmara.edu.tr> adresinden alındı
- Balcı, M., ve Tuzak, M. (2017). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Nezihe Muhittin Özelinde Türk Kadınlarının Siyasi Hkları İçin Mücadelesi. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplum Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 48.
- Baran, G. (2021). *Feminizmin Gelişim Serüveni: Dalga Yerine Kuşak Diyelim mi?..* 09 07, 2021 tarihinde <http://kockam.ku.edu.tr>: <http://kockam.ku.edu.tr> adresinden alındı
- Baskın, B. (2008). II. Meşrutiyette Kadın Eğitime Yönelik Bir Girişim: İnas Darülfünunu. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 91.
- Bayraktar, T. (2018). İstanbul Sözleşmesi ve 2017 Türkiye Gölge Raporuna İlişkin Bir Değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 90.
- Bazan, M. A. (2017). *Türkiye'deki Kadın Hareketlerinin Farklı Şehirlerde Karşılaştırılması Araştırma Raporu*. Bremen: Universitat Bremen.

- Berber, N. (2017). *1990'lar: Bir Farklılıklar ve Kurumsallaşmalar Dönemi*. 8, 20121 tarihinde <https://tr.boell.org>: <https://tr.boell.org> adresinden alındı
- Berktaş, F. (2002). Küreselleştikçe Parçalanmış Bir Dünyanın Düşünsel İzdüşümü: Postmodernizm. *İ.Ü Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, s. 10.
- Beşli, G. M. (2015). *Türk Siyasal Partilerinde Cinsiyet Kotaları*-Academia.edu. 08 28, 2021 tarihinde <https://www.academia.edu>: <https://www.academia.edu> adresinden alındı
- Bolat, B. S. (2014). 1930 Kadınlara İntihap (Seçme- Seçilme) hakkı Verilmesine Yönelik Tutumlar. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 30.
- Bora, A. (2020). Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Feminizm. İstanbul, Şişli, Türkiye: İletişim Yayınları, 508
- Börü, Ş. P. (2017). Kadın Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşmeler ve Türkiye'nin Konumu. *TBB Dergisi*, 49.
- Bulut, S. (2013). Türkçülerin Penceresinden Osmanlı da Kadın Meselesi ve Orta Asya Referansı. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*(10), 323.
- Çak, Ş. E. (2010). Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm Teorileri Bağlamında Türkiye'deki Reklam Filmleri ve Popüler Müzik Videoları. *Dokuz Eylül Üniversitesi G.S.F Dergisi*, 102.
- Çakmak, B. (2016, 01 29). *Tanzimattan Cumhuriyet'e Uzanan Çizgide Osmanlıda Kadın Hareketleri, Dönemin Tiyatrosunda Kadının Temsili ve Kadın Sorunu*. 10 08, 2012 tarihinde <https://dergipark.org.tr>: <https://dergipark.org.tr> adresinden alındı.
- Çalışkan, V., ve Özey, E. (2018). Darülfünun'dan Mezun İlk Kadın Coğrafyacı: Şukufe Nihal (1897-1973). *Türk Coğrafya Dergisi*, 65.
- Çavdar, A., ve Boyacıoğlu, İ. (2019, 30 10). Sosyal Psikolojik Bakış Açısından Feminist Kimlik: Türkiye İncelemesi. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 287.

- Çavdar, D. *Milli mücadele'de Kahraman Türk Kadınları*. (S. Ü. Bölümü, Düzenleyen) 09 11, 2021 tarihinde <https://www.turktob.org.tr>: <https://www.turktob.org.tr> adresinden alındı.
- Çavuşoğlu, G. Y. (2015). Türkiye'de Kadın Hareketinin Oluşumu ve Kadının Sosyal Yaşamdaki Yeri. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, 39.
- Çelebi, N., ve Asan, H. T. (2014, 02). II. Meşrutiyet Dönemi Eğitimi ve İnsan / Birey Yetiştirme Paradigmaları Analizi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 264.
- Çerikan, F. (2016). Osmanlı Devleti'nde Kız Sanayi Mektepleri. *Gazi Antap Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, 26-44.
- Çiçek, A. C., Aydın, S., & Yağci, B. (2015). Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme. *KAÜ İİBF Dergisi*, 6(9), 276.
- Dalaman, Z. B. (2020). Kadın Hareketinde Feminist Alternatif Medyanın Rolü: Türkiye ve Tunus Örnekleri. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Doktora Tezi*, 36-126
- Davutoğlu, A. (2017). *Türkiye'de İkinci Dalga Feminizmin Etkisi ve Sosyal Siyaset Konferansları Dergisinden Gülten Kutal'ın İlk Kadın İstihdamı Makalesi*. 08 26, 2012 tarihinde <http://dergipark.org.tr/iusskd> adresinden alındı.
- Değerli, E. S. (2012). Milli Mücadele'de Türk Kadın ve Önü Muharebelerinde Çarpışan İki Kadın Kahraman. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(Özel Sayı), 104-105.
- Delice, D. (2015). *Feminizm Bir Felsefe mi Bir Hareket mi*. 10 25, 2020 tarihinde www.avys.omu.edu.tr>stronge>app>puplic>didem delice: www.avys.omu.edu.tr adresinden alındı.
- Demir, N. Ö. (1999). II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi. *Haccettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 16(2), 109-110.

- Demirtaş, Z. (2007). Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 173-183.
- Deniz, Şadiye. (2009). Türkiye'de Demokrasi ve Yurttaşlık Düşüncesi Perspektifinden Kadınların Siyasal Hayattaki Temsili: Kadın Politikacılar Üzerine Bir İnceleme Doktora Tezi, 5-6.
- Dikici, E. (2016). Feminizmin Üç Ana Akımı: Liberal, Marksist ve Radikal Feminizm Teorileri. *International Journal of Social Science*, 526.
- Dikmen, B. A. (2016, 03). *Sabiha Zekeriye Sertel: Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın, Muhalefet ve Basın*. 09 11, 2012 tarihinde <https://www.researchgate.net>: <https://www.researchgate.net> adresinden alındı.
- Dulum, S. (2006). Osmanlı Devletinde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı(1839-1918). *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, 30-38.
- Duman, F & H. E. Beri (2016). *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara Orion Kitapevi, 724.
- Durhan, İ. (2008, 4 3). *Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler*. 07 25, 2021 tarihinde <https://hukukdergi.ebyu.edu.tr>: <https://hukukdergi.ebyu.edu.tr> adresinden alındı, 59.
- Erdoğan, D. (2014). Feminist KuramlarMarksist Feminizm ve Sosyalist Feminizm "Radikal Feminizm ve Marksist Feminizmin Orta Yolu Olarak Sosyalist Feminizm". *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*, 9.
- Erzen, M. Ü. (2019, 06 26). Siyasette Cinsiyet Eşitsizliği. *Asya Studies Akademik Sosyal Araştırmalar* (68), 24.
- Federal Başbakanlık-Federal Kadın, M. v. (2007). *CEDAW Nedir? Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Tür türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi Kadınların İnsan Hakları ve Önemi*. Viyana: Druckerei Friedrich VDV.

- Gedik, E. (2015). Toplumsal Cinsiyeti Ana Akımlaştırmanın Türkiye'de Kadın Hareketi Üzerindeki Etkisi ve Toplumsal Cinsiyet Adaleti Kavramı. *Akademik Hassasiyetler*, 212.
- Genç, E. N. (2018, Kasım). Cumhuriyet Dönemi Türkiye Siyasetinde Cinsiyetçilik. *İstanbul Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul, Türkiye: İstanbul Maltepe Üniversitesi, 40-41
- Genel Kurmay Başkanlığı. (1999). 1763-1938 Yılları Arasında Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyetinde Ordu ve Toplum . *Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II*, Ankara: Genel Kurmay Basım Evi, 107
- Gökçimen, S. (2008). Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi. *Yasama Dergisi*, 24-44
- Gökhan, İ. (2020). Türkiye'de Feminist Akımların Modernite ve Postmodernite İlişkilerine Eleştirel Bir Bakış. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, 50-55,
- Gökmen, E. (2006). Aydın Vilayetinde Sıbyan Mekteplerinin İptidai Mekteplere Dönüştürülmesi. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* (20), 150.
- Gönenç, A. Y. (2006). Fransa'da ve Türkiye'de Kadın Hareketleri. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 67.
- Gülcü, E., & Tunç, S. (tarih yok). Osmanlı Basım Hayatında Kadınlar Dünyası Dergisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 164.
- Günaydın, A. U. (2012). Cumhuriyet Öncesi Kadın Yazarların Romanlarında Toplumsal Cinsiyet Ve Kimlik Sorunu. *İhsan Doğramacı Bilken Üniversitesi, Türk Edebiyat Bölümü, Doktora Tezi*, 1,
- Güneş, H. (2018). Feminist Akımlarda Aile. *Social Science Research Journal*, 147.
- Hamzaoğlu, M. (2017). Tanzimat'tan Erken Cumhuriyet Dönemine Türk Toplumsal ve Siyasal Yaşamında Öne Çıkan Kadınlar. *Artcle History*, 80.

- Hancı, H. A. (2020). Türkiye'de Kadınların Siyasete Katılımı ve Temsili: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı*, 64.
- Hazer, G. (2021). İkinci Meşrutiyet Dönemi Kadın Yazarlarının Duygusal Anlatıları. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 561.
- Heywood, A. (2015). *Siyaset* (Cilt 16), Ankara: Liberte Yayınları, 77.
- Heywood, A. (2018). *Küresel Siyaset* (Cilt 5), Ankara: BB101 Yayınları, 551.
- İlic, D. T & Yıldırım, P. (2018). Araçsal Akla ve Pozitivizme Karşı Çıkan Bir Femnist Metodoloji. *Folklor Edebiyat*, 204.
- İlter, N. (2014). Toplumsal Cinsiyet Gerilimleri Üzerinden Feminizmi Tartışmak. *Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilimdalı Yüksek Lisans Tezi*. 54-77.
- Kahraman, S. (2014). Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçişte Kadın Sivil Toplum Örgütlerinin Oluşması: Aydın'da Kurulan Kadın Sivil Toplum Örgütleri ve Çalışma Alanları. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*, 75.
- Kalın, C. Ç. (2016). Simon de Beauvoir: Ötekinin Kabulü. *Necmettin Erbakan Üniversitesi*, 233.
- Kara, N. (2006). 80 ve 90'larda Türkiye'de Feminist Hareketler. *academia.edu.tr*, 21.
- Karaca, Ş. (2013). Modernleşme Döneminde Kadın Eğitiminin Niteliğine Yönelik Farklı Yaklaşımlar. *Uluslararası Hakemli Beşei ve Akademik Bilimler Dergisi*, 2.
- Karadağ, Ş. E. (2011). II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Dernekleri. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*, 105.
- Karagöz, B. (2008). Türkiye de 1980 Sonrası Kadın Hareketinin Siyasal Temelleri ve " İkinci Dalga" Uğrağı. *Memleket Siyaset Yönetim*, 178.

- Karahan, S. D. (2018). Türkiye'de Kadın Hareketinin Kurumsallaşması. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü Yüksek Lisans Tezi*, 28,
- Kineşçi, E. (2018). Queer Kuramına Katkıları Bağlamında Judith Butler Düşüncesi. *Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 51.
- Koçak, Ü. (2020). Tanzimat Dönemi Kadın Hareketlerinin Eğitime Etkisi. *Ekev Akademi Dergisi*, 492.
- Kodaman, B. (2014). Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 170.
- Konca, B. (2016). İktisatta Feminist Bir Bakış: 2000 Sonrası Dönemde Kadın İş Gücünün Ekonomideki Yeri. *T.C. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı*, s. 1.
- Kozlu, D. (2009). Modernizm Sonrası Postmodern Hareket İçinde Kadının Yeri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*(03), 4-5.
- Köse, Ö. (2020). Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Kadınların Var Olma Mücadelesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 262.
- Kurnaz, Ş. (1991). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)* (Cilt 2)., Ankara: Öz-El Matbaası, 30-33.
- Kurnaz, Ş. (2021). *Osmanlıdan Cumhuriyete Kadınların Eğitimi*. 08 22, 2021 tarihinde http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/milli_egitim_dergisi/143/14/htm: http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/milli_egitim_dergisi/143/14/htm adresinden alındı.
- Kutluata, Z. (2007). Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Döneminde Toplumsal Cinsiyet ve Savaş: Kara Fatmalar. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, 82.
- Malkoç, S., & Yılmaz, D. V. (2019). Osmanlı Dönemi Kadın Dergileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 657.

Mary Wollstonecraft. (2002). *Kadın Haklarının Müdafası*. İstanbul: Doruk Yayınevi.

Memioğlu, A. Z. (2003). İmparatorluktan Cumhuriyete İlk Öğretimiz. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*(21), 242.

Metintaş, M. (2018). Erken Cumhuriyet Döneminde Feminizm Hareketlerinin İlerleyen Dönemde Türk Sosyolojisine Yansımaları. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 112-113.

Notz, G. (2012). www.siyasalkitap.com. 10 24, 2020 tarihinde www.siyasalkitap.com: <http://www.siyasalkitap.com> adresinden alındı.

. Onur, E. (2019). 1950'lerde Türkiye'de Kadının Sosyal Statüsü. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, 12.

Oralgül, E. D. (2016). Judith Butler'ın Kimlik ve Siyaset Anlayışı. *Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 51.

Önertoy, O. (2011). Halide Edip Adıvar'ın Romanlarında Toplumsal Eleştiri. *Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 38.

Örnek, S. (2015). ABD'de Kadın Haklarının Gelişimi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 108.

Örtlek, M., ve Tekelioğlu, S. (2013). Türkiyede Siyaset ve Kadın. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(2), 282.

Özalp, H. (2016). Toplumsal Cinsiyet ve Siyaset İlişkileri (Kadınların Siyasette Aday Olması ve Seçilmesinin Önündeki Engeller ve Çözüm Önerileri). *İstanbul Gelişim Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, 60-65.

Özdemir, B. G. (2019). *Feminizmin Tarihsel Gelişimi ile Feminist Anlatıbilim Arasında Bağ Kurmak Ankara: Berikan Yayınevi*, 81,

- Özdemir, Z. Z. (2018, Ocak). İngiliz Basınına Göre Tanzimat Dönemi (1839-1956) Toplum ve Eğitim Hayatı: Morning Chronicle ve Morning Post Gazeteleri Örneği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, 3.
- Özer, S. (2013). Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı Verilmesinin Türk Kamuoyundaki Yankıları. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*, 141.
- Özkan, N. (2017). İlk Kadın Romancımız Fatma Aliye'nin Yetiştığı Sosyal ve Kültürel Ortam. *Söylem Filoloji Drgisi*, s. 181.
- Özker, A., ve Arslanel, M. N. (2011). İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3.
- Özüdoğru, B. (2018). Beyaz Feminizm ve Öteki Kadınlar. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (12), 308-309.
- Özyön, A. (2018, 06 11). Charlotte Perkins Gilman'ın "Kadınlar Ülkesi" Adlı Romanının Radikal Feminist Bağlamında İncelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (60), 263.
- Pınarcıoğlu, N. Ş. (2017). Eril Siyasette Kadın Temsili(Mi?). *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 16.
- Poyraz, E. F. (2010). II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Dergiciliği ve Türk Kadını Dergisi. *T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, 12.
- Sağ, V. (1998). Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 19.
- Sağlam, M. (2020). Feminist Kuramda Kadının Politik Ekonomisi ve Dönüşümü. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 403.
- Sancar, S. (2018). *Siyasal Kararlara Katılımda Toplumsal Cinsiyet Eşitliği* (Cilt 1). Ankara, Yenimahalle, Türkiye: CEİD, 30-38.

- Sancar, S. (2018). *Siyasal Kararlara Katılımda Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Raporu*, Ankara: CEİD Yayınları. 69-129.
- Sarıçoban, G. (2017). Milli Mücadelede Anadolu Kadını. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1333.
- Savcı, S. B. (2019). Feminizm Işığında Arendt'e; Arendt Işığında Feminizme Bakmak. *T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, 11.
- Saygın, S., & Yıldız, S. (2018). Türkiye Siyasetinde Kadın Milletvekillerinin Mekansal Dağılımı ve Dağılıma Etki Eden Faktörler. *Journal Of Social And Humanities Science Research*, 4063-4064.
- Selçuk, S. S. (2012). Postmodern dönemde Farklılığın Kutsanması ve Toplumun Parçacılaşması: Öteki ve Ötekileştirme. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 82.
- Seyhan, B. Y. (2015). 1914 Yılında Kadın Gazetelerinden Kadınlık'a Göre Kadın. *İletişim Dergisi*, 45.
- Simit, M. E. (2019, 03 17). Kapatılış Sürecinde Enderun-ı Hümayun ve Enderun Mektebi. *Vakanüs - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*(1), 322-323.
- Şahin, Y. (2018). *Cumhuriyet Döneminde Türk Kadın Hareketleri*. 08 23, 2021 tarihinde <http://www.ankarabarusu.org>: <http://www.ankarabarusu.org> adresinden alındı.
- Şahin, A. A. (2015). Tanzimattan Cumhuriyete Kadar Eğitim Sistemi, Yönetimi ve Denetimi. *T.C. Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Yönetimi ve Denetimi Anabilim Dalı Eğitim Yönetimi ve Denetim Bilim Dalı*, 14.
- Şahin, G., ve Oğultürk, M. C. (2020). *Stratejik Düşünce ve Güvenlik*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 93-94.
- Şahin, H. (2018). Gönlündekini Söyleyen Bir Şair:Nigar Hanım. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 197.

- Şahin, M., ve Tokdemir, M. A. (2011). II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 852.
- Şimşek, A. (2017). II. Meşrutiyet Döneminde Batılılaşma Etkisinde Yapılan Feminizm Tartışmaları. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*(61), 151.
- Şimşek, A. (2020). II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Hareketleri Ekseninde Kadın Tartışmaları. *Anasay Dergi*, 33.
- Şişman, C. (1993). Türk Basınında Kadın Hakları Üzerine Tartışmalar (1908-1918). *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*,
- Taş, G. (2016). Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analiz, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri. *Akademik Hassasiyetler*, 165.
- Taylı, Ü. (2020). Kız Kardeşliğin Feminist Dalgalarda Çalkantılı Yolculuğu. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Feminizm*. İletişim Yayınları. Cilt 10, 516
- Tekin, A. (2003). Ortak Kimlik ve Farklılıklarımız. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 8.
- Topçu, İ. (2019). Demokrat Partili Kadın Milletvekilleri ve Meclisteki Faaliyetleri (1950-1960). *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 147.
- Toprak, Z. (2015). *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)* (Cilt 1), Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 11-19
- Toprakçı, G. A. (2019). 20. Türk Dünyasında Kadın Hareketleri. A. Üniversitesi, II. Uluslararası Türk Dünyası Strateji Araştırmaları Kongresi, Antalya, 94
- Tür, Ö.ve Koyuncu Ç. A.(2010). Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı: Temelleri, Gelişimi Katkı ve Sorunları. *Uluslararası Akademik Dergi*, 3-24.
- Türeyen, N. (2018). II. Meşrutiyet Dönemi Basınında Kadın Dergileri. *T.C Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*. Kastamonu , 3-23.

- Türk, E. B. (2019). Türk Basın Tarihinde İlk Kadın Yüzlerinden: Sabiha Zekeeriya Sertel. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*(27), 273.
- Türk, E. B. (2019). Türk Basın Tarihinin İlk Kadın Yüzlerinden: Sabiha Zekeriya Sertel. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 261.
- Uğurlu, H. S. (2010). Tanzimat'ınDin Eğitimi Anlayışına Getirdiği Yenilikler. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, 9-18,
- Yalçın, H. (2019, 09 25). Cumhuriyet Dönemi Kadın İmajı İnşası (1928-1938). *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisan Tezi*, s. 70.
- Yeşil, H., ve Yeşil, A. (2018). Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Ebelik İle Ebelerin Doğuma ve İnfertiliteye Müdahaleleri. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(3), 292.
- Yıldırım, B.,ve Seyhan, S. (2015). 1914 Yılında Kadın Gazetelerinde 'Kadınlık'a Göre Kadın. *Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü Dergisi*(23), 41.
- Yılmaz, A. (2013). Halide Edip'te Kadın Hakları. *Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 122.
- Yılmaz, İ. (2006). 1990 Sonrası Türkiye'de Demokratikleşmeye Kadın Hareketinin Etkisi: TCK Kadın Platformu Örneği. *T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, 97.
- Yüceer, S. (2008). Demokrasi Yolunda Önemli Bir Aşama: Türk Kadınına Siyasal Hakların Tanınması. *U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 143.
- Yüksel, E. (2020, 06 26). *II. Meşrutiyet Sonrası Osmanlı Toplumunda Kadın*. 08 09, 2021 tarihinde <https://www.researchgate.net>: <https://www.researchgate.net> adresinden alındı.

Yürüt, B. (2017). tanzimat Sonrası Osmanlı Hareketi ve Hukuki Talepler. *TBB Dergisi*, 369.

Yürüt, B. (2017). Tanzimat Sonrası Osmanlı Kadın Hareketi ve Hukuki Talepleri. *TBB Dergisi*, 374.

